Szalay Szabolcs

A bosnyák nemzetépítés folyamata és perspektívái

GROTIUS E-KÖNYVTÁR / 62

2013

Sorozatszerkesztő
Horváth Jenő

A tanulmány a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetében 2013-ban megvédett MA-diplomamunka átdolgozott változata.

Konzulens: Kemenszky Ágnes

A kötet szerzői jogvédelem alatt áll. Annak teljes vagy részleges másolása, papír alapú vagy elektronikus felhasználása csak a szerző és a kiadó előzetes írásbeli engedélyével lehetséges.

© Szalay Szabolcs

© www.grotius.hu

Tartalomjegyzék

Bevezetés / 3
1. A nemzeti eszme és a nemzeti identitás meghatározó kérdései a Balkánon – Mi a nemzet? / 6
2. Hogyan jött létre a bosnyák nemzet? – Történelmi áttekintés / 9
   2.1. A középkori Bosznia / 9
   2.2. Az Oszmán Birodalom időszaka Boszniában / 12
   2.3. A boszniai muszlimok és a modern nemzeti eszmék megjelenése / 14
   2.4. A muszlimok és a nemzeti öntudat a jugoszláv időkben / 16
3. A jelenkori bosnyák nemzeti öntudat elemei / 20
   3.1. Ki és mi a bosnyák? / 20
   3.2. A bosnyák nyelv / 24
   3.3. A bosnyákok viszonya történelmükhöz / 26
   3.4. A bosnyákok és Bosznia-Hercegovina / 29
4. A bosnyákok és az iszlám / 34
   4.1. A boszniai muszlim közösség sajátosságai / 35
5. A bosnyák politikai szereplőkről – röviden / 44
6. A bosnyákok és a világ / 46
   6.1. A bosnyákok és az Európai Unió / 46
   6.2. Törökország és az iszlám világ növekvő súlya / 49
   6.3. A bosnyákok és balkáni iszlám közösség / 51
Összegzés helyett / 53
Hivatkozás jegyzék / 59
Melléklet / 63

Bevezetés

Bosznia-Hercegovináról, valamint tágabb környezetéről, a Balkán-félsziget államairól és népeiről számos elemzés született az elmúlt két évtizedben. A fokozott érdeklődés elsősorban a térség instabilitásának volt köszönhető, valamint annak a felismerésnek, hogy a Balkán helyzete egész Európa biztonságára nézve meghatározó. A kilencvenes évek második felében és a kétezres évek elején ennek megfelelően sorra jelentek meg a Balkánról, különösen a volt Jugoszlávia utódállamairól szóló tanulmányok.

A Bosznia-Hercegovinával foglalkozó irodalom történetében úttörő szerepet foglalnak el azok az elsősorban néprajzi, antropológiai és kulturális kutatások, melyek már a háború előtt is előszeretettel fókuszáltak a vallásilag és etnikailag is meglehetősen kevert, vidékies és konzervatív, mégis közeli és európai balkáni területekre. Az ilyen művek szívesen foglalkoztak a boszniai muzulmánok hagyományaival, szokásaival, a környező népekhez való viszonyával.

A kilencvenes évek háborúi azonban, úgy tűnik elriasztották az etnográfusokat Bosznia-Hercegovinából, valamint az ország sokszínűsége is teljesen más megvilágításba került. A Balkán, jóllehet meglehetősen hálátlan szerepben, ismét felkerült a nagypolitika térképére. Ennek megfelelően a kulturálisan érzékeny témák helyét is olyan keményebb, politikusabb fogalmak vették át, mint a biztonságpolitika, a stratégia. A helyzetet rendező nyugati nagyhatalmak elsősorban saját érdekeik alapján szemlélték a balkáni népeket, abban pedig kevés helye volt a kulturális elkötelezettségnek. A háború alatt és a közvetlenül azt követő időszakban az ilyen témákat kizárólag egy-egy a háború civil elszenvedőiről szóló, egyébként etnikumra nézve független kiadvány képviselte, míg tömegesen jelentek meg a demarkációs vonalakról, entitásokról, népirtásról és nemzetközi beavatkozásról szóló írások.

A Bosznia-Hercegovinával foglalkozó irodalom a kétezres évek elején ismét új fordulatot vett. A kutatók most már egy stabil politikai rendszer felépítésének, a civil társadalom létrehozásának, a demokrácia kiterjesztésének és támogatásának, valamint a balkáni térség jövőbeni európai uniós integrációjának tükrében kezdték vizsgálni a területet. A kutatásokat továbbra is meghatározták az olyan témák, mint a biztonságpolitika, ám egyre több figyelem jutott Bosznia-Hercegovina gazdasági kudarcainak, a korrupció és a feketegazdaság mindent elérő csápjainak, valamint annak a ténynek, hogy a daytoni rendezésnek komoly hiányosságai is voltak, illetve vannak. A legutóbbi időkben ezzel együtt megjelentek az olyan jellegzetesen XXI. századi témák is, mint a vallási fundamentalizmus terjedése és meg kell említeni, hogy

a külföldi (nyugati) szerzők mellett a térségben élő szerzők is felbukkantak, előtérbe került a „balkániak” önreflexiója is.

Annak ellenére, hogy a Bosznia-Hercegovinával foglalkozó irodalom, mint láthattuk, viszonylag bő, szakdolgozatom témájáról, egy-egy balkáni nemzet identitásáról, annak változásairól és egyéb területekre gyakorolt hatásáról kevés szó esett. Noha, mint említettem, a kutatások már számos területet áttekintettek, úgy érzem, ezt az egyébként meghatározó kérdést kizárólag a kívánatos „társadalmi haladás” eszméjének körében, elnagyoltan vizsgálták. A nemzeti öntudattal kapcsolatban feltett kérdések szinte kizárólag a „nemzetek megbékélnek és együtt építik a demokráciát, vagy kitör az újabb háború” elméletek síkján mozogtak. Nem jött létre egy olyan szintézis, mely a fent említett demokráciaépítés, a nemzetek közötti megbékélés és az európai integráció témakörén túlmenően vizsgálná: mégis, hogy élték, élik meg Bosznia-Hercegovina nemzetei a jelenkort és milyen perspektívákkal rendelkeznek a jövőre nézve. Annak ellenére nem jött létre ilyen mű, hogy az országban jelenleg is folyik a politikai, nemzeti önazonosság keresése, mely az ott élő emberek mindennapi életére, a tömegkultúrára is nagy hatással van. Emellett nem elhanyagolható a szerepe abban sem, milyen lesz a jövő Balkánjának politikai térképe.

Ki kell emelni, hogy a térség stabilizálódása nem hatott pozitívan a róla szóló irodalom bővülésére. Az előző évtized közepére tulajdonképpen „elfogyott” a stabilizációval és civil társadalommal foglalkozó kutatók muníciója, hiszen a politikai rendszer fennmaradt, a civil társadalom pedig, jóllehet nem tökéletesen, de regenerálta önmagát. Így dolgozatom célja egy valóban aktuális kérdéseket elemző írást készítése, mely eddig nem vizsgált problémákat dolgoz fel.

Meggyőződésem, hogy Közép-Európa, de akár az egész kontinens helyzetére nézve meghatározó lehet az, ami a Balkánon történik, mind a hard mind a soft politics szférájában. Ezen kívül a térség jelenleg is az európai integráció felé törekszik, legalábbis politikai szinten. Kérdés azonban, mire számíthat Európa a politikai nyilatkozatokon túl, merre vezetnek azok a folyamatok, melyek ma Bosznia-Hercegovina és a Balkán jelenét meghatározzák. Említésre méltónak tartom magát a nemzeti öntudat kialakításának tényét egy olyan politikai rendszerben, mely ma már inkább a globalizáció és a transznacionalizmus felé fordul. Kérdés, hogyan oldható fel az elkésett nemzetfejlődés, a nemzeti állam hiánya és a nemzetállamokat egyre inkább elvető világrendszer ellentéte. Különösen nekünk, magyaroknak lehetnek fontosak a Balkánnal kapcsolatos kérdések, hiszen hazánk külpolitikai és gazdasági prioritásainak is szerves része a térséggel való kapcsolat, valamint az európai integráció támogatása.

Tanulmányomban a legnépesebb boszniai nemzet, a (muszlim) bosnyákok helyzetét, nemzeti létét meghatározó kérdéseket kívánom átfogóan vizsgálni. A dolgozat címének megfelelően szeretném bemutatni a bosnyák nemzet politikai és kulturális fejlődésére, öntudatának kialakulására ható tényezőket és azok lehetséges következményeit.

A tanulmány fő kérdései: milyen tényezők határozzák meg a bosnyák nemzetépítést? Milyen perspektívákkal bír a bosnyák nemzet? Van-e értelme a nemzetépítést és kibontakozó nacionalizmust kutatni egy globalizálódó világban? Hogyan viszonyul egymáshoz a vallási alapon létrejött bosnyák nacionalizmus és az etnikai elvet elutasító iszlám vallás?

Mivel munkámban egy nemzettel kívánok foglalkozni, a következő fejezetben olyan elméleti alapvetéseket szeretnék tisztázni, mint a nemzet fogalma, annak szerepe a Balkánon, a bosnyákok szempontjából való relevanciája vagy irrelevanciája.

A második fejezetben rövid történelmi áttekintést kívánok nyújtani, hiszen a jelenlegi bosnyák (és bármelyik balkáni) identitás központi eleme a nemzeti múlt. Az olyan történelmi rejtélyek, mint a boszniai egyház, vagy a muzulmán vallás felvételének módja meghatározóak és fontosak a mai balkáni helyzet megértéséhez. Nem kisebb jelentőségű a modern bosnyák politikai nemzet bölcsője, a szocialista Jugoszlávia rendszere és annak konzekvenciái, vagy a kilencvenes évek etnikai térképeket radikálisan átrendező harcai.

A harmadik fejezetben a jelenkori bosnyák nemzeti öntudat olyan elemeit ismertetem, mint a bosnyák nemzettudat helyzete, a nemzeti öntudattal kapcsolatos koncepciók, a bosnyák történelmi tudat és tapasztalatok, valamint a bosnyák nyelv kérdése.

A negyedik fejezetben a vallás szerepét ismertetem a jelenlegi bosnyák egyház és az iszlám hit a nemzetépítésben betöltött szerepe alapján. Emellett külön kitérek a vallási fundamentalizmus és a nemzeti öntudat közötti, nem ellentmondásoktól mentes kapcsolat mibenlétére is.

Az ötödik fejezet a bosnyák politikai erőket mutatja be, míg a hatodik a bosnyák nemzetre ható külső tényezőket foglalja össze, így az EU és a nyugati liberális demokrácia nyújtotta ösztönzőket kívánja ismertetni, szembeállítva a keleti, elsősorban török kapcsolatokkal, az ún. neo-oszmán török politika hatásaival. Ezen kívül megvizsgálom a bosnyákok helyzetét a balkáni iszlám közösségben.

Összegzésképpen pedig négy lehetséges forgatókönyvet kívánok felvázolni a bosnyák identitás fejlődésére nézve: milyen esetben következhet be és milyen következményekkel járhat egy szekuláris bosnyák identitás, mely nagyjából a jelenlegi kulturális és politikai keret továbbélését jelentené? Létrejöhet-e egy muzulmán–bosnyák szinkretizmus, például a török mintát alapul véve és megváltoztatva a jelenlegi állami kereteket? A harmadik forgatókönyv egy vallási alapú muzulmán önmeghatározás megjelenése és az annak kapcsán kirajzolódó feszültségek. A negyedik lehetőség, melyet vázolni kívánok egy egyfajta „jugoszláv” identitás, mely akár a térség integrációját is nagyban előmozdíthatja.

1. A nemzeti eszme és a nemzeti identitás meghatározó kérdései a balkánon – Mi a nemzet?

Mivel dolgozatomban egy nemzettudat, egy nemzeti eszme kialakulásával kívánok foglalkozni, fontosnak tartom először magát a „nemzet" és a „nemzetállam" fogalmát, fontosságát elhelyezni a mai európai, valamint a balkáni térben. Mint látni fogjuk, a balkáni nemzettudat sok kérdésben hasonlít a kontinens nyugati felén megszokotthoz, ám számos eltérést is mutat tőle, mely gyakran a térség meg nem értéséhez vezet még tudományos körökben is.

A nyugati világban a nemzeti eszmék és a nemzetállamok létrejötte immár több évszázados történelmi folyamat, melyen egyesek szerint már túl is kellene lépni. Tény, hogy a mai Európai Unió, valamint a modern világban bevett tudományos irányzatok egyre inkább a klasszikus nemzetállamok meghaladását célozza. Ennek ellenére a nemzetek, a klasszikus nemzetfogalom mai napig a politika fő tényezői. Különösen így van ez a Balkánon, ahol a frissen újjáalakult államok[1] sora cáfolja az „internacionalizálódást" hirdetők téziseit.

Annak idején az unitárius nemzeti állam közigazgatásilag, politikailag és kulturálisan homogenizálta saját területét, élesen elhatárolva azt a többi államétól. Ma, tanulva a befelé homogén, kifelé pedig önérdekkövető államok igen viharos történelméből, Nyugat-Európában elfogadottá vált ennek a szintnek a meghaladása egy új, már nem csak állam–állam kapcsolatokban, de kormány fölötti és alatti szinteken is működő nemzetközi rendszer lévén. Ezt a folyamatot támogatja a technikai fejlődés is, melynek eredményeként a különböző földrajzi területek közötti egyre szorosabb kapcsolat jön létre. Ezzel együtt a városiasodás és a migráció tovább csökkenti a hagyományos kötődéseket, új, nézőponttól függően kozmopolitább, avagy gyökértelenebb életformákat hozva létre.[2]

Egyértelmű volna, hogy egy ilyen egységesedő, egyre kevésbé a kormányzati politikai hatalomtól függő, „denacionalizálódó" világban a területhez kötődő nemzeti szerveződéseknek egyre kevesebb tere marad, kizárva a globalista és gazdasági

[1] Tipikus hiba a balkáni államokat frissen alakultnak tekinteni, holott az oszmán hódítás előtt szinte mindegyik a maival többé-kevésbé megegyező területen létezett már egyszer és az állami folyamatosság ténynek tekinthető.

[2] O'Laughlin, John: *Inter-ethnic friendships in post-war Bosnia-Herzegovina: Sociodemographics and place influences.* In: *Ethnicities*, 10. évf. 2010. 1. sz. 30.

szemlélet szerint teljesen irracionális etnikumközi ellentéteket. Felmerülhet a kérdés, miért kell hát mégis egy kis balkáni nemzet identitásának fejlődésével foglalkozni ebben a korban?

A válasz azonban egyértelmű: az ideák és hangzatos jelszavak világától függetlenül a politikában a mai napig elsősorban a nemzeti érdekek érvényesítése zajlik. A kozmopolitizmust támogató gondolkodók országai adott esetben kemény politikai csatározásokat folytatnak például az Európai Unión belül. A szupranacionalizmus tehát csak új teret ad a nemzeteknek és nemzetállamoknak, de a megszüntetnie nem sikerült őket.

A balkáni politika viszonyait ismerve a jelenség még meghatározóbb: a térségben a nemzeti hovatartozás minden ellentétes tendencia ellenére is kiemelt jelentőséggel bír, a napi politika egyik központi eleme. Jóllehet sok elemzés előszeretettel bagatellizálja el a nemzeti identitás kérdését, mai napig a bukott Jugoszlávia egységesítő attitűdjét pártolva,[3] valószínűbbnek tűnik, hogy a történelmi lépcsőfokok kihagyása nem szerencsés és a bizonytalan identitás minden területen instabilitást gerjeszt.[4] Belátható, hogy ha egy több milliós csoport nem vall magáénak szinte semmilyen identitást, az kiszámíthatatlanná teszi őket: ki tudja, mikor és milyen módon jelenik meg közöttük a nacionalizmus és ha megjelenik, nem ölt-e szélsőséges formákat? Másfelől a nemzeti önazonosság nélküli csoport, mint maga a bosnyák történelem is mutatja, mindig csalogató „préda" a szomszédos, már határozott öntudattal rendelkező nemzetek számára. A balkáni nemzeti identitások, etnikai csoportok tanulmányozása tehát egyáltalán nem öncélú, hiszen a kérdés komoly biztonsági és gazdaságpolitikai vonatkozásokkal rendelkezik.

Hogyan kell azonban a balkáni nacionalizmusokra tekinteni? Elvárható-e, hogy a balkáni nemzetek olyan viselkedést tanúsítsanak, ahogy az Nyugat-Európában szokványos? Tulajdonképpen igen, ám nem a jelenlegi, hanem a száz – százötven évvel ezelőtti nyugati nemzetekkel kell őket összehasonlítani. A balkáni népek Nyugat-Európához képest megkésve, csak a XIX. század közepe – vége táján indultak el a nemzetté válás útján (a macedónok és a bosnyákok pedig csak a XX. században). Ezt az utat éppen úgy háborúk és nemzeti ellenségeskedések kísérték, ahogy nyugaton is. A balkáni nacionalizmusok tehát nem egyediek, csupán egy olyan, korai fejlődési szakaszban vannak, melyen a kontinens másik fele már átesett.[5] Ennek megfelelően igen képlékenyek lehetnek. Meg kell jegyezni, hogy olyan történelmi folyamatok is hatnak rájuk, melyek a nyugati nemzetek kialakulásakor még nem léteztek, így hatásukat nem ismerhetjük. A bosnyákok esetében ilyen lehet például az iszlám fundamentalizmus. Ráadásul nem lehet tudni, milyen lesz a világ addigra, mire a nemzetfejlődés képlékeny szakasza lezárul és milyen impulzusok érik majd a balkáni nemzeteket akkor.

---

[3] Pasch, Paul (szerk.): *Bosnia and Herzegovina 2025: Scenarios on Future Development.* Friedrich-Ebert-Stiftung, Szarajevó, 2012. 13–19.

[4] Várady Nóra: *Iszlám a Nyugat-Balkánon.* TDK dolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem, 2006. 10.

[5] Banac, Ivo: *What Happened in the Balkans (or Rather ex-Yugoslavia?).* In: *East European Politics and Societies,* 23. évf. 2009. ősz, 461–463. o.

Meghatározó eleme a balkáni nacionalizmusoknak, hogy hamarabb jöttek létre, mint a nemzetállamok, így német típusú, etnikai alapú nemzetekről beszélhetünk. A nemzeti eszmék e fajtájának azonban számos problémás pontja akad. Az első, hogy szükségszerűen a nemzeti állam létrehozására törekszik, ennek azonban útjában állnak a területen élő más nemzeti tudattal rendelkező csoportok, melyeknek nemzeti önazonosságát szinte szükségszerűen meg kell változtatni. Az ilyen kényszeres változtatásokat pedig nem is nehéz megindokolni, hiszen az etnikai alapú nemzet igen illékony fogalom, léte számos indokkal megcáfolható (és meg is cáfolják).[6] Az etnikai nemzetfogalom esetén ugyanis a közösséghez való tartozás csupán egy folyamatos felismerést és annak akaratlagos elfogadását jelenti.[7] A nemzethez való tartozás objektív, adminisztratív eszközökkel kimutathatatlan és ugyanígy maga a nemzet léte sem egy megfogható kategória.

A bosnyákok helyzete a nemzeti állam vonatkozásában sajátos, hiszen Bosznia-Hercegovina ugyan létezik, ám nem beszélhetünk a bosnyák nemzet államáról, egy ilyen nemzeti állam létrehozása pedig rövidtávon lehetetlennek tűnik. Különlegesek a bosnyákok abban a tekintetben is, hogy noha nyelvileg nem feltétlenül lenne szükséges őket külön nemzetnek tekinteni, mégis, vallási alapon önálló nemzettudatuk alakult ki, ami viszont szemben áll az egykori, kizárólag nyelvi alapon fejlődő európai nacionalizmusok jellegével.

Ez a tény ismét újabb kérdéseket vet fel. Mi tekinthető a Balkánon egy nemzetnek? A szerbeket, horvátokat és bosnyákokat ugyanis nyelvi alapon nehéz lenne egyértelműen elhatárolni, jóllehet a kultúra és a mentalitás területén már jóval erősebbek a különbségek. A vallás azonban olyan fontos identitásképző elem, mely teljesen eltérő nemzeti öntudatot eredményezett. Legcélszerűbb tehát, ha elfogadjuk, hogy ha több millió ember nemzetként határozza meg magát, nyelvére csak rá jellemző egyedi nyelvként tekint és magát a környező nemzetektől megkülönbözteti, akkor nemzetről beszélhetünk.

Ennek megfelelően dolgozatom további részében a bosnyákokat mint szomszédjaitól különálló nemzetet fogom tekinteni és múltjukat, valamint jövőjüket ennek megfelelően fogom vizsgálni.

[6] Garde, Paul: *Balkáni beszéd*. Kairosz, Budapest, 2008. 41.
[7] Uo.

2. Hogyan jött létre a bosnyák nemzet? – Történelmi áttekintés

A modern bosnyák nemzet nem tekinthető réginek, hiszen ezen a néven csak 1993 óta létezik. Mint boszniai és szandzsáki muzulmán szlávoknak azonban még a középkori Bosznia nélkül is legalább a török hódításig visszavezethető saját történelmük van. Mint minden modern nemzet, így a bosnyákok számára is létfontosságú a saját történelmi tudat, és ahhoz, hogy gondolkodásukat jobban megérthessük, mindenképpen foglalkozni kell múltjukkal. A bosnyák nemzet kialakulásának története ugyanis számos, mai napig ható sajátosságot tartalmaz.

A bosnyákok jellegzetessége, hogy történelmük kezdete századokkal megelőzi nemzeti öntudatra ébredésüket. Múltjuk nagy részében dominál ez a tudatnélküliség, a környező népekhez való „csapódás", az anyaország, vagy anyanemzet keresése, miközben próbálják megtalálni saját etnogenezisüket. Ezt a pontot pedig a térség „divatja" szerint lehetőleg minél korábbra kell tenni, így kerülhetnek bele olyan elemek a balkáni népek, így a bosnyákok történelmébe is, melyeknek a mai modern nemzethez nagy valószínűséggel semmi közük, ám egy nemzeti identitással foglalkozó dolgozatban meg kell őket említenem.

2.1. A középkori Bosznia

Noha a szlávok már a VI–VII. században benyomultak a Balkán belső területeire, nemzeti tagolódás ebben a korszakban még nem volt. A félsziget középső részét elfoglaló törzsek ugyan már ekkor horvátnak és szerbnek nevezték magukat, szoros szövetségben voltak és semmilyen különbség nem volt köztük. Vélhetően maguk a horvát és szerb népnevek is egy tőről fakadnak.[8] A szerbek a mai Dél-Szerbia, Montenegró és Hercegovina (akkori nevén Hum) területén telepedtek le, míg a horvátok a mai Horvátország és Bosznia területére érkeztek. Valószínűsíthető, hogy a horvátok és szerbek érkezésekor már éltek egyéb szláv törzsek is a Balkánon, de erről biztos adat nincs. A horvátok új állama egyébként magában foglalta a mai Boszniát, ám Tomislav király halála után a terület kisebb fejedelemségekre szakadt. Maga a 'Bosznia'

[8] Malcolm, Noel: *Povijest Bosne*. Erasmus, Zágráb – Szarajevó, 1995. 11. – Az indoeurópai nyelvek nagy családjában megfigyelhető, hogy a keleti nyelvekben a szókezdő h, g, k hangok megváltoztak, sz, c, vagy z képződött belőlük. Így a horvát és szerb népnév h-ja és sz-e rokonítható. Ennek alapján feltételezhető, hogy ugyanazon a név két alakjáról van szó.

szó először Bíborbanszületett Konstantinnál jelenik meg 958-ban,[9] ám ennek a mai bosnyákokhoz legfeljebb annyi köze van, hogy már ekkor is az ő őseik éltek a területen. Ekkorra egyébként a szláv törzsek már kereszténnyé váltak és a Bosznia területén élők nagyrészt a katolikus horvátokkal tartottak az egyházszakadást követően, azonban továbbra is jelentéktelen határvidék maradt.

A magyar korona hatalmának Horvátországra való kiterjesztése és Bizánc meggyengülése után Bosznia magára maradt és elindulhatott az önálló állammá válás útján. Ezek a középkori bosnyák államszervezetek az első olyan történelmi szereplők, melyekre a mai bosnyákok visszavezethetik történelmüket, ezért lényegesnek tartom őket megemlíteni. Az első jelentősebb uralkodó Kulin bán volt (1180–1204), akire mai napig a bosnyák államiság megteremtőjeként gondolnak. Ráadásul a bán tevékenységének „történelmi örökségére" sem a szerbek, sem a horvátok nem formálnak igényt, így a bosnyákok első saját történelmi személyiségüket tisztelhetik benne. A bán uralkodását egyfajta aranykorként is szokás emlegetni, hiszen huszonnégy évig béke volt, ami balkáni viszonylatban nem is olyan kevés, emellett ekkor született meg az egyik első máig fennmaradt bosnyáknak tartott nyelvemlék: a raguzaiakkal kötött kereskedelmi egyezmény. Kérdés, valójában mennyire tekinthető Kulin bán és állama bosnyáknak. Tulajdonképpen a nemzeti történelmi vetélkedést figyelmen kívül hagyva a kérdés teljesen irreleváns, hiszen a balkáni nemzetiségek még ekkor sem váltak külön. Egyházilag a terület a horvátokhoz tartozott.

Az 1300-as évek elején Magyarország Bosznia északi területeire is kiterjesztette hatalmát, a maradék területen pedig Kotromanić István bánt segítették hatalomra. A magyar hódítás nyomán a boszniai püspökség központja Szlavóniába került, így a terület egyházi szempontból jelentősen elszigetelődött. Ennek az elszigetelődésnek köszönhető a bosnyák történelem egyik legrejtélyesebb epizódja, a mind Róma, mind Bizánc által eretneknek tartott és üldözött[10] Boszniai Egyház *(Crkva bosanska)* létrejötte. A bosnyák egyházról igen keveset lehet tudni, nem véletlen, hogy nevét is mindössze a neki helyet adó tartományról kapta. Egyesek, így például Rački horvát történész a bosnyák egyházat a Balkán keleti részén aktív bogumilokkal hozták összefüggésbe. Erre utal, hogy valószínűleg a bosnyák egyház is dualista felfogást követett, a világot két egyenlő hatalommal rendelkező erő, a jó és a rossz harcaként fogta föl. Az egyházról való biztos ismereteink a mai napig erre a tényre korlátozódnak, révén szinte semmilyen tárgyi emlék nem maradt fenn utána. Az egyház tagjai nem építettek templomokat. Bár valószínű, hogy imádkoztak templomban, elképzelhető, hogy tipikusan balkáni módon más felekezetek már meglévő épületeit használták ilyen célra. A tisztánlátást nehezíti, hogy maguk a korabeli források jórészt nem Boszniából származnak, így számtalan torzítást tartalmaznak.[11] Egyes helyeken a bosnyák egyház tagjait manicheusoknak és patarénusoknak[12] nevezik, ám maguk az egyház tagjai

[9] Malcolm 1995: 13.

[10] Meg kell jegyezni, hogy az eretnekség elméletét elsősorban a térségben érdekelt magyar uralkodók hangoztatták, akik végül a pápa támogatásával keresztes háborút is indítottak Boszniába. Kérdés, hogy valóban a vallási elkötelezettség, vagy más, nagypolitikai célok álltak-e a háttérben.

[11] Malcolm 1995: 42.

[12] A manicheizmus iráni eredetű vallás, melynek központi eleme a dualizmus, azaz a jó és a rossz erő harca a világban. A vallást már a rómaiak is betiltották, számos eleme azonban

magukat valószínűleg egyszerűen „kereszténynek” mondták. Nem kizárt, hogy ilyen egyház soha nem is létezett hivatalosan, mindössze egy helyi pogány és keleti keresztény rítusokkal átszőtt szinkretikus népi hitvilág jött létre. Tény, hogy Kulin bán még katolikusokról tesz említést irataiban, a bosnyák papok gyűlése pedig 1203-ban deklarációt adott ki, melyben megígérik az egyházi elöljáróknak, hogy felhagynak a keleties rítusok gyakorlásával. Mindössze ebből a nyilatkozatból sejthető, hogy az egyház nem válhatott el teljesen az ortodoxiától, a papság viszont a katolicizmushoz tartozott. Ismert, hogy a bosnyák egyházban létezett valamiféle szerzetesi rend, mely valószínűleg az ortodox baziliták mintáját követte. Petrović ebből egyenesen arra következtet, hogy a bosnyák egyház pravoszláv lehetett, ám ez az elképzelés valószínűleg téves. Ami bizonyos, hogy a bosnyák egyház nem követett bogumil tanokat sem, hiszen a boszniai keresztényekről fennmaradt egyetlen boszniai forrásból kitűnik, hogy a bogumilokkal és katharokkal[13] ellentétben használták a keresztet mint szimbólumot, nem ellenezték az egyházi hierarchiát (a fennmaradt iratok a híveket gost, starac és strojnik „kategóriákba” sorolták) és nem utasították el a templomi misézést. Valószínűsíthető a manicheista hatások jelenléte is, hiszen az elöljáróktól a vallás ismereteink szerint aszketikus életmódot várt el, a hús fogyasztása például tilos volt számukra.[14] Mai napig nem tudni pontosan, hogyan jöhetett létre a bosnyák egyház és azt sem, hogyan tűnt el. Vélhetően a püspökség áthelyezése és a ferences szerzetesek érkezése közti évszázadban Bosznia kikerült az egyház látómezejéből és az egyházszervezet a teológiailag hiányosan művelt helyi papokra maradt. Az egyház eltűnését illetően számos elmélet van, melyek közül a legvalószínűbb, hogy az uralkodó elkezdte üldözni az egyház tagjait, tartva a fenyegető pravoszláv befolyástól.[15] Nincsenek pontos ismereteink a vallás elterjedtségét illetően sem. Az egyetlen biztos pont a már említett szerzetesrendhez hasonló elöljárói közösségek „kolostorainak” (*hiža*) elterjedtsége: körülbelül húsz ilyen ház lehetett Boszniában, az ország szinte teljes területét „lefedve”.[16] Kérdés persze, lehet-e vizsgálni egyáltalán egy ilyen, népi szinkretikus vallás tagjainak számát. Valószínűleg egy ilyen számítás kivitelezhetetlen egyértelmű vallási hovatartozások híján.

De miért lényeges egy huszadik században nemzeti öntudatára ébredt muzulmán vallású nép esetében egy középkori keresztény népi szekta története? A kérdés igen összetett. Mind a szerbeknek, mind a horvátoknak a VI. századig visszanyúló történelmük van, melyen valószínűleg osztoznak a bosnyákokkal. A két keresztény nemzet számára azonban az addig hozzájuk tartozó bosnyákok iszlamizálása árulásnak számít. Ezen kívül önálló nemzeti létük megkérdőjelezésének alapja az feltételezés, hogy valaha a bosnyákok is horvátok, vagy szerbek lehettek. A bosnyák egyház történelmi előképet ad a mai boszniai muzulmánoknak, hiszen biztos források híján

---

fennmaradt és még a középkori keresztény Európában is fel-felbukkant. A patarénusok nem biztos, hogy eredendően vallottak ilyen nézeteket, az egyház tanításától eltérőkre vonatkozó pejoratív jelzőként azonban a patarénus szó eretneket is jelenthet.

[13] A bogumilok a középkori dualista eretnekség bulgáriai, míg a katharok a dél-franciaországi ágát képviselték. A két vallás hasonlósága nem meglepő, lévén a közösségek kapcsolatban álltak egymással.

[14] Imamović, Mustafa: *Bosnia and Herzegovina: Evolution of its Political and Legal Institutions*. Magistrar, Sarajevo, 2006. 79.

[15] Malcolm 1995: 51.

[16] Imamović 2006: 81.

nem nehéz mítoszokat teremteni, például az egykori tagok muzulmánná válásáról. A szomszédos nemzetek által behódolónak tartott bosnyákok számára ráadásul a Boszniai Egyház a bennük is megtalálható heroizmusra, ellenállásra adna példát. Ezen kívül egy ilyen egyház egyedi, csak Boszniára jellemző, alátámasztva ezzel, hogy a terület saját, önálló történelemmel rendelkezik.

2.2. Az Oszmán Birodalom időszaka Boszniában

Az oszmán hadak a XV. század közepén elérték Boszniát és Hercegovinát és igen gyorsan uralmuk alá is hajtották. 1463-ban Boszniát teljesen elfoglalták és 1481-re Hercegovina is a birtokukba került. A területeket minden tekintetben betagolták az Oszmán Birodalom rendszerébe. Ezzel Bosznia-Hercegovina az európaitól merőben más kultúrkör részévé vált, és ez mai napig rányomja bélyegét a terület történetére. A mai bosnyák nemzet története ettől a ponttól válik világosan követhetővé, ezért fontosnak tartom bemutatni, hogyan ment, hogyan mehetett végbe Bosznia-Hercegovina iszlamizálása, hogyan jöhetett létre a boszniai muzulmán nép.

Az oszmán hatóságok alapvetően türelmes vallási politikát folytattak, a meghódított kereszténye ket ritkán kényszerítették erőszakosan áttérésre, jóllehet számos területen érte őket „hátrányos megkülönböztetés". Az oszmánoknak nem is volt érdekük a túlzott mértékű térítés, hiszen a keresztények több adót kellett fizessenek, így az államkincstár határozottan „jobban járt" a keresztény alattvalókkal. A hódítókat az etnikai származás nem érdekelte, sőt a szultánok sokszor jobban tartottak a törököktől, így erőszakos betelepítés sem történt. Az oszmán állam maga a millet-rendszerre épült, mely azt jelentette, hogy a nemzeteket nem nyelvi, hanem vallási alapon különböztették meg. A keresztények továbbra is belső autonómiát élveztek, míg a muzulmánokra az iszlám törvényei vonatkoztak, cserébe származástól függetlenül megindulhattak a társadalmi felemelkedés útján. Ez később igen fontos tényezővé is vált a bosnyákok számára.

Ekkor kezdődött meg ugyanis az a példátlan mértékű iszlámra való áttérési hullám, mely a mai napig Bosznia-Hercegovina történelmének másik leghomályosabb pontját képezi. Ezzel együtt megindult a mai bosnyák nemzet kialakulása, hiszen éppen az iszlám vallás tette őket szomszédjaiktól véglegesen különbözővé. Nincsenek pontos ismereteink arra nézve, hogyan történtek az áttérések, ám számos elmélet és lehetőség létezik. Az feltételezhető, hogy a boszniai lakosság már az oszmán hódítás előtt is kapcsolatba került az iszlám vallással, ám ez akkor még csak a nem jelentős török etnikumú betelepülőknek volt köszönhető.[17]

Egyes vélekedések szerint – melyek érthető módon a bosnyákok között a legnépszerűbbek – a Boszniai Egyház tagjai váltak muzulmánná. Ezt számos érvvel próbálják bizonyítani. Egyrészt az eretnek státuszból az áttérés azonnal elismert, sőt támogatott helyzetet, így egy mindenképpen előnyös identitást jelentett. Ráadásul a bosnyák egyház éppen a török hódítás idején, az 1470-es években tűnt el véglegesen. Logikus volna, hogy a tagok egyszerűen muzulmánná váltak. Egyesek az elmélet

[17] Malcolm 1995: 55.

alátámasztására még a Boszniai Egyház keleties vonásai és a Balkánon népszerű iszlám szúfizmus között is megpróbálnak párhuzamot vonni.[18] Érthető módon a bosnyákok számára szimpatikus történelmük ilyen jellegű „meghosszabbítása", különös tekintettel a régi vallás iszlám elemeire. Tények azonban nem igazán támasztják alá ezt az elméletet, különösen mivel a Boszniai Egyház éppen az oszmán betörés előtti időkben egyre erősebb üldözésnek volt kitéve és el is tűnt, így a kontinuitás a két vallás között kétséges.

A második nagy elmélet szerint a városi „polgárság" és a tehetősebb réteg iszlamizált, hogy birtokait, kiváltságait megtarthassa. Ezt bizonyítja, hogy a boszniai „elit" egy évszázadon belül muzulmánná vált, ráadásul a muszlim lakosság aránya a városokban volt a legnagyobb. A városiság és az iszlám vallás közötti összefüggés annyira általános lett, hogy a muszlimok még a keresztények között használt, megvető gúnynevüket is városi származásukról kapták (a *Balija* szó az arab–török *kasabalı*, azaz kisvárosi kifejezésből származik). Nincs azonban egyértelmű bizonyíték arra, hogy kizárólag a haszonszerzés motiválta volna az áttéréseket, főleg, mivel az oszmán állam tehetősei között korábban és később is szép számmal akadtak keresztények és zsidók is.

A tömeges betelepítés elmélete még valószínűtlenebb, hiszen a területen sohasem terjedt el a török nyelv, ráadásul, bár a bosnyákok magukat sokáig töröknek (*Turci*) nevezték, a „valódi" törököket oszmánoknak (*Osmanlije*) hívták. A boszniaiak nevüket továbbra is szláv formában viselték, ráadásul a bosnyákok antropológiailag sem hasonlítanak a törökökre.

A legvalószínűbb az, hogy Bosznia az oszmán hódítás idején fejletlen, vidékies terület volt, ahol a vallási dogmáknak nem szenteltek túl nagy figyelmet. A vallásokat a hagyományos pogány rítusokkal együtt gyakorolták, így az áttérés pusztán formaságnak tűnt.[19] Az iszlám vallás gyakorlatias, egyértelmű szabályaival egyébként is megfelelőbbnek tűnt a vidéki embereknek, mint a szertartásosabb kereszténység. Ezen kívül az iszlám vallás és az oszmán kultúra új, vonzó életformát is kínálhatott, hiszen egységesítő jellegével kivonta az egyént az addigi vallásilag, társadalmilag megosztott világából.[20] Nem kizárható azonban az sem, hogy a boszniaiak egy ideig egyszerre gyakorolták a kereszténységet és az iszlámot is. A térségre a túlzott dogmatikusság (ahogy az egyszerű vidéki közösségekre) amúgy sem volt jellemző.[21] Tény, hogy az új hit gyorsan terjedt, az oszmán iratok szerint 1533-ban a városi lakosoknak csak egyharmada volt muzulmán, 1548-ban már a negyven százalékuk.[22] Hozzá kell tenni persze, hogy a korszakban intenzív katolikus kiáramlás zajlott a térségből, míg a

[18] Uo. 80.

[19] Várady 2008: 17. A különböző vallások közötti áttérések valószínűleg gyakoriak voltak a térségben, ahogy a több vallás egyidejű gyakorlása sem számíthatott kivételesnek. Fine szerint gyenge egyházszervezettel rendelkező periférián a vallás formaságnak számított, nem csoda, hogy éppen a két legelzártabb területen, Boszniában és Albániában tértek át a legtöbben az iszlám hitre.

[20] Várady 2008: 20.

[21] Fine, John V. A.: The *Various Faiths in the History of Bosnia: Middle Ages to the Present.* In: Shatzmiller, Maya (szerk.): *Islam and Bosnia: conflict resolution and foreign policy in multi-ethnic states.* McGill-Queen's University Press, Montréal, 2002. 7.

[22] Malcolm 1995: 79.

folyamatosan háború sújtotta északi vidékekről számos muszlim költözött be Boszniába.

Az erőszakos áttérítésre az egyetlen példa a devsirme (török: *devşirme*, bosnyák: *devširme*) intézménye. Az oszmán hatóságok meghatározott időközönként a keresztény családoktól gyerekeket választottak el, akiket áttérítettek, majd vagy katonai, vagy államigazgatási posztokat adtak nekik. Ez a rendszer – kegyetlensége dacára – vélhetően sokat segített a bosnyák nyelv és műveltség felemelkedésében. Egyes iratok szerint a bosnyák hamarosan az isztambuli udvar harmadik legbevettebb nyelvévé vált, ezzel egyidőben pedig az *aljamiado,* azaz az arab betűkkel írt bosnyák irodalom is felvirágzott.[23]

Itt fontos megjegyezni, hogy a bosnyák nyelv első említései éppen ebből a korszakból származnak, jóllehet ez nem jelenti azt, hogy beszélői nyelvüket eltérőnek tartották volna akár a szerbtől, akár a horváttól. Mégis, az iszlamizációval és a környező népekétől független muzulmán boszniai kultúra, életstílus és irodalom megjelenésével megszületett az a csoport, mely később megindulhatott a nemzetté válás útján.

Mivel a bosnyákok, avagy muzulmánok ebben a korszakban már egyértelműen elkülönültek keresztény szomszédjaiktól, érdemesnek tartom röviden foglalkozni azzal, milyen identitással bírhattak. Mint említettem, magukra a délszláv nyelven a török szót használták, ez azonban nem jelenthetett nemzetiségi azonosulást. Annál inkább sem, mivel az Oszmán Birodalom egyáltalán nem etnikai elven szerveződött.[24] A *millet,* azaz nemzet szót nem az akkori európai értelemben használták, egy-egy *millet*et egy-egy vallási csoport tett ki. Így egy bolgár és egy szerb egy *millet,* az ortodox része volt. Egy muzulmán boszniai azonban jogilag egy anatóliai törökhöz, vagy egy albánhoz sokkal közelebb volt, mint a keresztény boszniaiakhoz. Mivel az etnikai hovatartozás így értelmezhetetlen volt, a boszniai muszlimok egyszerűen muzulmánként és oszmán alattvalóként határozták meg magukat. Ezzel egyidőben azonban a szerbeknél és horvátoknál megkezdődött a nemzeti ébredés folyamata, amit különösen a szerbeknél muzulmánellenesség is kísért. A boszniai muszlimok pedig pár évtizeden belül azzal szembesültek, hogy oldalt kellene választaniuk.

2.3. A boszniai muszlimok és a modern nemzeti eszmék megjelenése

Az Oszmán Birodalom a XV. században dinamikus államként gyors fellendülést hozott Boszniában. A következő évszázadokban azonban a birodalom fokozatosan gyengült, ám balkáni területeit teljesen elzárta a korabeli európai folyamatoktól. Különösen igaz volt ez a hatalomhoz egyébként is lojális bosnyákokra. Míg a hódoltság alatt konzerválódott szerb öntudat erős egyházi támogatással, megújult erővel lépett föl a XIX. század közepétől, a horvátok pedig helyüket keresték a többközpontúvá váló Habsburg Birodalomban, a muszlim boszniaiaknak semmilyen igényük nem volt a nemzeti önmeghatározásra. Noha Bosznia-Hercegovinában a XIX. század előtt senki sem tartotta magát sem szerbnek, sem horvátnak, az új eszmék az anyaországokból

[23] Uo. 138.

[24] A magyar történetírásban is bevett 'Török Birodalom' kifejezés téves és félrevezető, török nyelven pedig egészen más jelentéssel bír.

indulva gyorsan elterjedtek.[25] A világ egyre kevésbé hagyott választást a muszlimoknak: ha ők maguk nem akarták magukat besorolni, megtették helyettük mások. A szerbek *štokavski* nyelvjárásuk alapján szerbnek tartották őket,[26] míg Starčević horvát történész azt próbálta bizonyítani, hogy a boszniai muzulmánok igazából horvátok.

A muszlimok pedig igazából nem tudták, kihez is tartoznak. Nyelvüket gyakran nevezték szerbnek is, horvátnak is és boszniainak is, azonban a pánszlávizmustól vallásuk visszariasztotta őket. Először Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak írásaiban jelent meg a gondolat, hogy a hit és a nemzetiség kérdését külön is lehetne választani. Mint a történelem bebizonyította, ez a Balkánon soha nem következett be.

Nem segített a boszniai muszlimok identitásának kialakulásában a Monarchia időszaka sem. Kállay Béni kormányzó megpróbálkozott az egységes boszniai identitás kialakításával, hogy a már akkor is fenyegető etnikai megosztottságot feloldja. Az új nemzet létrehozásának eszméje azonban bukásra ítéltetett, hiszen a hétköznapi ember identitását egyáltalán nem sikerült megváltoztatni.[27]

A muszlimokat nem érdekelte, hogy a hivatalos nyelvet bosnyáknak nevezik-e, hiszen ők vallásukban, művészetükben továbbra is az oszmán-törököt preferálták. Az osztrák–magyar uralmat egyébként is eleinte ellenségesen, majd passzívan fogadták és a letűnt oszmán kor iránt éreztek nosztalgiát.[28] Az a néhány muzulmán pedig, akik a modernizáció pártjára állt, többnyire éppen az elmaradottsággal azonosította a boszniaiságot és etnikai elvű nacionalistaként a horvátokhoz húzott.

A boszniai szerbek és horvátok pedig egyáltalán nem akarták sem egymást, sem a muszlimokat nemzettársaiknak érezni, kivéve, ha azok szerbnek, vagy horvátnak vallották magukat.[29] Kállay „bosnyákság" *(Bošnjaštvo)* nevű kezdeményezése megbukott és az állampolgársági alapú boszniai nemzettudat egy-két értelmiségi gyökerű próbálkozástól eltekintve soha többé nem merült fel komolyan.

---

[25] Fine 2002: 8.

[26] A Balkán délszláv népei között sohasem jöttek létre egyértelmű nyelvi határok, ráadásul a beszélt nyelv nem etnikai, hanem földrajzi alapon tagozódott. A mai szerb, horvát és bosnyák nyelvek elődei a *kajkavski* (Szlovénia, Északnyugat-Horvátország), *čakavski* (Isztria és Dalmácia) és *štokavski* (Szlavónia, Bosznia, Szerbia középső része és Montenegró), valamint a torlák (Délkelet-Szerbia, Macedónia) dialektusok voltak. Vuk Karadžić, a modern szerb irodalmi nyelv megalkotója minden *štokavski* nyelvjárást beszélőt eredendően szerbnek tartott. Ez az elmélet egészen a XX. század végéig meghatározza a szerbek szomszédos népekhez való viszonyát.

[27] Lovrenović, Ivan: *Bosnia: A cultural history.* Saqi Books, London, 2001. 225.

[28] Ress Imre: *Kapcsolatok és keresztutak – Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában*. L'Hartmann, Budapest, 2004. 262.

[29] Ezek a megállapítások persze kizárólag a városi értelmiségre vonatkoznak. A vidéki lakosság továbbra sem szentelt figyelmet a nemzeti kérdéseknek, ráadásul az osztrák–magyar uralom alatt a muszlim érzelműek komolyan tartottak a vidék katolizálásától. Esély lett volna rá, az ok pedig ugyanaz volt, mint akár ötszáz évvel korábban: a szinkretizmus. – Fine 2002: 5–13.

2.4. A muszlimok és a nemzeti öntudat a jugoszláv időkben

Az első világháború után megalakult Szerb–Horvát–Szlovén, majd Jugoszláv Királyságban a muszlimok helyzete alapvetően megváltozott. Az új állam egyáltalán nem ismerte el különállóságukat, és az egységes jugoszláv nemzet részének tekintették őket. A muzulmánok azonban, noha már ekkor sem vették túl szigorúan vallásukat, mégsem tudták magukat igazán sem a szerbekhez, sem a horvátokhoz tartozónak érezni. A politikai színtéren is külön formációt alakítottak Jugoszláv Muszlim Szervezet (Jugoslavenska Muslimanska Organizacija, JMO) néven. Célkitűzéseik között azonban inkább vallási célok szerepeltek, bár szorgalmazták Bosznia-Hercegovina integritásának megőrzését is.[30] Bár a szerb hatalomhoz hivatalosan mindvégig lojálisak maradtak, politikai céljaik érdekében és a muszlim identitás megőrzése végett kötöttek politikai szövetségeket és támogatták a szlovén és horvát nemzeti törekvéseket. Érdekes módon az ország nem szláv nyelvű muzulmán nemzetiségeitől (albánok, törökök) távolságot tartottak.[31] A második világháború felé közeledve a muszlimok egyre „horvátbarátabb" politikát folytattak, olyannyira, hogy egyre több muszlim értelmiségi valóban horvátnak is vallotta magát. A szerb- és horvátpárti politikai szereplők mellett fontos megjegyezni, hogy a két világháború között kulturális téren megindult a bosnyák öntudat kialakulása, melyben sokat segített a két muszlim kulturális társaság, a még a századelőn alakított *Gajret* és az éppen az előbbi ellensúlyozására létrehozott *Narodna uzdanica*.[32]

A második világháború alatt Bosznia-Hercegovina teljes egészében a rövidéletű usztasa Független Horvát Állam (Nezavisna Država Hrvatska, NDH) területévé vált. Zágráb azonban sosem tudta hatalmát stabilizálni a térségben, ahol a szerb szabadcsapatok, a partizánok és a horvát hadsereg között folyamatos harcok dúltak. A muzulmánok és a horvátok viszonya a korszakban igen ellentmondásos volt. Az usztasák koncepciója szerint a muszlimok a horvát nemzet részei voltak, sőt egyenesen a legtisztább horvát törzsnek nevezték őket.[33] Ez egyébként a boszniai muzulmánok egy részének meggyőződésével találkozott is. Érdemes megemlíteni, hogy az NDH miniszterelnök-helyettesi posztját mindvégig muszlimok, jelesül egy testvérpár, Osman és Džafer-beg Kulenović töltötték be és számos muszlim harcolt a horvát hadseregben is. Igaz, ezzel egyidőben létezett egy német-irányultságú bosnyák lobbi is, melynek célja egy független Bosznia megteremtése volt. Ennek érdekében még egy muszlim SS-hadosztályt is kiállítottak SS-Handžar néven.

Paradox módon a bosnyák nemzeti öntudat kialakulásához a szocialista Jugoszlávia időszaka tette hozzá a legtöbbet a XX. században, noha a világháború utáni időszak nem ígérkezett túl bíztatónak a bosnyákok számára. A háborúban győztes partizánok vezéréből államfővé avanzsáló Josip Broz „Tito" ugyan tanult az első Jugoszlávia

[30] Kemenszky Ágnes: *Az európai muszlim közösségek sajátos színfoltja: a balkáni muszlimok.* In: Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában. Az európai muszlim közösségek differenciáltsága.* Aula, Budapest, 2010. 455.

[31] Uo. 462.

[32] Előbbi neve az oszmán-török „erőfeszítés" szóból ered, míg a második társaság neve „nemzeti reményt" jelent.

[33] Malcolm 1995: 246. Az elmélet azon a feltételezésen alapult, hogy egykor a horvát nemesek tértek át a muzulmán hitre, hogy kiváltságaikat és birtokaikat megtarthassák. Így tehát a bosnyákok a középkori horvát elit egy megmaradt ága volna.

kudarcából és államát a nemzetiségek igényeit figyelembe véve kívánta felépíteni,[34] a muszlimokra jóformán ügyet sem vetettek. Mint a rendszer ideológusa, Eduard Kardelj megfogalmazta: „a muszlimokról nem beszélhetünk nemzetként, csak mint különálló nemzeti kisebbségről".[35] Ennek megfelelően a hatalom nem is tételezett fel nemzeti öntudatot róluk. Bosznia-Hercegovina tagköztársaságként való létrehozása egyértelműen a horvát és szerb érdekek kiegyensúlyozását szolgálta és az első bosznia-hercegovinai alkotmányban a bosnyák, vagy muzulmán nemzetet meg sem említették. A dokumentum „a szerb és horvát nemzet részei, valamint a boszniai muzulmánok államáról" írt. Az elismert nemzetté válás folyamata a jugoszláv időkben leginkább a népszámlálások által követhető vissza.[36] 1948-ban az iszlám vallás hívei még szerb muszlimként, horvát muszlimként, vagy nemzetiség nélküli muszlimként határozhatták meg magukat.[37] A korai jugoszláv szocializmus kulturális téren sem kímélte őket. 1946 és 1950 között betiltották a tradicionális muszlim fejfedő viselését, bezáratták a vallási iskolákat és számtalan mecsetet is. A két nagy múltú kulturális társaság, a *Gajret* és a *Narodna uzdanica* működését leállították. A valláson alapuló politikai szerepvállalásról nyilvánvalóan szó sem lehetett.

Enyhülés csak 1954-től következett be. A tendenciát erősítette Jugoszlávia sajátos politikája, melynek fontos pontja volt az el nem kötelezettek mozgalma. A mozgalom több állama is muzulmán többségű volt. Egyes vélekedések szerint Titóék kihasználták a muszlimokat, hogy jobb benyomást keltsenek politikai partnereikben, azonban korántsem biztos, hogy a muzulmánok előtérbe helyezése eleinte tudatos lett volna. Éppen a hatvanas–hetvenes években élte virágkorát az arab nacionalizmus, melynek lényege a muszlim vallású közösségek modern nemzetté válása volt (vagy lett volna). Elképzelhető, hogy a folyamatok a jugoszláv vezetésre is hatást gyakoroltak, a politikusok pedig fantáziát láttak egy szekularizált muszlim nemzet létrehozásában. [38] Ezáltal két legyet üthettek egy csapásra, hiszen feloldhatták a muzulmánok identitásbeli problémái által okozott feszültséget és szekuláris síkra terelhették a muszlim patriotizmust. Ez a politika egyébként összhangban is volt az előző évtized radikális vallástalanításával. Nagyon erősen sarkítva Titót akár Bosznia Atatürkjének is lehetne tartani bizonyos értelemben.[39] Eközben a muszlim identitás egyre „népszerűbbé" vált. Míg 1961-ben csak 842 000-en vallották magukat muszlimnak és 275 000-en nem határozták meg nemzetiségüket, 1971-ben már majdnem másfél millió muszlimot és csak 43 000 nemzetiség nélkülit írtak össze.[40] Az államhatalomnak is egyre szimpatikusabbá váltak a muzulmánok, hiszen betöltötték az ellensúly szerepét a szerbek és horvátok közt, ráadásul az előbbiekkel ellentétben a muszlimoknak nem volt határozott kötődésük saját kultúrájukhoz. Míg a többi nemzet esetében az évszázados hagyományok, harcok emléke ellentétben állt a jugoszláv szocializmus

[34] Garde 2008: 84.
[35] Malcolm 1995: 244.
[36] Várady 2008: 15.
[37] Várady Nóra: *Iszlám a Nyugat-Balkánon.* TDK-dolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem, 2006. 29.
[38] Váradi 2008: 19.
[39] Uo. 22.
[40] Perica, Vjekoslav: *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*. Oxford University Press, Oxford, 2002. 75.

eszméjével, a muszlimok nemzeti öntudat híján „gyökértelenek” voltak földjükön, így könnyen azonosultak Jugoszláviával.[41]

1968 kulcsfontosságú év volt a muzulmánok számára, hiszen elismerték őket önálló nemzetként. Évtizedek óta először újra tényezővé váltak a politikában, vallási közösségből világi értelemben is nemzetté válhattak. Az elismerést azonban hosszas gondolkodás előzte meg a rezsim részéről, nem volt ugyanis egyértelmű, milyen néven ismerjék el őket. A XX. század elejéig bevett „török” elnevezést nem lehetett leporolni, hiszen ilyen néven akkor már egy másik népet és országot jelöltek, ráadásul a szerbek a török megnevezést erősen pejoratív értelemben használták.[42]

A bosnyák szót az érintettek ugyan szívesen használták volna és a híres muszlim politikus és publicista Zulfikarpašić is ezt a verziót javasolta, ám a politika számára ez volt elfogadhatatlan: mindenképpen el akarták kerülni, hogy Bosznia-Hercegovina és a muzulmánok közt párhuzamot vonjanak, kirekesztve a szerbeket és horvátokat. Jobb híján a muszlim nevet kezdték el használni a nemzetiség neveként is. A szerb és horvát nyelv szabályai szerint a különbség a vallási és etnikai muszlim között egyértelművé is vált, hiszen a vallási közösség tagját *musliman* míg az etnikai muszlimot a nagybetűs *Musliman* névvel illették.

Ez a helyzet maguknak az újdonsült nemzet tagjainak is szokatlan volt eleinte, hiszen addig a muszlimságot vagy vallásnak, vagy egyfajta kulturális attitűdnek tartották.[43] Gyorsan megszokták azonban az új helyzetet. A politika (hasonlóan az osztrák–magyar időkhöz) fontosnak tartotta azt is, hogy egy ellenőrzött egyházi keretet hozzon létre a muzulmánoknak, így létrejött az Iszlám Vallási Közösség (Islamska vjerska zajednica), mely nevét hamarosan Iszlám Közösségre (Islamska zajednica, IZ) változtatta.[44]

Igaz, ez a szervezet nem csak a boszniai, de minden jugoszláviai muzulmán összefogására alakult és vezetésébe kizárólag a magukat a világháborúban a partizánok soraiban kitüntetett személyek kerültek be. A közösségnek eleinte sok mozgástere nem volt, mivel a politika erre nem biztosított lehetőséget, ráadásul a muzulmánok számára még mindig kissé szokatlan volt ez a rendszer: továbbra sem igazán tudták, mihez kezdjenek egy az ő vallásuk hagyományaitól mégiscsak eltérő, hierarchikus szervezettel.

Ezt a helyzetet erősítette, hogy minden intézkedés dacára a muzulmánok számára Jugoszláviában hitük megélése sosem vált olyan nyílttá, mint keresztény honfitársaik számára és tevékenységüket gyakran kísérte a hatóságok gyanakvása. Ettől függetlenül 1969 és 1980 között több mint 800 új imahely létesült Jugoszláviában. [45]

1974 ismét előrelépést hozott a muszlimok számára, hiszen bevezetésre került az ún. nemzeti kulcs a közigazgatásban. A formula szerint Bosznia-Hercegovinában a tisztségeket nemzetiség szerint osztották szét, egészen az elnöki szintig felmenően.[46] A

[41] Uo. 11–20.
[42] Garde 2008: 205.
[43] Várady 2008: 20.
[44] A szervezet nem volt teljesen újkeletű, hiszen a boszniai muzulmánok már 1878 óta rendelkeztek saját egyházszervezettel, melyet majd a 4. fejezetben ismertetek bővebben.
[45] Ramet, Sabrina Petra: *Balkan Babel: politics, culture and religion in Yugoslavia.* Boulder, Oxford, San Francisco, Vestview, 1992. 16–175.
[46] Várady 2006: 30–33.

rendszer helyessége enyhén szólva is megkérdőjelezhető volt, különösen annak fényében, hogy a nagyvárosokban a vegyes házasságok aránya ekkor körülbelül 40 százalékos volt,[47] az ilyen családban felnőtt „jugoszlávok" azonban nem tartoztak egyértelműen egyik nemzetiséghez sem.[48] Ám a formula tartósságára jellemző, hogy a mai Bosznia-Hercegovina is lassan két évtizede képtelen megszabadulni tőle.

Az 1980-as évekre a boszniai muszlimok egyértelműen ráléptek a nemzetté válás útjára, kifejlődött nemzeti önazonosságtudatuk. Ezzel egyidőben egyre jobban bekerültek az őket körülvevő világ szellemi áramlataiba, újra felfedezve muzulmán gyökereiket is. Az iszlám világ iskoláiban tanuló jugoszláviai muszlim diákok és az 1979-es iráni forradalom alapvetően új szemléletet is elhoztak a boszniai muzulmánok közé, immár időbeli összhangban a világ más pontjaival: ez a vallási radikalizmus eszméje volt.

Az iszlamizmus jellegéből adódóan szemben állt az addig propagált arab szocializmussal és egyéb szekuláris identitásokkal, így a jugoszláv vezetés által pártolt hazafisággal is. Alija Izetbegović *Iszlám nyilatkozat*a (melyről bővebben az 4.2. fejezetben írok) már egyértelműen a fundamentalista szellemet tükrözte és kinyilvánította, hogy a szocializmus egyszerűen nem lehet kompatibilis az iszlámmal és csak egy iszlamista állam biztosíthatja a muszlim közösség fennmaradását. Ráadásul a Nyilatkozat még csak nem is említette Bosznia-Hercegovinát, hanem az egész világ iszlám közösségéről szólt. Tevékenysége miatt Izetbegovićot a hatóságok letartóztatták, igaz azóta sem vált egyértelművé, munkájának volt-e egyértelműen hazai vonatkozása, vagy csak általánosságokat fogalmazott-e meg benne. Írásaival nem csak a politika, de a többi muzulmán figyelmét is felkeltette, és megkezdődött az a politikai és filozófiai küzdelem, mely egyébként a mai napig jelen van a muszlim vallási diskurzusban a tradicionalisták illetve nacionalisták és a fundamentalisták között (igaz, maga Izetbegović végül a nacionalista oldalon futott be politikai karriert).

Ennek az időszaknak a vége már egybeesik Jugoszlávia erőszakos felbomlásával. Noha a háború történései ma már lassan történelmi távlatba kerülnek, azokat mégis a következő, a bosnyák nemzeti öntudat mai állapotával foglalkozó fejezetben kívánom ismertetni két okból. Az egyik, hogy részletes kronológiai összefoglalást nem kívánok adni, hiszen azt már számos a témával foglalkozó mű megtette. A másik ok, hogy a boszniai háború emléke, nyomai Bosznia-Hercegovinában máig egy élő tényezők. A boszniai nemzetek öntudatába beépült a háború, annak tanulságai (helyesek és helytelenek is) mai napig meghatározzák az emberek gondolkodását. Kiemelném azt a tényt is, hogy az az államkeret, melyben a boszniai nemzeteknek élniük kell, nagyrészt a háború terméke. Nem csoda hát, ha nehéz túllépni a kilencvenes évek logikáján.[49]

[47] Fine 2002: 13.

[48] Igaz, a magukat jugoszlávnak vallók száma sosem volt pár százaléknál több, ez halvány vigasz lehetett a politikából kirekesztetteknek.

[49] Mindazonáltal a jelenség nem egyedi, gondoljunk csak a közép-európai népek, de akár a flamandok és vallonok, írek és angolok szembenállására és nemzeti alapú „paranoiájára", melyek szintén több évtizedes konfliktusok.

3. A jelenkori bosnyák nemzeti öntudat elemei

Az alábbi fejezetben egy igen nehezen megfogható témát kívánok elemezni, ez pedig az, mit jelent ma a bosnyák nemzet. Könnyen belátható, hogy a kulturális nemzetfogalom szerint szerveződő népek esetében már maga a nemzet tagjainak meghatározása is igen nehézkes. Ki tagja egy nemzetnek? Dönthet-e az egyén arról, a nemzet tagja-e, vagy kell hozzá az is, hogy a közösség tagjaként elfogadja? Van-e a nemzethez tartozásnak valamilyen vallási vonatkozása? A kérdéseket még hosszan lehetne sorolni és még kialakult és megszilárdult nemzeti öntudattal rendelkező népek esetében is nehéz volna rájuk egyértelmű választ adni. Hogyan is lehetne akkor éppen a bosnyák nemzeti öntudatot leírni? Hiszen az ő esetükben még megnevezésük és nemzeti nyelvük léte is kérdéses. A legjobb módszer talán körüljárni a nemzeti lét legfontosabb bizonyítékait és bemutatni, mi a bosnyákok viszonya ezekhez (ha egyáltalán lehet ilyen általánosságokból következtetéseket levonni).

Segítségképpen az Anthony D. Smith által használatos definícióhoz fordulok azt illetően, „mi teszi a nemzetet?" A meghatározás szerint a nemzet olyan egyének csoportja, mely rendelkezik a következő elemekkel: a népcsoport közös neve, leszármazásának és közös eredetének mítoszai, közös történelmi emlékek, közös történelmi terület, vagy „haza" és az ezekkel kapcsolatos képzettársítások, közös nyelv, szokások, vagy vallás, illetve a közösség tagjai közötti szolidaritás érzése.[50]

Ennek megfelelően szeretném vizsgálni a bosnyákok nemzeti identitásának kulcselemeit: a nemzetük létéhez, nevéhez való viszonyukat, egyszóval, hogy ki és mi „a bosnyák"? Szeretném röviden bemutatni a bosnyák nyelv helyzetét (amennyiben beszélhetünk ilyen nyelvről). Ismertetni kívánom a bosnyákok történelmükhöz való viszonyát és világban elfoglalt helyükről alkotott képét.

3.1. Ki és mi a bosnyák?

Bár a hetvenes–nyolcvanas évekre számos szerző úgy utal, mint Jugoszlávia aranykorára, amikor nemzetiségi ellentétek szinte nem léteztek és a terjedő vegyes házasságok révén valóban elkezdett létrejönni egy „jugoszláv" nemzet, a valóság ennél sokkal összetettebb. Vidéken a jugoszlávizmus sosem tudott gyökeret ereszteni,

[50] Smith, Anthony D.: *A nemzetek eredete.* In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek.* Rejtjel, Budapest, 2004. 209.

márpedig Bosznia-Hercegovina vidékies terület volt, városon pedig a muszlimok között az előző fejezetben már említett népi-nacionalista–iszlamista ellentét kezdett körvonalazódni. A kilencvenes évek elején elkezdődő függetlenségi háború kész helyzet elé állította a muszlimokat: a nemzet léte és neve már nem lehetett csupán értelmiségiek vitájának tárgya. Jugoszlávia szétesett és ezzel a jugoszláv állampolgári nemzet is eltűnt. A boszniai muzulmánoknak önállóan kellett a történelem színpadára lépniük. Ez nem ment könnyen és a végeredmény igencsak különbözött attól, amire a függetlenséget megszavazó politikusok gondoltak. Noha a szarajevói vezetés kezdetben egy az új állam minden népének egyenrangúságot biztosító, az 1974-es rendszert továbbvivő struktúrában gondolkodott, a szerbek ellenállása és a horvátok fanyalgása hamar meghiúsította az állampolgári nemzet tervét. 1993-ra egyértelművé vált, hogy Szarajevó már nem Bosznia-Hercegovinát, hanem kizárólag boszniai muszlimokat képviseli.[51]

A nemzetté válás tehát egyszerre eldöntött kérdéssé vált. A kérdés csak az volt, mégis mik legyenek az új nemzet keretei? Ki tartozzon bele és hogyan kellene elnevezni? Természetesen a lehetséges válaszok már készen álltak, hiszen a muszlim értelmiséget már régóta foglalkoztatta a kérdés, melynek megvitatása a függetlenséggel felszabadult a szocialista Jugoszlávia nyomása alól. Négy nagyobb koncepció alakult ki, melyek mögött egyaránt meghatározó személyek álltak.

Mustafa Imamović történelem- és jogtudós a nagybetűs *Musliman* elnevezés megtartása mellett érvelt.[52] Ez az opció azonban a hetvenes évek óta csak meg ellentmondásosabbá vált. Mint az előző fejezetben már bemutattam, a *Musliman* már „megalkotása" pillanatában kényszeredettnek tűnt és leginkább a Párt akaratát tükrözte. A szó mindenkit a szocializmusra emlékeztetett, ráadásul eleve furcsa volt a nemzetiséget a vallással összekötni.[53] Egyes érvelések szerint ugyan ez a megnevezés fejezte ki leginkább a muszlimok önmagukkal szembeni érzéseit, hozzá kell tenni azonban, hogy ez az érzés leginkább az identitásbeli bizonytalanság lehetett, ami nem túl hízelgő egy nemzetre nézve. Egy világpolitikában önállóan részt vevő nép számára pedig egyébként is tarthatatlan lett volna egy ilyen név, hiszen a világ számos országában élnek muszlimok, akik etnikailag nem „muszlimok", viszont nem minden etnikai muszlim volt valóban muzulmán hitelvek szerint elő ember.

Zdravko Grebo liberális jogtudós ezzel szemben az egységes boszniai nemzettudat mellett érvelt. Elmélete azonban több okból sem volt működőképes.[54] Ha az etnikai muszlim fogalma Jugoszláviához kötődött, a boszniai nemzetfogalom maga volt a jugoszlávizmus. Támogatói sem igen akadtak, hiszen ilyen nemzeti kategória nem létezett korábban, így az emberek nem is nagyon értették. Pártolói leginkább a korábban magukat jugoszlávnak vallók voltak. Ez az elmélet nem adhatott keretet a

[51] Jól mutatja a folyamatot, hogy a kezdetben többnemzetiségű boszniai hadseregből (Armija Republike Bosne i Hercegovine, ARBiH) fokozatosan kiszorultak a szerbek és a horvátok, ahogy a muszlim kézen lévő területeket is elhagyták a másik két nemzet tagjai, akik már nem akartak tovább „muzulmán uralom" alatt élni.

[52] Mihajlović Trbovc, Jovana: *Forging Identity through Negotiations: The Case of the Contemporary Bosniak Nation.* Szakdolgozat, Közép-európai Egyetem, 2008. 31–33.

[53] Egyesek tréfásan meg is jegyezték, hogy „a jugoszláviai muszlimok azok, akik már nem hisznek Allahban", utalva az éppen a vallásról elnevezett közösség világias életmódjára.

[54] Mihajlović Trbovc 2008: 33–35.

muszlimok öntudatának, a szerbeknek és horvátoknak pedig megvolt a maguk nemzetisége, nem tartottak igényt a boszniaiságra. Az elmélet további hiányossága, hogy teljesen kizárja a nemzetből a szandzsáki muszlimokat, akik pedig már a jugoszláv időkben is közösséget vállaltak boszniai nemzettársaikkal.

Filandra Šaćir és követői egy kiterjesztő bosnyák nemzetfogalom mellett szálltak síkra. Ők már a *Bošnjak* megnevezést kívánták használni, de ebbe beleértették volna azokat a keresztény boszniaiakat is, akik hajlandóak magukat bosnyáknak tekinteni.[55] Kezdetben Adil Zulfikarpašić,[56] a híres bosnyák politikus és értelmiségi is ezt vallotta, kifejtve, hogy Bosznia mindhárom vallás tagjainak otthona és a nemzeti érzés a földhöz kell kötődjön. Az elmélet hívei azonban egyértelművé tették: a boszniai szellem legigazibb birtokosai mégiscsak a muszlimok. Nem mellékesen ez az elmélet sem nyújtott választ a Bosznián kívül élő bosnyákok helyzetére.

Zulfikarpašić azonban később mégis Muhamed Filipović akadémikus mellé állt és egy kizáró bosnyák nemzeti eszme létrehozását szorgalmazta. Nézetük szerint csak a muszlim bosnyákok Bosznia nemzeti örökségének tulajdonosai és csak nemzeti identitásuk egyértelmű meghatározása hozhatja el számukra a politikai jogegyenlőséget.[57] Ezt az elméletet támogatta az időközben egyre inkább a nemzeti oldal felé közeledő államelnök, Izetbegović is.

Az 1993 szeptemberében Szarajevóban megtartott Második Összbosnyák Gyűlésen (Drugi svebošnjački sabor) ezt a legutolsó változatot fogadták el.[58] Ettől a ponttól számíthatjuk a modern bosnyák nemzet létrejöttét, hiszen innentől már jelenlegi nevükön, bosnyákként említjük őket és az is egyértelművé vált, hogy ez a fogalom kizárólag a boszniai és szandzsáki (vagy onnan származó) muszlimokra vonatkozik. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez a kongresszus csak a legégetőbb problémára adott választ, a „bosnyák-kérdés" azonban mai napig nem tekinthető lezártnak. Már a „győztes" elmélet képviselői, Izetbegović és Zulfikarpašić között is vita volt azt illetően, hogy a bosnyák társadalmat inkább a népi iszlám hagyományok, vagy egy modern szekuláris társadalom felé kellene-e vinni.[59] Ráadásul a másik három „vesztes" elmélet sem tűnt el, a boszniai tudatnak, vagy a kiterjesztő értelmű bosnyák nemzeti eszmének mai napig vannak támogatói.

Az exkluzív bosnyák nemzetfogalom létjogosultságát azonban mégsem az értelmiségiek közti vita, hanem maga a történelem döntötte el. A muszlimok szívesen hívták és hívják magukat bosnyáknak (az etnikai muszlim kifejezés szinte teljesen kiszorult a bosnyákok köznapi nyelvhasználatából). Mint azt majd a következő pontban bemutatom, nyelvüket ma már többnyire a szerbtől és a horváttól különállónak

[55] Uo. 35–38.

[56] Adil Zulfikarpašić személyét fontos kiemelni, hiszen a modern bosnyák nemzeti eszme kialakulásában úttörő szerepe volt a nyugati emigrációja alatt kiadott *Bosanski pogledi* c. hetilapnak, különböző írásainak és az általa alapított szarajevói Bosnyák Intézetnek. Alapító tagja a Demokratikus Akciópártnak – melyből később kilépett.

[57] Mihajlović Trbovc 2008: 38–39.

[58] Uo. 40.

[59] Noha Izetbegović nacionalistává válása után is fontosnak tartotta a vallást, a nézeteiben történt változás nyomán a fundamentalizmus helyett inkább a népi hagyományok, a „boszniai iszlám" felé fordult, míg Zulfikarpašić mindvégig inkább baloldali, szekularista gondolkodó volt.

tekintik. Ezt a belső egységesülési folyamatot persze sokban segítette a háború. Kissé morbid módon azt is lehetne mondani, hogy az etnikai tisztogatások megerősítették a bosnyák nemzeti identitást.

Ettől függetlenül a politikában és történelemben, történelmi mítoszokban kevésbé járatos tömegek számára a nemzetiségi kérdés mai napig sem mindig egyértelmű. Ezt példázza az is, hogy a bosnyák nemzeti szervezeteknek kimondottan kampányt kellett indítaniuk „Fontos bosnyáknak lenni" (Bitno je biti Bošnjak) jelszóval, hogy a 2013 áprilisában esedékes népszámláláson a bosnyákok deklarálják nemzeti hovatartozásukat.[60] Ez a horvátok, vagy a szerbek számára nem jelent problémát, számos boszniai muszlim azonban mai napig nem tudja pontosan meghatározni nemzeti hovatartozását. Bár egyes, elsősorban liberális ideológusok üdvözlik, ha a népszámláláson minél többen vallják magukat „boszniainak", vagy „hercegovinainak", a megbékélés, vagy a sovinizmus hiányának látszata csalóka.[61] A szilárd identitás nélküli emberek ugyanis bizonytalanok és könnyen kaphatóak a még extrémebb nézetekre, mint például a vallási fanatizmus.[62] Különösen azért fontos a vallási tényezőt figyelembe venni, mert a bosnyák nemzettudat nagyrészt az iszlám valláson alapul.

Noha a témában született tanulmányok nagy része Bosznia-Hercegovinára koncentrál, meg kell jegyezni, hogy a nemzeti öntudat kérdése azok számára is lényeges, akik nem váltak a fiatal Bosznia-Hercegovina állampolgáraivá. Ők a szandzsáki bosnyákok, a Szerbia és Montenegró határán húzódó tartomány lakói. A jugoszláv időkben ők is az etnikai muzulmán fogalmába tartoztak, a délszláv háború kitörésekor azonban sajátos helyzetbe kerültek. Muszlim vallásuk okán szerb szomszédjaik egyértelműen bosnyákként tekintettek rájuk – noha soha nem éltek Boszniában. Ettől függetlenül azonosságtudatuk inkább kötötte őket Boszniához, mint Szerbiához, vagy akár Montenegróhoz. A többpártrendszer bevezetésekor ők is, hasonlóan a boszniai muszlimokhoz a Demokratikus Akciópárt (Stranka Demokratske Akcije, SDA) támogatóivá váltak.[63] A háború alatt folyamatos zaklatásnak voltak kitéve a jugoszláv hatóságok részéről, akik természetesen továbbra sem voltak hajlandóak bosnyák identitásukat elismerni. Mára a szandzsáki bosnyákok helyzete nagyjából megszilárdult, fogyásuk megállt. Nemzeti azonosságtudatuk egyértelműen Bosznia-Hercegovinához köti őket, igaz, a határ montenegrói oldalán élők emellett fontosnak tartják hangsúlyozni Montenegróhoz való kötődésüket is.[64] Ez kevésbé mondható el a szerb oldalon élő muszlimokról, akiknek Belgrádhoz való viszonya mai napig sem túl jó.

---

[60] Depo portal: *Popisna groznica, licemjerje i istorijske laži: Zna li bošnjačka elita da je upravo ona kriva za atrofiju bošnjačke nacionalne svijesti?!* -http://depo.ba/nedjeljni-magazin/zna-li-bosnjacka-elita-da-je-upravo-ona-kriva-za-atrofiju-bosnjacke-nacionalne-svijesti, 2012.10.22.

[61] Nyugaton az ilyen bizonytalan identitást gyakran félreértik, de le kell szögezni: ez nem jelent elfogadást a többi nemzetiség irányába. Lehet, hogy egy bosnyák nem tudja pontosan milyen nemzetiségű ő, de azt biztosan tudja, hogy mi nem.

[62] Depo portal... Uo.

[63] Dimitrovová, Bohdana: *Bosniak or Muslim? Dilemma of the nation with two names.* Szakdolgozat, Közép-európai Egyetem, 2001. 35.

[64] Montenegró Bosznia-Hercegovina mellett a Balkán etnikailag egyik legsokszínűbb állama, igaz, mivel még maga a montenegrói öntudat sem tisztázott, az állam nem is igen tud (és nem is akar) etnikai kérdésekbe beavatkozni. Részletesen lásd Dimitrovová 2001: 42.

Ki kell emelni, hogy a Szandzsák szerbiai központja, Novi Pazar ma már a bosnyákság egyik szellemi központjának tekinthető, és a térség bosnyák lakói teljes jogú részesévé váltak a bosnyák szellemi és politikai életnek.

3.2. A bosnyák nyelv

A bosnyák-kérdés egyik legellentmondásosabb eleme a bosnyák mint elkülönült nyelv léte, avagy nem léte. A világ számos nemzete rendelkezik saját nyelvvel, mely sok esetben a nemzeti büszkeség egyik fontos tárgya és forrása is. Smith fentebb idézett definíciója szintén említi a nyelvi egységet, mint a nemzeti lét egyik lehetséges kritériumát. Ettől függetlenül a világ számos nemzete nem rendelkezik önálló, csak rá jellemző nyelvvel. Lehetséges azonban az is, hogy egy nemzet esetleg több nyelvvel is bír.[65] Összességében véve elmondható, hogy a saját nyelv nem kritériuma egy nemzet létezésének, ahogy egy közös nyelv beszélői sem feltétlenül tartoznak egy nemzethez. Eleve meglehetősen nehéz annak az eldöntése, mi számít különálló nyelvnek és mi nem, hiszen egy névvel rendelkező hivatalos nyelv sokszor éppen annyira mesterséges fogalom, mint természetes etnográfiai jelenség.[66] Ennek fényében a bosnyákoknak elviekben nem lett volna szükségük arra, hogy szinte a semmiből önálló nemzeti nyelvet teremtsenek maguknak. Ne feledjük azonban, hogy a Balkánon még a múlt század kilencvenes éveiben is a nemzeti ébredés (és hatványozott nemzeti romantika) korában járunk. Mi tehát a bosnyák nyelv és hogyan jött létre?

Először is szükséges tisztázni a bosnyák nyelv megnevezése körüli zavart. A magyar nyelvhasználatban mára kiirthatatlanul a „bosnyák" szó terjedt el, így dolgozatomban én is ezt használom. Eredeti nyelven – bosnyákul – azonban a nyelv neve *bosanski,* azaz boszniai.[67]

A boszniai/bosnyák nyelv mint fogalom időről időre felbukkan Bosznia és Hercegovina történetében. A legelső nyelvemlékek boszniaiként említik a nyelvet. Tény azonban, hogy ekkor még nem történt meg a délszláv nemzetek különválása, így a szóhasználat aligha tudatos. A későbbi, oszmán időkben szintén megjelenik a bosnyák nyelv, azonban ez sem bizonyíték arra, hogy elkülönült a szerbtől vagy a horváttól. Ez persze

---

[65] Nekünk, magyaroknak a különálló nemzeti nyelv kérdése meglehetősen egyértelmű dolognak tűnhet, lévén mindenkitől jól megkülönböztethető nyelvvel rendelkezünk. Gondoljunk csak azonban a svájciakra, vagy az osztrákokra, akik úgy alkotnak nemzetet, hogy közben másik nemzettel, nemzetekkel osztoznak nyelvükön. Egyes esetekben olyan bizarr helyzetek is kialakulnak, mikor egyazon nemzet rendelkezik két külön, ám csakis rá jellemző nyelvvel. Ilyen „diglossziának" nevezett eset a norvég nyelvé.

[66] Bugarski, Ranko: *Multiple Language Identities in Southeastern Europe (with a Focus on Serbo-Croatian).* In: Könönen, Maija – Nuorluotu, Juhani (szerk.): *Europe – Evropa: cross-cultural dialogues between the West, Russia, and Southeastern Europe.* Uppsala univerzitet, Uppsala, 2010. 36.

[67] Ez egyébként hivatkozási alap bosnyák nacionalisták számára, hogy a boszniai szerbek és horvátok nemzetiségét vitassák – elvégre Boszniában boszniaiul beszélnek. Ez bizonyos értelemben tény, hiszen az informális nyelv és a tájszólások nem kötődnek a nemzetiségi hovatartozáshoz – a boszniai szerbek és horvátok nemzeti identitása azonban elvitathatatlan.

nem jelent akadályt azoknak, akik a bosnyák nemzeti öntudatot szeretnék párszáz évvel korábbra visszavetíteni, így a mai bosnyák nacionalizmus ezeket a nyelvemlékeket kizárólag bosnyáknak tartja. Igaz, a horvátoknak és szerbeknek sokkal bőségesebb anyag áll rendelkezésükre, ráadásul a szláv nyelvű oszmán költészet egyébként sem illik bele történelmi önképükbe, így az ilyen művek „szabad prédát" jelentenek a bosnyákok számára.

A modern korban a bosnyák nyelv Kállay Béni reformjai nyomán jelenik meg, majd mérsékelt siker után 1906-ban eltűnik és 1993-ig semmilyen formában sem jelenik meg. Ez érthető, hiszen Jugoszláviában maga a bosnyák nemzet sem létezett ilyen néven, a boszniai muszlimok nyelve pedig hivatalosan a „szerbhorvát" volt. Más kérdés, hogy maga a szerbhorvát is mesterségesen létrehozott egység volt, hiszen a XIX. századig mind a szerb, mind a horvát nyelvfejlődés külön utakat járt, melyet politikai szándékkal egységesítettek a nemzeti ébredés korában, jelesül éppen egy hercegovinai tájszólást választva mindkét nyelv irodalmi változatának. Ettől függetlenül a hétköznapi beszédben azt mondani, hogy valaki szerbhorvátul beszél, igencsak mesterkéltnek hatott – ma pedig nagyjából felér egy politikai állásfoglalással.[68] A bosnyákoknak persze sok más választás nem maradt. Horvátul, vagy szerbül beszélni Jugoszláviában is lehetett – de hogyan lehetett volna muszlimul beszélni?

A kilencvenes években aztán a horvátok függetlenségük kikiáltásával egyidőben nekiláttak nyelvük „visszaformálásának" és megtisztításának a szerb elemektől. Tekintve a horvát nyelvjárások gazdagságát, nem volt nehéz mindenre találni egy „horvátabb" szót.[69] De mit tehettek a bosnyákok, akiknek csak egy darab nyelvjárás jutott, és a háborúig azt is mindenki a horvát és a szerb keverékének tartotta? Az nem tűnt járható útnak, hogy bármelyik ellenséges nép nyelvét beszéljék. Így a nyelvészek és szenzációéhes újságírók örömére megjelent a bosnyák *(bosanski)* nyelv.

Némi kutakodás árán történelmi előképet is találtak annaki a már említett nyelvemlékeket felhasználva. A többi délszláv nyelvtől való eltávolítás szándéka a bosnyákoknál is megjelent, elsősorban török, arab, vagy perzsa jövevényszavak propagálásával. Ennek a folyamatnak azonban több akadálya is van. A Bosznia-Hercegovinában köznyelvi kifejezések jelentős része ugyanis a szerb és a horvát nyelvnek is részét képezi. A délszláv térségben sajátosan „bosnyáknak" elkönyvelt szavak, szófordulatok nagy része pedig a szleng kategóriájába tartozik.

A legjelentősebb változás a háború előtti állapothoz képest valószínűleg annyi, hogy ma már a bosnyák nyelv kizárólag a latin betűs írást használja. A horvátokéhoz hasonló nyelvi következetesség a bosnyákokat nem jellemzi. Bár a szerbben és horvátban eltérő szóval jelölt fogalmakra jellemzően inkább a szerb alakot használják, helyesírásban inkább a horvát normák terjedtek el. Igaz, többnyire a horvátosabb szóalakok sem helytelenek, ahogy a szerbhez közelebb álló helyesírás sem.

[68] Bugarski 2010: 42.

[69] Az ilyen szavak jellemzően a *kajkavski* tájszólásból érkeztek a horvát hivatalos nyelvbe, mára azonban az ország egész területén elterjedtek. A nyelvi purizmus másik elemét a jugoszláv idők előtti nyelvhasználathoz való visszatérés jelentette, ám ez már a háború előtt megkezdődött, egyfajta visszarendeződésként az 1950-es évek valóban erőltetetten „szerbes" hivatalos nyelvéhez képest.

De vajon milyen ma a bosnyák nyelv helyzete? Adminisztratív téren kitűnő, ugyanis Bosznia-Hercegovina egyik hivatalos nyelve, így az államigazgatás minden szintjén használják. A bosnyák iskolarendszerben saját, a szerbtől és a horváttól elkülönült oktatási programmal rendelkezik mind Bosznia-Hercegovinában, mind Szerbiában és Montenegróban.[70] A bosnyákok egyértelműen bosnyákként határozzák meg nyelvüket, így tehát a nyelv élőnek tekinthető. Kérdés azonban, kihez tartozik pontosan a nyelv? Hiszen a boszniai szerbek és horvátok hétköznapi beszéde semmiben sem különbözik a bosnyákokétól, mégsem tartják a bosnyákot anyanyelvüknek, a hivatali ügyintézésben is deklaráltan anyaországuk nyelvét használják. A válasz így egyértelmű lehet: a bosnyákok – még ha szomszédjaikéhoz nagyon hasonlót is – de eltérő nyelvet beszélnek, mely a jövőben valószínűleg egyre jobban elkülönül majd a szerb és a horvát nyelvektől.

3.3. A bosnyákok viszonya történelmükhöz

3.3.1. A bosnyák történelemszemlélet „általánosságai”

Az előző fejezetekben már ismertettem a tudományos tényeket a bosnyákok történelméről, néha kitérve arra is, egy-egy esemény miért fontos a mai bosnyák nemzeti öntudat számára. De vajon hogyan használják fel ezeket a tényeket a mai bosnyák vezetők céljaik igazolására, hogyan próbálják szembeállítani saját múltjukat a szomszédos népek történelmével és hogyan próbálnak visszavágni azoknak, akik nemzeti létüket tagadják?

Általánosságban véve elmondható, hogy a bosnyákok ezen a téren nem sokban különböznek a későn nemzeti öntudatra ébredt népektől. Nemzettudatukat és szemléletüket áthatja a szomszédoktól való elhatárolódás és a minél régebbre visszanyúló történelmi gyökerek iránti vágy. Több, a nemzet szellemi vezetői (politikusok, egyházfők) által működtetett, vagy elismert szervezet is igen meglepő nézeteket vall a bosnyák történelemről.

A nemzeti mítoszteremtés egyik kiindulópontja, hogy a bosnyákok egy ősi nemzet. A világszerte élő diaszpórát összefogó és a boszniai nemzetek szabadsága és egyenlősége mellett kiálló nemzetpolitikai szervezet, a Bosnyák Világkongresszus (Svjetski bošnjački kongres, SBK)[71] nyilatkozata a bosnyákokat az illírek, trákok és gótok utódának nevezi és a Balkán egyik legősibb népének tartja az albánok mellett.[72] Nem ritkák azonban az olyan vélemények sem, melyek szerint a bosnyákok egész Európa egyik legősibb népe.[73]

---

[70] Al Jazeera Balkan: *Udžbenici maternjeg jezika u regiji*,. Beszélgetés a televízió *Kontekst* c. műsorában, 2013.03.08.

[71] Az SBK elnöke Bosznia-Hercegovina volt főmuftija *(reisu-l-ulema)* Mustafa ef. Cerić, de tagjai között vannak olyan elismert bosnyák közéleti személyek, mint a Novi Pazar-i mufti, Muamer Zukorlić, vagy Muhamed Filipović akadémikus.

[72] Svjetski bošnjački kongres: *Kako i zašto?* In: http://www.sbk.eu.com/dokumenta/svjetski-bosnjacki-kongres-kako-i-zasto

[73] Preporod: *Jednom i zauvijek potvrdimo naš stvarni bošnjački identitet.* Interjú Husein Buljubašić íróval. Lejegyezte Fahrudin Vojić. In:

A Boszniai Egyház és a középkori Bosnyák (vagy Boszniai) Királysággal való folytonosság vállalásaigen gyakori. Számos meghatározó bosnyák nemzeti ideológus azonban ennél is tovább megy és a mai bosnyák tudatot vetíti vissza azokra az időkre, amikor még a sokkal korábban nemzeti öntudatra ébredő szerbek és horvátok sem foglalkoztak ilyesmivel. Zulfikarpašić szerint például a bosnyákok mindig is különálló elemet képeztek az Oszmán Birodalomban és megtartották önazonosságukat, nemzeti érdekeikért pedig még akár a központi hatalommal is szembeszálltak.[74] Emellett leszögezi, hogy a bosnyákok mindig is bosnyáknak hívták magukat.[75] Ez persze vitathatatlan, hiszen maga a bosnyák szó kétségkívül régen keletkezett, azonban az 1990-es évekig aligha kapott a maihoz hasonló, szigorúan behatárolt értelmet.[76]

Meghatározó elem a bosnyákok hányatott sorsára való hivatkozás és a zsidó nép történelmével vont párhuzam, mondván, a bosnyák nemzet is vallási különállásának köszönhetően őrződött meg.[77] Ez egyben indok arra is, miért szükséges a bosnyákoknak még jobban az iszlám értékei felé fordulniuk. A modern bosnyák nemzeti identitás egyre „népszerűbb" része a nyugatban való csalódottság. Ennek oka a nyugati világ közömbössége a bosnyákok háború alatti szenvedéseivel szemben, valamint az általuk nyújtott segítség elégtelensége.[78] Kiemelkedő példája ennek a srebrenicai népirtás, melyet mára a közbeszédben éppen annyira tulajdonítanak a holland békefenntartók hibájának, mint a szerbek kegyetlenségének. Ez az érzület szintén egyértelműen azok véleményét igazolja, akik inkább kelet felé tekintenének és a hétköznapokban az iszlám vallásnak hangsúlyosabb szerepet szánnának.

A háború ma már kellő távolságba került ahhoz, hogy az iszlám vallás radikális hívei éppen a nyugattal szembeni csalódottságot meglovagolva új értelmezéseket adjanak a történteknek. A harcok kitörésekor minden megosztottság dacára a legtöbb bosznia-hercegovinai polgár, beleértve a bosnyákokat is, úgy tartotta, hogy a harcok tétje a szűkebb helyi közösség, vagy település megvédése. A válság kirobbanásáért pedig leginkább a politikusokat okolták. Tulajdonképpen a valóság és a helytálló magyarázat a történtekre tényleg annyi, hogy politikusok az egész világon megtalálható feszültségekre építették politikájukat, mely harcokhoz vezetett.[79] Egyre gyakoribbak azonban az olyan hangok, melyek a boszniai konfliktust nem ilyen, „egyszerű" nemzetek közötti, hanem civilizációs összecsapásként értelmezik az agresszívan terjeszkedő keresztények és a védekező muszlimok között.[80]

---

http://www.preporod.com/index.php/intervju/3268-jednom-i-zauvijek-potvrdimo-nas-stvarni-bosnjacki-identitet.html

[74] Đilas, Milovan: *The Bosniak – Adil Zulfikarpašić in dialogue with Milovan Đilas and Nadežda Gaće.* C. Hurts, London, 1998. 86.

[75] Uo. 96.

[76] Magyarországon például egy Baranya megyei katolikus horvát közösség hagyományos megnevezése a bosnyák, ők magukra is ezt a szót használják, hiszen Boszniából menekültek az oszmán korban. A név tehát, noha, használatban volt, nem köthető a muszlimokhoz.

[77] Svjetski bošnjački kongres...

[78] Preporod…

[79] Várady 2008: 25.

[80] A szerb és horvát oldalon pedig éppen fordítva.

3.3.2. A háború és a bosnyákok történelmi tapasztalatai

El kell ismerni, hogy az 1990-es évek történései alapjaiban változtatták meg a bosnyákok viszonyát az őket körülvevő világgal. Míg az 1980-as évek végéig az ország lakossága etnikailag teljesen kevert volt (lásd 3. sz. melléklet) és a nemzetek közötti viszony többnyire jó volt, mára ez a korszak lezárult. Bár ezért a szakirodalom többnyire a boszniai nemzeteket okolja, a nyugatiak rendezési kísérletei is egyre inkább a nemzeti homogenizáció és a frontvonalak bebetonozódása irányában hatottak.

Az 1990-es évek elején egyértelműen elutasító álláspontot kizárólag a szerbek politikai vezetői képviseltek. A horvátok kezdetben lojálisak voltak Szarajevóhoz, míg a bosnyák (akkor még muszlim) vezetők egyértelműen egy multietnikus állam tervét támogatták. Ez nem is lehetett másként, hiszen az Demokratikus Akciópárt (SDA)[81] vezetői az elnököt, Izetbegovićot kivéve mind szekuláris elveket valló volt szocialista politikusok voltak.[82] A háború kirobbanásakor Szarajevó még mindig minden bosznia-hercegovinai polgár képviselőjének tartotta magát, ez azonban 1993-ra radikálisan megváltozott. A nemzetközi közösség, mely inkább követője, mint alakítója volt az eseményeknek, sorozatosan a bosnyákokat hozta kellemetlen helyzetbe. Az ENSZ fegyverembargója a minden irányból ellenséges erőkkel körülvett bosnyákokat sújtotta leginkább. Ezt a tényt a bosnyák közvélemény vélhetően még jó darabig nem fogja elfelejteni. A nyugati politikusok rendezési terveikkel szintén az etnikai megosztottságot támogatták és az ország területi alapú felosztását irányozták elő.[83] Mind a Cutileiro-, mind a Vance–Owen- és Owen–Stoltenberg-tervek (lásd 2. sz. melléklet) kantonokra osztották Bosznia-Hercegovinát, a kantonokban pedig valamelyik nemzet dominált volna. Ha a térképekre tekintünk, látható, hogy ezek az elképzelések a bosnyákok számára voltak a legelőnytelenebbek. A horvátok viszonylag egy tömbben éltek, a szerbek pedig a harcok kezdetétől radikális etnikai tisztogatásba fogtak. A muszlimok azonban szétszórva éltek és kevés helyen alkottak abszolút többséget. A rendezési tervek számukra mind a nagyszerb politika igazolását jelentették.[84] Meg kell azonban jegyezni, hogy a bosnyák politika gyorsan alkalmazkodott az új viszonyokhoz: mint Isaković[85] megjegyezte, a „multietnicizmus" eltűnt Bosznia-Hercegovinában. A Szarajevó által ellenőrzött területeken a keresztények üldözötté váltak és nagyrészt saját etnikumuk területére menekültek.[86] Igaz, a háború történetének ez a szelete nem hagyott mély nyomot a bosnyák nemzet kollektív emlékezetében.

---

[81] Az SDA ekkor még a bosznia-hercegovinai muszlimokat képviselő egyetlen politikai erő volt. Kissé sarkítva számos kutató mondja azt, hogy a volt Jugoszláviában az egypártrendszer de facto még az 1990-es években is fennmaradt, mindössze nemzetiségi alapúvá vált. A bosnyákokat csak az SDA, a horvátokat csak a HDZ, a szerbeket pedig csak az SDS képviselte. Ez a felállás Bosznia-Hercegovinában a mai napig is csak nehézkesen változik.

[82] Fine 2002: 16.

[83] Jularić, Lidija: *Beyond Nation-State? Framing National Identities of Bosnia and Herzegovina into One State.* Szakdolgozat, Közép-európai Egyetem, 2008. 3.; Fine 2002: 16.

[84] Nemkülönben a többi nemzetiség számára.

[85] Alija Isaković nyelvészként és irodalmárként egyébként fontos szerepet vállalt a bosnyák nyelv megalkotásában. Szótáraival megvetette a különálló nyelv alapjait.

[86] Fine 2002: 17.

Annál erősebb a srebrenicai mészárlás[87] emléke. 1995 júliusában a szerb erők ennek a kelet-boszniai kisvárosnak a közelében öltek meg nyolcezer bosnyákot, akik azért menekültek ide, mert az ENSZ a területet védetté nyilvánította.[88] Ennek ellenére a holland békefenntartók semmit nem tettek a területen tartózkodó bosnyákok védelméért. Az esemény évfordulóján minden évben nagyszabású megemlékezések történnek, az indulatok hevességét azonban mutatja, hogy a rendezvények szinte mindig kis híján botrányba fulladnak.[89]

Az etnikai tisztogatásoknak azonban más aspektusból is fontos következményei voltak és vannak mind a mai napig. A lakosság ugyanis homogénebbé vált (lásd 3. sz. melléklet), így a nemzetiségek közötti találkozások lehetősége és száma radikálisan csökkent. Ez a tendencia nem éppen az újraintegrálódás irányába hat. A (gyakran vidéki területekről) menekülők magukkal hozták a többi nemzetiség iránti hagyományos bizalmatlanságukat, ráadásul a háborús élmények hatására gyakran eleve szélsőségesebb politikai nézeteket vallottak voltak városi nemzettársaiknál. Ennek hatására egy jól látható radikalizálódás indult meg a bosnyák nemzettudatban.[90]

3.4. A bosnyákok és Bosznia-Hercegovina

3.4.1. Bosznia-Hercegovina államszervezete és a bosnyákok helyzete

A mai bosznia-hercegovinai államszervezet szinte teljes egészében a háború terméke. Az ország két ún. entitásból áll: az ország területének 49 százaléka a szerb dominanciájú *Republika Srpska*, míg 51 százaléka a bosnyák és horvát vegyes lakosságú Bosznia-Hercegovinai Föderáció *(Federacija Bosne i Hercegovine)* igazgatása alá tartozik.

A két politikai egység még a harcok idején jött létre. A szerb területek még a konfliktus kirobbanásakor kinyilvánították elszakadásukat Szarajevótól. A rendezés során szuverenitást ugyan nem kaptak, ám autonómiájukat meglehetősen szélesre szabták. A Föderáció tulajdonképpen a nyugati stratégák „találmánya”: a szerbek elleni hatékonyabb fellépés és a teljes zűrzavar csökkentése érdekében 1994-ben a

[87] Mai napig nincsen teljes egyetértés abban, lehet-e a srebrenicai eseményeket népirtásnak nevezni. A népirtás meglehetősen egzakt jogi kategória, meghatározott feltételekkel. Szerbia hivatalos álláspontja a mai napig az, hogy ezeket a feltételeket a mészárlás elkövetői nem merítették ki, noha az események megtörténtét ma már Belgrád is elismeri és bocsánatot is kért érte a bosnyákoktól. Az ICTY (Hágai Nemzetközi Törvényszék) azonban egyértelműen népirtásként minősítette a történteket.

[88] 1993 tavaszán az ENSZ Biztonsági Tanácsa több boszniai várost és környékét is „védett területté” *(safe area)* nyilvánított. Ezek a területek az UNPROFOR békefenntartó egységeinek védelme alá kerültek. Gyakorlatilag azonban hiányoztak a békefenntartók jogkörei a hatásos működésükhöz.

[89] Srebrenica, noha csak egy szelete a bosnyák történelemnek, mégis ikonikussá vált az utóbbi években és ma már a népirtás és a bosnyákok megaláztatásának szinonimájaként használatos. „Köznapi megjelenését” magyar viszonyok között talán leginkább a „Trianon-szindrómához” lehetne hasonlítani.

[90] Fine 2002: 18.

bosnyákokat és a horvátokat összefogásra „kényszerítették” és később a békeszerződésben is egy egységként kezelték őket.

Ez a felállás persze a bosnyákok számára csak részben volt előnyös. Mai napig meghatározó nemzeti sérelem számukra a szerb területek különállása, amit csak erősít a boszniai szerb politika meglehetősen nacionalista hangvétele.[91] A horvátokkal szemben azonban a bosnyákok kedvező pozíciókat birtokolnak, hiszen a Föderációban többséggel bírnak. Noha a nyugati hatalmak egyik célja a bosnyák–horvát kiegyezéssel éppen egy balkáni iszlám fundamentalista hídfőállás létrejöttének elkerülése volt,[92] a jelek szerint a horvátok a föderáció szintjén csak hellyel-közzel tudják ellensúlyozni a bosnyákokat. A feszültség ellenben folyamatos a két nemzet között, hiszen a horvátok (a szerbekkel szövetségben) az ország dezintegrációját támogatják, a nemzetközi közösség ragaszkodik a *status quo* fenntartásához, a bosnyákok pedig az ország egységesítését szeretnék elérni.

Ahogy a két entitás rendszere, úgy az állam szövetségi szintje is a hadilogika mentén jött létre. Olyannyira, hogy Bosznia-Hercegovina a világ egyetlen országa, melynek alkotmányát egy békeszerződés tartalmazza. A *General Agreement for Peace in Bosnia-Herzegovina* (közismertebb nevén a daytoni békeszerződés) tulajdonképpen a boszniai nemzetek teljes kizárásával jött létre, a nyugati hatalmak (elsősorban az Amerikai Egyesült Államok), Horvátország és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság közötti egyezkedések eredményeként. Bosznia-Hercegovina alkotmánya ennek a szerződésnek csupán egy fejezete. Noha a dokumentum célja mindössze annyi volt, hogy ideiglenesen minden fél számára elfogadható kompromisszumot létrehozzon, vélhetően még hosszú ideig érvényben marad.

Az alkotmány a hatalom nemzetiségek közötti egyenlő elosztására törekedett – ez azonban olyannyira sikeres volt, hogy megváltoztatása szinte lehetetlen. A dokumentum a bosnyákok számára igen előnytelen, hiszen az egységes és bosnyák többségű Bosznia-Hercegovina helyett mindössze az ország töredékén érvényesülhet – szigorú keretek között – a bosnyák nemzeti önrendelkezés. Ezzel szemben a szerbek az alkotmányt privilégiumaik garanciájának látják és semmilyen változtatásra nem hajlandóak. Így az alkotmányos reform lehetősége, noha az ország politikai közbeszédének egyik kiemelt témája, mára közhellyé silányult.

A bosnyákok számára további nehézséget okoz a Föderáció berendezkedése. Ez az alakulat szinte teljes egészében a szövetségi szint másolata, így annak széttagoltsága és ésszerűtlensége ezen a szinten is megjelenik. A terület tíz ún. kantonra[93] oszlik, melyek közül öt (Unsko-Sanski, Tuzlanski, Zeničko-Dobojski, Bosanskopodrinjski, Sarajevski) tisztán bosnyák többségű, kettő bosnyák és horvát vegyes lakosságú (Srednjobosanski, Hercegovačko-Neretvanski). Három kanton (Posavski, Zapadnohercegovački, Herceg-Bosna) horvát lakosságú. A kantonok széles autonómiát élveznek, ez azonban inkább a horvátoknak kedvez, mintsem a bosnyákoknak. Ugyanis míg előbbiek az egyébként

[91] Jóllehet a harcosság már Banja Lukában, a boszniai szerb fővárosban is kizárólag retorikai elem.

[92] Juhász József – Márkusz László – Tálas Péter– Valki László: *Kinek a békéje? – Háború és béke Jugoszláviában*. Zrínyi, Budapest, 2003., 109.

[93] Míg a bosnyák a „kanton”, a horvát nyelvi norma következetesen a „zsupánság” *(županija)* szót használja.

többségben lévő bosnyákokkal szembeni érdekvédelemre használják a kantonokat, a bosnyákok számára ez a berendezkedés egységes nemzeti létük bürokratikus ellehetetlenítését jelenti.

A háború alatt a mai Republika Srpska területéről szinte teljesen elűzték a más nemzetiségűeket, így az egykor jelentős számban muszlimok által is lakott Kelet-Bosznia mára szerb többségűvé vált.[94] Az elmúlt években ugyan megkezdődött a menekültek visszatérése, azonban csak igen korlátozott számban. Ráadásul a bosnyákok újbóli megjelenése feszültségeket okoz a szerb lakossággal: Srebrenicában például pár éve a helyhatósági választás fulladt botrányba, miután a voksoláson a harcok alatt elmenekült, ám srebrenicai lakcímmel rendelkező bosnyákok is szavaztak, természetesen a bosnyák jelöltre. Noha a bosnyák és a horvát nemzetiség a Republika Srpska területén is alkotmányos nemzetnek számít és jogaik garantálva vannak, a hétköznapokban ez nem mindig érvényesül.

Nehéz helyzetben vannak a szerb területen élő bosnyákok azért is, mert politikailag jogfosztottnak számítanak (igaz, ezzel nincsenek egyedül). Az ország főbb tisztségviselőit ugyanis az nemzetiségi alapon választják. A háromtagú elnökség szerb tagját a Republika Srpska, míg bosnyák és horvát tagját a Föderáció adja. A nem saját entitásukban élők azonban így nem szavazhatnak az elnökválasztáson, hiszen minden nemzetiség csak saját jelöltjeire szavazhat.[95]

3.4.2. Bosznia-Hercegovina mint nemzetállam

Habár a bosznia-hercegovinai nemzetek már adminisztratív, politikai szinten is számtalan nehézséggel szembesülnek, fontosnak tartom megemlíteni a Bosznia-Hercegovina és a bosnyákok közötti kapcsolat érzelmi vonatkozásait is. A témával foglalkozó tanulmányok viszonylag ritkán térnek ki erre a témakörre, hiszen ez sem egy objektíven meghatározható terület, ám a nemzeti érzelmek szempontjából döntő jelentőségű, hogy egy nemzetnek van-e állama, vagy nincs.

Egyértelmű, hogy a horvátok nemzeti állama a Horvát Köztársaság, a szerbeké Szerbia Köztársaság.[96] Melyik ország azonban a bosnyákok nemzeti állama? Másképpen feltéve

---

[94] Rogan, James S.: Podsticanje uspostave lokalne multietničke vlasti u poratnoj Bosni i Hercegovini. In: Dimitrijević, Nenad (szerk.): *Upravljenje multietničkim lokalnim zajednicama u zemljama bivše Jugoslavije*. Open Society Institute, Budapest, 2000. 210.

[95] Ez a rendszer egyébként az ország területén élő több mint tíz „nem alkotmányos" nemzet számára is jogsértő. A rendszer problémájára azonban csak az elmúlt években figyelt fel a közvélemény a Sejdić–Finci-ügy nyomán. Dervo Sejdić és Jakob Finci panaszt tett a boszniai hatóságoknál, majd az Emberi Jogok Európai Bíróságán, ugyanis nem élhettek korlátlanul politikai jogaikkal, mivel egyik „alkotmányos nemzethez" sem tartoztak etnikailag. A strasbourgi bíróság fel is szólította Bosznia-Hercegovinát, hogy módosítsa alkotmányát. A módosítás azonban reálisan nézve teljesen kizárt.

[96] Szerbia-Montenegró felbomlása a magyar nyelv számára egy furcsa eredménnyel járt: az újonnan létrejövő Szerbia hivatalos szerb neve *Republika Srbija* lett, amit magyar logikával Szerb Köztársaságnak kellene fordítani. Ez azonban összetéveszthető a *Republika Srpska* nevével, mely nem csak magyarul, de szerbül is Szerb Köztársaságot jelent. Ezért Szerbia hivatalos magyar elnevezése Szerbia Köztársaság. Belgrád azonban magyar nyelvű belső

a kérdést: kinek az országa Bosznia-Hercegovina? Az alkotmány és a törvények válasza egyértelmű: mindhárom benne élő nemzeté és a velük élő kisebbségeké. Nyilvánvaló azonban, hogy az utca emberének gondolkodása nem mutat azonosságot az ilyen elvont jogi meghatározásokkal.

A bosnyákok válasza többnyire az, hogy az ő államuk Bosznia-Hercegovina. A már idézett szervezet, a Bosnyák Világkongresszus fontosnak is tartja megjegyezni, hogy a nemzeti lét egyik alapeleme a saját állam megléte.[97] Ez azonban számukra meglehetősen problémás, hiszen a bosnyákok nem alkotnak abszolút többséget abban az országban, melyhez identitásukat kötik. Még csak azt sem lehet mondani, hogy ne lennének akadályoztatva saját államukban: a szerbek és a horvátok törekvései keresztül tudják húzni a bosnyák politikusok számításait, így a klasszikus Staatsvolk, azaz államnemzet szerepét sem tudják betölteni.[98]

Ennek ellenére a valóság az, hogy Bosznia-Hercegovina, legalábbis ideológiai szinten, tud a bosnyákok nemzeti otthonaként funkcionálni. Igaz, ez számtalan furcsaságot okoz. Ilyen például a jelképek használata. Bosznia-Hercegovina zászlaja, címere, himnusza elviekben nem csak a bosnyákokhoz tartoznak. A boszniai szerbek és horvátok azonban csak részben, vagy egyáltalán nem azonosulnak velük. Nem úgy a bosnyákok, akik ezeket a szimbólumokat teljes egészében magukénak érzik. Míg a háború utáni időszakra még jellemző volt, hogy a bosnyákok saját, liliomos zászlajukat preferálták (lásd 5. sz. melléklet), ma már egyre inkább az Európai Unió zászlajának mintájára tervezett hivatalos háromszöges-csillagos zászlót használják (lásd Uo.). Ezzel persze az említett jelképek még kevésbé válnak vállalhatóvá a többi nemzetiség számára.

A szimbólumok használata azonban csak a leképeződése annak a folyamatnak, ami a fejekben zajlik. A szerbek és horvátok „szellemi kivonulásával" egyidőben a bosnyákok elfoglalják Bosznia-Hercegovinát identitásuk számára. Ez a tendencia egyébként rímel a kirekesztőleges bosnyák nemzetfogalom alapelveire: az igazi boszniai ember a muszlim bosnyák, Bosznia-Hercegovina pedig az igazi bosnyákok hazája.

Ez a fajta kettősség plusz terhet ró (róna) az államra: míg a törvény szerint mindhárom nemzete egyenlő, a valóságban a szerbek és horvátok anyaállamukat Bosznia-Hercegovina elé helyezik és hozzá kötődnek kulturális értelemben. A bosnyákok azonban csak Bosznia-Hercegovinához tudnak kötődni, így logikus volna, hogy Szarajevó kivételezettként kezelje őket például kulturális kérdésekben. Ez azonban igazságtalan és törvénytelen is lenne. Hogy mégis megvalósul-e, az már aktuálpolitikai viták tárgya: a bosnyákok szerint az ő nemzeti épülésük akadályoztatott, a másik két nemzet szerint pedig már így is felülreprezentáltak minden tekintetben.

Ráadásul míg Bosznia-Hercegovina polgárainak jelentős része anyaállamként tekint Horvátországra és Szerbiára, Bosznia-Hercegovina maga is anyaország a Szandzsákban élő bosnyákok számára. Ez a helyzet ismét felveti azt a kérdést, hogyan kellene a

---

hivatalos kommunikációjában konzekvensen a Szerb Köztársaság nevet használja miközben budapesti nagykövetségén „Szerbia Köztársaság" felirat áll.

[97] Svjetski bošnjački kongres...

[98] Kanin, David B.: *The importance of being Bosniak*. Transconflict. In: http://www.transconflict.com/2011/09/the-importance-of-being-bosniak-149

boszniai államnak viszonyulnia nemzeteihez. Van-e olyan nemzetfogalom, mely egyaránt lefedi a boszniai polgárokat nemzetiségüktől függetlenül, és még a szandzsáki bosnyákok is beleérthetőek? A kérdés annál inkább is égető, mivel ha Szarajevó hivatalosan is segítené például a szandzsáki bosnyákokat, akkor ismét egy nemzetiség kerülne kivételezett helyzetbe. Ignorálni pedig nehéz a helyzetet, hiszen a határ két oldala között mára szoros kapcsolatok alakultak ki. A szandzsáki bosnyákok közeledése az anyaországhoz feszültségforrás lehet, kirekesztésük azonban a bosnyákok számára volna önfeladás. Különösen, mivel a szomszédos államok sosem mondtak le a maguk boszniai nemzetrészeikről. A problémakör megoldása egyelőre a jövőbe vész.

4. A bosnyákok és az iszlám

Ebben a fejezetben a bosnyák nemzeti identitás egyik legfontosabb, mégis legellentmondásosabb elemével kívánok foglalkozni. A kérdéskör meglehetősen szerteágazó és nem is csak a bosnyákok érintettek benne. Manapság az iszlám vallás helyzete és az iszlám közösségek jövője „slágertéma" a politikai és kulturális kérdések iránt érdeklődők körében. Ez nem meglepő, hiszen a hírközlés, közlekedés gyorsulásával a világ különböző részei „egyre közelebb kerülnek egymáshoz". Így az iszlám világ, melyre sajátos kultúrája mellett a vallás jellegzetesen jogias jellege és szigora is hozzátartozik, egyre szorosabb kapcsolatokat ápol a nyugati kultúrával, melynek számos pozitív és negatív eredménye van.

A bosnyákok és általában a balkáni muszlimok helyzete igen sajátos. Egyrészt vitathatatlanul európaiak, nem pedig bevándorlók. Közösségük azonban éppen olyan régi, mint más, Európán kívül muszlim társadalmak. Saját kultúrával rendelkeznek, miközben részei az egyetemes iszlám kultúrának is. Jelenleg ez a kettősség és az általa keltett dilemmák talán a legmeghatározóbbak a balkáni muszlimok jövőjét illetően. Ezzel együtt a balkáni muszlimok helyzete, noha egyre több elemzés, tanulmány jelenik meg róluk, egyelőre talán kevéssé ismert. Ha európai muszlimokról beszélünk, többnyire mindenki a francia- vagy németországi bevándorló kolóniákra gondol, ám itt vannak a balkáni muzulmánok is, hasonló, ám történelmi múltjukból adódóan mégis más helyzetben.[99]

Az iszlám tehát nemcsak a bosnyákok, de az egész régió és a világ számára is meghatározó kérdés, ezért is tárgyalom külön fejezetben. Elsőként a boszniai muszlimok egyházszervezetének létrejöttét kívánom ismertetni, hiszen valamilyen értelemben ez a bosnyák etnogenezis egyik sarokpontja is. Ezt követően bemutatom a bosnyák iszlám egyház jelenlegi helyzetét. Ezt követően a boszniai iszlám diskurzus főbb elemeit kívánom ismertetni (elsősorban a népi muszlim – fundamentalista iszlám közötti ellentét kérdését). A harmadik téma, mellyel foglalkozni kívánok az egyre erősödő szalafista–vahhabita vallási irányzatok térnyerése és hatása a bosnyákokra nézve.

[99] Rostoványi Zsolt: *Európai (euro-)iszlám vagy iszlám Európában.* In: Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában: az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Aula, Budapest, 2010. 24.

4.1. A boszniai muszlim közösség sajátosságai

4.1.1. A boszniai muszlim egyházszervezet mint történelmi jelenség

Az iszlám kétségtelenül a bosnyák öntudat sarokköve. A mai bosnyák közbeszédben szinte közhelyszerű, hogy nemzeti identitásukat az elmúlt évszázadokban a vallás segített megőrizni.[100] Jellemző módon azonban az önálló boszniai muszlim egyházszervezet létrejötte korántsem a bosnyákok műve volt, ráadásul a szervezet már jellegében is példázza a bosnyák nemzetre általában jellemző furcsaságokat.

Az iszlám vallás szemlélete az egyházról, egyházi szervezetekről merőben eltér a keresztény tanításoktól. A keresztény vallások sikere társadalmi folyamatok eredménye volt: mire a kereszténység államvallás lett, kialakult egy (akkor még) párhuzamos intézményrendszere a maga tanításaival, hierarchiájával.[101] Jellemző módon a kereszténység mindig nagy hangsúlyt fektetett a filozófiai, teológiai kérdésekre, sőt, a hitelvek, dogmák játszották a legnagyobb szerepet a vallás fejlődésében. A keresztény vallás nem fogalmaz meg túl szigorú szabályokat a hívők mindennapi életével kapcsolatban, ám elvárja az egyházi hierarchia és a vallási tételek tiszteletét, ilyen kérdésekben a vita lehetősége meglehetősen korlátozott. A keresztény vallás történelme során jobbára nem fonódott össze teljesen az állammal, így szervezete megmaradt, a szekularizáció pedig belülről vajmi keveset változtatott ezen a szervezeten.[102]

Az iszlám ezzel szemben szinte azonnal államvallásként lépett fel. Saját területén sosem szenvedett el üldözést, az iszlám terjesztése pedig sokáig magának az államnak a terjeszkedésével járt együtt. Mivel maga a vallás sokkal világiasabb, jogiasabb jellegű a spirituális kereszténységnél, egyértelmű volt, hogy az államra fog támaszkodni.[103] Önálló iszlám egyházszervezet ennek megfelelően nem épült, nem épülhetett ki, hiszen az állam maga volt az iszlám. Ráadásul az iszlám hit éppen gyakorlatias jellegénél fogva sokkal „lazábbnak" mutatkozik a teológiai kérdések terén, de szigorúbbnak a mindennapi élet szabályozásában.

Egyesek szerint az iszlám nem is tekinthető pusztán vallásnak.[104] Hierarchia és egységes tanok híján számtalan iskolája alakult ki, melyek a keresztény vallásokkal ellentétben nem feltétlenül törekedtek egymás kiszorítására. Az iszlámra mindvégig jellemző maradt, hogy számtalan interpretációja létezik, nem tekinthető monolitikusnak, mint például a katolikus egyház.[105] Még az iszlám vallás szunnita ágán belül is négy nagyobb iskola (bosnyák: *mezheb,* török: *mezhep*) létezik: a *hanbalita,* a

[100] Svjetski bošnjački kongres...

[101] Yılmaz, Hakan: *Islam, Sovereignity and Democracy: A Turkish View.* In: *Middle East Journal*, 61. évf. 2007. 3. sz. 477–493.

[102] Uo.

[103] Uo.

[104] Schindler, John R.: *Unholy Terror: Bosnia, al-Qa'ida, and the rise of global jihad.* Zenith Pr., St. Paul, 2007. 96.

[105] Al Jazeera Balkan*: beszélgetés a televízió Recite Al Jazeeri c. műsorában* Husein ef. Kavazović főmuftival. 2012.11.15.; Ennek a felfogásnak ma a fundamentalisták nagy hasznát látják, hiszen az egyházi elöljárók nemhogy nem lépnek fel ellenük, de sokszor kimondva, kimondatlanul is „legalizálják" tevékenységüket.

málikita, a *sáfiita* és a *hanafita.* A bosnyákok eredendően a legutóbbiba tartoznak, hiszen ez volt az Oszmán Birodalom állami irányzata is. A hanafita iskola egyben a legmegengedőbb is a négy közül.

A hierarchia kérdése (illetve hiánya) az iszlám világban egészen a XIX. század végéig nem volt különösebb kérdés, a szekuláris államok létrejöttével azonban égető problémaként merült fel. Az iszlámnak gondot jelentett az államból való kiszorulás.[106] Az Oszmán Birodalomban a vallási vezető gyakorlatilag az isztambuli főmufti (bosnyák: *šejhu-l-islam*, török: *şeyhülislam*) volt, ám alatta az oszmán közigazgatás helyezkedett el. Érthető módon az Osztrák–Magyar Monarchia nem engedhette, hogy a bosnyákok továbbra is isztambuli irányítás alatt maradjanak.[107] Létre kellett tehát hozni egy önálló bosnyák egyházi struktúrát. Ez azonban kissé felemásra sikeredett, ugyanis az osztrák–magyar hivatalnokok csak a keresztény egyházszervezet fogalmában tudtak gondolkodni. Így egy kissé a protestáns egyházakhoz hasonló szervezetet hoztak létre.

A bosnyákok vallási vezetője a *reisu-l-ulema* lett, akit az oszmánokkal kötött kompromisszum nyomán az isztambuli főmufti jelölt ki.[108] Mellé pedig egy tanács, az ún. *rijaset* került. Ezzel megszületett az önálló bosnyák egyház. A Monarchia hivatalnokai nem is sejthették, milyen politikai fegyvert sikerült a boszniai muszlimok kezébe adniuk. Igaz, ezt az akkori muszlimok sem tudták, akiknek eltartott pár évtizedig, mire megtanultak élni a saját egyház adta lehetőségekkel.

Mint említettem, a bosnyákok egyháza a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrejöttével beolvadt egy nagyobb egységbe és legalábbis névleg, egy egységes jugoszláv iszlám közösség jött létre, melynek irányítása az 1960-as évektől az Iszlám Közösség *(Islamska zajednica)* kezébe került. A közösség erős politikai ellenőrzés alatt állt, ám ez csak addig működhetett, amíg a jugoszláviai muszlimokat sikerült elszigetelni az iszlám világ többi részétől. Ez az elszigeteltség azonban éppen a hatvanas évektől fokozatosan megszűnt és az iszlámra jellemző frakciók és iskolák újra nagyobb szerepet kaptak.[109]

Kétségtelenné vált: a jugoszláv politika alaposan „elszámította magát." Ők ugyanis arra az egyesek által mai napig is vallott elméletre alapoztak, hogy a modernizáció megszünteti a vallásos érzelmeket, ha pedig már mindenáron szükség van valamilyen közösségképző erőre, a világi nacionalizmus éppen megfelelő valláspótlék. Ez azonban – mint a bosnyákok példája is mutatja – nem bizonyosodott be egyértelműen, sőt a bosnyák nacionalizmus a vallás megerősödésével járt.[110] A háború előestéjére megjelent a népi–iszlamista ellentét és a területi alapú tagozódás. Az állam a szekuláris vonalat kívánta erősíteni, így 1991-ben a jugoszláv egység mellett kiálló macedóniai Jakup ef. Selimoski[111] kapta a *reisu-l-ulema* tisztségét, a bosnyák hívek azonban országuk függetlenedésével kiváltak a jugoszláv közösségből.[112]

---

[106] Yılmaz 2007.
[107] Imamović 2006: 218–220.
[108] Uo. 220.
[109] Iveković. 529.
[110] Uo. 523–525.
[111] A délszláv nemzetiségű muszlimoknál a vallási vezetők rendszerint nevükben is használják az eredetileg a tiszteletteljes *efendija* titulust, melynek bevett jelölése: ef.
[112] Perica 2002: 85.

4.1.2. A boszniai muszlim egyházszervezet nemzetépítő szerepe

A kilencvenes évektől a bosnyák politika és egyház – engedve az igénynek, melynek létrehozásában egyébként maga is közreműködött – egyre inkább összefonódott. A szocializmus eszmei kiüresedésével meginduló vallási reneszánsz tovább erősítette a bosnyák nemzeti öntudatot. A Jugoszlávia végóráiban regnáló Selimoski-féle irányítás alól a bosnyák egyház egy radikálisan nemzeti vezetés alá került. 1993-tól egészen 2012-ig ugyanis a *reisu-l-ulema* tisztségét a nemzeti kérdésekben markáns nézeteket valló Mustafa ef. Cerić töltötte be. A Cerić fémjelezte bosnyák egyház nem riadt vissza az aktív politikai szerepvállalástól: a főmufti nyíltan hangoztatta a bosnyák identitást,[113] sőt sokszor politikai kérdésekben a bosnyák nép képviseletére is jogosultnak tartotta magát. Nézetei szerint az iszlám vallás fontos eleme a bosnyák identitásnak. Az eredmény nem maradt el: hasonlóan a térség többi népéhez, a bosnyákok körében is gyors deszekularizálódás kezdődött meg.[114]

A folyamat azonban, ellentétben a horvátokkal és a szerbekkel – ahol a vallásosság gyors növekedése és az egyház hangsúlyos közéleti szerepvállalása hosszú távon a szimpátia mellett komoly ellenérzéseket is szült a társadalom egyes rétegeiben – a bosnyákok többsége számára a nemzetiség és a vallás továbbra is azonos fontosságúnak tűnik. Bár a témával foglalkozó irodalom ezt a vallási attitűdöt előszeretettel bélyegzi meg és tartja történelmi visszalépésnek, meg kell jegyezni, hogy a tendencia illeszkedik a világban lejátszódó folyamatokba: a keresztény vallások gyengülnek, a muszlimok vallási tudatossága azonban erősödni látszik.

Nemcsak a nép szimpátiáján és a világtörténelmi folyamatokon múlt és múlik azonban a muszlim vallási vezetők befolyása a politikában. Az 1990-es években ezt maga az államalapító Izetbegović is támogatta. Mint muzulmán gondolkodó, már évtizedekkel a független Bosznia-Hercegovina kikiáltása előtt egy iszlám államot álmodott meg, mely szerinte az egyedüli alakulat lenne, mely képes szavatolni az iszlám közösség fennmaradását.[115] Az irányítása alatt álló Demokratikus Akciópárt és az Iszlám Közösség között így a háború ideje alatt egyfajta szimbiózis tudott kialakulni.[116] A két szervezet, noha egyik vallási, a másik tisztán politikai alapú volt, teljesen összehangolta elveit. Cerić az aktuális szarajevói politikához hasonlóan vallotta, hogy Bosznia-Hercegovinának bosnyák nemzetállammá kell válnia, annak ellenére, hogy a területen más nemzetiségűek is élnek. Boszniához a bosnyákoknak joguk van – tartotta.[117] (Ez teljesen egybeesik az általam korábban ismertetett bosnyák nemzeti eszmékkel.)

A helyzetnek azonban megvolt a maga fonáksága: míg ugyanis a bosnyák vallási és politikai vezetők egy az európai nemzeti eszmékhez hasonló bosnyák nacionalizmusban gondolkodtak, az iszlám vallás nemzethez való hozzáállása valójában eltér ettől. Jellemző, hogy korábban még maga Izetbegović is úgy gondolta, elkötelezett muszlim nem lehet nacionalista.[118] Pártja azonban 1993-tól hangsúlyosan

[113] International Crisis Group: *Bosnia's Dangerous Tango: Islam and Nationalism*. Szarajevó – Brüsszel. 2013.02.26. 3.
[114] Iveković. 531.
[115] Perica 2002: 168.
[116] International Crisis Group… 4–5.
[117] Uo. 9–10.
[118] Perica 2002: 88.

nacionalista célokat követett, noha tagjai között számos vallási vezető is volt és teljes véleményazonosság állt fenn közte és a Rijaset IZ (Rijaset Islamske zajednice, a bosnyák egyház legfőbb tanácsa) között. Igaz, Rostoványi szerint az radikális iszlám és a radikális nacionalizmus több tekintetben hasonlít egymásra: mindkettő egy az általa károsnak tartott behatásoktól megtisztított közösséget akar létrehozni, így ha a kívánt végeredmény nincs egyértelműen definiálva, a kettő együttélése lehetséges.[119]

A végeredmény pedig Bosznia-Hercegovinában nem volt definiálva, nem is lehetett volna, hiszen az egész vezetés leginkább aktuálpolitikai célokat követett. Másként vélekedtek azonban erről az országba éppen az iszlám közösség szerepvállalásával hívott muszlim harcosok, a *mudzsáhidok.*[120] Ezek a katonák, akiknek számát ma is csak megbecsülni lehet (egyes források kettő és ötezer közé teszik a számukat,[121] míg mások egyenesen 12 000-ről beszélnek[122]) többnyire igen vallásosak voltak. Ez persze nem meglepő, hiszen egy nem vallásos arab vagy pakisztáni muszlim számára a boszniai háború mit sem jelentett volna. A harcosok egy része az iszlám *vahhabita* interpretációjának követője volt. Mivel a katonák érkezését a muszlim egyházszervezet erősen szorgalmazta, mondhatjuk, a *vahhabita* eszméket végső soron a bosnyák egyház „importálta" az országba, radikális változást hozva ezzel nem csak a vallási, de a nemzetről folyó diskurzusba is.

A radikális iszlám kizárólag az iszlám közösséget ismeri el, az ezen belüli nemzetiségi alapú felosztást tagadja. Ezen a területen tehát a bosnyák egyház nemhogy a nemzet építéséhez nem járult hozzá, de éppen hogy romboló folyamatokat indított el. Más kérdés, mekkora része volt a *mudzsáhidok*ból álló 7. muszlim dandárnak a bosnyákok hadi sikereiben és a bosnyák nemzeti lét biztosításában, világnézettől függetlenül. Összegzésképpen kijelenthető, hogy az egyház, az egyházi vezetők a lehető legnagyobb mértékben járultak hozzá a bosnyák nemzeti öntudat épüléséhez. A folyamat pedig jelenleg is tart.

4.1.3. A boszniai iszlám egyház ma

A boszniai iszlám elmúlt egy évtizedéről általánosságban elmondható, hogy a megkezdett úton haladt tovább, új, meglepő fordulatok a közösség életében nemigen történtek. De mit is jelent a megkezdett út? Elsősorban a vallási közösség fokozott politikai szerepvállalását. Másfelől az egyházszervezeten belüli világi ambícióktól táplált frakciók továbbélését. A harmadik nagyobb folyamat pedig a vallási közösség egyrészt hagyományos, másrészt külső behatásokra történő differenciálódása.

Szinte már közhelyszerű megállapítás, hogy a balkáni térségben a szocializmus bukásával az egyházak vették át az ideológiai vezető szerepét. Meg kell azonban jegyezni, hogy itt nem egyszerűen átvételről, hanem visszavételről van szó. A nyugati kereszténység rendszerében talán kissé szokatlan, hogy az egyház politizáljon. A

[119] Rostoványi Zsolt: *Az iszlám a XXI. század közepén.* Aula, Budapest, 1998. 132.

[120] A mudzsáhidok (a szó többes számú alakja nyomán mudzsáhedinek) olyan muszlimok, akik részt vesznek a muszlim hitért való küzdelemben, a dzsihádban.

[121] International Crisis Group… 14.

[122] Morrison, Kenneth: *Wahhabism in the Balkans.* Advanced Research and Assessment Group, Balkan Series, Defence Academy of the United Kingdom, 2008.02. 5.

horvátoknál talán annyira markánsan ez nem is tudott kiteljesedni, bár tény, hogy a katolikus egyháznak komoly szava van a horvát nemzeti közösség ügyeiben. Sokkal kézzelfoghatóbb azonban a befolyás az ortodoxoknál, hiszen az autokefál Szerb Ortodox Egyház komoly szerepet töltött be a nemzeti identitás fennmaradásában és a mai napig, kizárólag szerb ügyekkel foglalkozván, gyors és határozott választ tud adni politikai kérdésekben is. Ezt a hívek jelentős része egyébként el is várja. Ilyen közegben természetes, hogy a szintén önálló irányítással rendelkező boszniai Iszlám Közösség (IZ) hasonlóképpen tesz és aktív politikai szerepet vállal.

Mint az előző pontban ismertettem, a kilencvenes években egyfajta szimbiózis alakult ki a *Rijaset* és a Demokratikus Akciópárt között. Mára a helyzet kissé bonyolultabbá vált a bosnyák politikai szereplők elaprózódása következtében. Már a háború idején sem ápolt ugyanis minden politikai szereplő egyformán jó viszonyt az egyházzal, a harcok elmúltával pedig felszínre törtek az ellentétek. Ma az Iszlám Közösség híveinek szavazatai már három párt között oszlanak meg, ezek a Demokratikus Akciópárt, a Bosznia-Hercegovináért Párt (Stranka za Bosnu i Hercegovinu, SBiH) és a Jobb Jövőért Szövetség (Savez za bolju budućnost, SBB).

Ezzel együtt időről időre felmerül a kérdés, nem kellene-e az egyháznak kevésbé aktív szerepet vállalnia a politikai életben.[123] Nem úgy Szerbiában, ahol ugyan szintén több muszlim párt működik (a legnagyobbak a Demokratikus Akciópárt helyi tagozata és a Szandzsáki Demokratikus Párt – Sandžačka demokratska partija) és a Novi Pazar-i mufti, Muamer ef. Zukorlić jelöltette magát a legutóbbi szerbiai elnökválasztáson (a bosnyák támogatók mellett elsősorban a protest-szavazatokra számított,[124] ez azonban nem bizonyult elegendőnek a győzelemhez.

A változásokat kívánók mindenesetre nagy reményeket fűztek az új *reisu-l-ulema* megválasztásához. Cerić tíz éves vezetése után a tisztséget Husein ef. Kavazović kapta meg. Az új főmufti egyelőre igen diplomatikusan nyilatkozott és kijelentette, elégedett az Iszlám Közösség helyzetével, a hibákat pedig idővel ki fogják javítani. Ezzel egy időben több, meglehetősen kétértelmű kijelentést is tett.

A kérdésre, mi a véleménye a szekuláris társadalomról, azt felelte, a tulajdonképpeni probléma a szekuláris és a nyitott társadalom közötti választásban rejlik, az Iszlám Közösségnek pedig egy nyitott társadalom megteremtését kell szorgalmaznia.[125] Ugyanebben az interjúban ugyanakkor a szekularizmus és a világi törvények tiszteletérének fontosságára is rámutatott. Ezzel együtt a békére és a toleranciára szólított fel, ugyanakkor kijelentette, a muszlimoknak még mindig küzdeniük kell emberi jogaikért.[126] Ezutóbbi kijelentés a magukat gyakran elnyomottnak tartó boszniai keresztények számára nem feltétlenül volt barátságos élű. Az új mufti homályosan fogalmazott a vallási fundamentalizmus kérdésében is, a már bemutatott jogi iskolák rendszere „mögé bújva" a kérdés elől.

A vahhabizmust firtató riporteri kérdésre ugyanis kijelentette, hogy az iszlámnak hagyományosan számos interpretációja létezhet, ám minden vallásos muszlim

[123] International Crisis Group… 5–6.
[124] Al Jazeera Balkan: *beszélgetés a televízió Recite Al Jazeeri c. műsorában* Muamer ef. Zukorlić főmuftival, 2012.04.23.
[125] Al Jazeera Balkan, 2102.11.15.
[126] Uo.

egyaránt szívesen látott a közösségben, noha az erőszak megengedhetetlen. A szúfizmus és a szalafizmus[127] pedig olyan, mint két hajó, mely ugyanazon a folyón halad, ez pedig az iszlám természetes gazdagságát példázza.[128] Ismerve azonban a szalafisták és az Iszlám Közösség ellentmondásos viszonyát, ez a nyilatkozat vélhetően nem az erőszakos fundamentalisták támogatását jelenti. Eközben a régi főmufti, a Kavazović által dinamikusnak nevezett Cerić sem marad tétlen, hiszen vezető szerepet tölt be a már bemutatott, néha egészen sajátos történelemszemléletet képviselő Bosnyák Világkongresszus szervezésében.

A politikai csatározások mellett belső szakadások is rányomják bélyegüket az egyházi életre. A kérdés meglehetősen összetett, annyi mindenesetre kijelenthető, hogy a boszniai *Rijaset IZ* alá tartozó területeken Szarajevó mellett új központok is kialakulni látszanak. Bosznia-Hercegovina területén nincs különösebb ellentét a vallási elöljárók között, Szerbiában azonban valóságos egyházszakadás következett be. A szerbiai muszlimok hagyományos központja Novi Pazar, azonban a jugoszláv időkben a hatalom folyamatosan Belgrádba próbálta áthelyezni ezt a súlypontot. Jelenleg a Novi Pazar-i mufti, Muamer ef. Zukorlić elismeri Szarajevó fennhatóságát (noha ő maga igen markáns személyiségével egyértelműen a bosnyák vallási élet egyik legmeghatározóbb alakja), a belgrádi mufti, Adem Zilkić ellen azonban Cerić egyik utolsó intézkedéseként ún. fetvát adott ki, azzal vádolva az egyébként valóban Belgrád-párti elöljárót, hogy tevékenységével megosztja a bosnyák muszlimok közösségét. A háttérben álló okok közül a legfontosabb valószínűleg az, hogy Zilkić nem nyugodott bele abba, hogy a szandzsáki egyházszervezet az 1990-es évek óta nem Belgrád, hanem Szarajevó irányítása alatt áll.

4.1.4. A vallási fundamentalizmus megjelenése a bosnyákoknál

Az iszlám vallási fundamentalizmus kétségkívül napjaink politikai elemzőinek egyik kedvenc témája. Számtalan tanulmány született már róla, többek között bosznia-hercegovinai viszonylatban is. Ezek az elemzések többnyire úgy mutatják be a vallási szélsőségeket, mint új jelenségeket, melyek az elmúlt évtizedben jelentek meg a Balkánon és általában az iszlám hithez kapcsolódnak. Okokként jellemzően az elmaradottságot és a szegénységet jelölik meg. Ezzel szemben a valóság az, hogy a vallási fundamentalizmus nem új és szinte minden valláshoz kötődően megtalálható. Az elmaradottság teóriája ellen szól, hogy olyan szegénynek nem nevezhető államokban is állami szinten képviselteti magát mint Szaúd-Arábia. A tanulmányok meglehetősen lefitymáló álláspontjának oka az, hogy általában a liberális demokrácia nézőpontjából vizsgálják a vallások megerősödését, azokat elmaradott szokásnak, a modernizáció által meghaladható és meghaladandó, fenyegető tényezőnek tartva. Én ilyen ideológiai alapú értékelésekbe nem szeretnék belemenni, leírásomban a tényekre szorítkoznék, mivel a folyamatok „fejlett–fejletlen”, „veszélyes–veszélytelen” típusú értékelését torzítónak tartom. A liberális demokráciára nézve kétségtelenül veszélyesek a vahhabiták. A *vahhabitá*k*ra* nézve pedig veszélyes a liberális demokrácia. Meglehetősen szegény országokban is található vallási tolerancia és a világ leggazdagabb államaiban is létezik vallási és politikai fanatizmus. A kérdést sokkal

[127] A szalafizmus a vahhabiták saját magukra alkalmazott megjelölése.
[128] *Uo.*

inkább kulturális jellegűnek tartom, melynek megértésében a címkézés vajmi keveset segít.

Az iszlám vallási fundamentalizmus nem gyökértelen jelenség, a modern politikában azonban a hetvenes években jelent meg, az arab nacionalizmussal és szocializmussal szembeni ellenállásként. Mint már említettem, az iszlám vallás túlmutat a transzcendens dogmákon és az élet minden szféráját meghatározza, így az állami keret elvesztése szinte sokkszerűen érte a vallást. Le kell azonban szögezni, hogy a hívők jelentős része számára is hasonlóan „nehezen volt megemészthető" az egyház visszaszorulása. Így a vallás felé fordulás természetes ellenreakciónak is tekinthető.

A boszniai iszlám fundamentalizmus alapműve, Alija Izetbegović *Iszlám nyilatkozat*a éppen ebben a korszakban készült el, és igen tanulságos abból a szempontból, hogy a mű tulajdonképpen a bosnyákság tagadásának is tekinthető. Ezen kívül jól összefoglalja a modernizáció vallásos iszlám megközelítését. Izetbegović ugyanis a muszlimok iszlamizációját és az iszlám uralmának megvalósítását tűzi ki célul az élet minden területén, Marokkótól Indonéziáig. Tagadja azt a tételt, hogy az iszlám visszaszorítható egy szekuláris társadalom keretei közé és támadja azokat, akik ezt vallják. Izetbegović szerint a modernizáció egy muszlim országban nem értelmezhető a vallás nélkül: haladást csak a tradíció figyelembevételével lehet elérni. A tradíció szerinte az iszlám társadalom, így a vallást vissza kell hozni természetes helyzetébe: ez az iszlám esetében az állammal való szimbiózis.

Negatív példaként az arab államokat említi, melyek az erőltetett modernizálás ellenére sem tudtak nyugativá válni – Izetbegović szerint gazdaságilag nem erősödtek meg, ellenben saját arcukat feladták, így duplán vesztessé váltak. A nyilatkozat elveti a nacionalizmust és a népi elveket, helyettük a pániszlamizmust hirdeti.[129] Később azonban Izetbegović is a népi irányvonal felé fordult (noha fundamentalista nézeteit sem tagadta meg egyértelműen), és ez a kettős viszony általában jellemzi a boszniai muszlim vallási értelmiséget. Mint Kavazović főmufti nyilatkozatából is látszott, a vallási radikalizmust a képzett egyházi vezető réteg elfogadja, ám az ilyen nézetek – lévén kulturálisan idegenek a Balkánon – a bosnyákok jelentős részét taszítják, ezért az értelmiség mindkét oldalnak megpróbál kedvezni. A nemzeti irányvonal felé irányuló politikájukat az előző fejezetben már bemutattam. De hogyan jelenik meg Bosznia-Hercegovinában a radikális iszlám a XXI. században?

4.1.5. A vahhabizmus–szalafizmus és a bosnyákok

A *szalafizmus* és *vahhabizmus* szavak ugyanazt a fundamentalista iszlám iskolát jelölik, a tanok követői azonban a *vahhabizmus* szót kevésbé tartják szerencsésnek és magukat *szalafistá*knak nevezik.[130]

A vahhabizmus a világban nem új jelenség, hiszen a XVIII. században jelent meg a mai Szaúd-Arábia területén, Mohammed ibn Abd al-Vahhab hitszónok munkássága nyomán. Az iskola fő törekvése a szunnita iszlám teljes megtisztítása volt minden népi vagy babonás elemtől. Az iskola vallási kérdésekben igen szigorú, életvitel területén

[129] Izetbegović, Alija: *Iszlám nyilatkozat* (Islamska deklaracija). Hol olvasható?
[130] Morrison 2008: 2.

pedig a szélsőséges puritanizmusra törekszik.[131] A vahhabizmus egyértelműen az Arab-félsziget kultúrájában gyökerezik, így az Oszmán Birodalom szellemiségétől igen távol állt, és nem is tudott jelentősebb szerepre szert tenni.[132]

A Balkánon is csak a XX. század vége óta tartó erősödése nyomán jelent meg. Bosznia-Hercegovinában nem volt teljesen új a vallási fundamentalizmus, ám a vahhabita nézetek csak a háború alatt jelentek meg. A tanokat az országba érkező mudzsáhid fegyveresek kezdték terjeszteni, akik a hadsereg 7. muszlim dandárjában harcoltak. Az ellentétek a helyi iszlám és az új, fundamentalista iskola között azonban már a háború alatt megjelentek.[133] A mudzsáhidok a bosnyákokkal ellentétben nem polgárháborúként, hanem civilizációs harcként fogták fel a háborút, ebben a harcban pedig akár a kevésbé vallásos muszlimok is célpontjaikká válhattak. Az iszlám harcosokat valósággal sokkolta a bosnyákok világias életvitele.[134]

A „civilizációs harc" a háború befejeztével sem múlt el, a fundamentalizmus ugyanis, annak ellenére, hogy a bosnyákok jelentős részét nem vonzotta, egyre több követőre talált. Ezek a hívők átvették a radikális érvelést és világszemléletet, Bosznia-Hercegovinát pedig egyre inkább egy „modern kori Andalúziának"[135] tekintik, ahol a vallások között küzdelem folyik. Az egyetlen lehetséges útként a győzelem felé a tiszta hit terjesztését tartják. Jellemző érvelés, hogy Srebrenica és a bosnyákok ellen elkövetett népirtás egyfajta isteni büntetés volt a bosnyákok „hitetlenségéért."[136]

A radikális vallási attitűd persze továbbra is erősen külföldi támogatásra szorul Bosznia-Hercegovinában. Ez egyrészt gyakorlati, másrészt szellemi szinten jelenik meg.[137] Szellemi téren mára már a boszniai iszlám is a világiszlám szerves részévé vált, hiszen a kapcsolatok egyre erősödnek, ráadásul ma már a boszniai vallási értelmiség számára is természetes, hogy a Közel-Kelet iszlám egyetemein képezze magát.[138] Mint már említettem, a bosnyák egyház vezetői fundamentalista kapcsolatokkal is rendelkeznek és alapvetően nem tartják, vagy legalábbis nem minden esetben tartják elvetendőnek az ilyen nézeteket. Mára tehát egyre kevésbé állja meg a helyét a több szerző által is említett népi iszlám–fundamentalista iszlám szembenállás.[139] Gyakorlati, materiális

---

[131] Uo. 1.

[132] Uo.

[133] Uo. 3.

[134] Abu Dzsandal *A dzsihádista utazása* című könyvében döbbenten számol be róla, hogy a boszniai muszlimok mennyire nem foglalkoznak az iszlám vallás törvényeivel. „Úgy láttuk, a felelősségünk Boszniában szélesebb, átfogóbb, mint a fegyveres harc, amiért odamentünk" – írja. Idézi Morrison 2008: 4.

[135] A hasonlat egy fundamentalista beszédben jelent meg. – Hećimović, Esad: *Radical Movements: A challenge for moderate Balkan-Islam?* In*:* http://www.bmlv.gv.at/pdf_pool/publikationen/rel_exterm_vs_fried_beweg_05_radical_movements_moderate_balkan_islam_e_hecimovic_17.pdf

[136] Salman al-Awdah. Idézi: Hećimović 2013.; Ez a felfogás mára annyira klisévé vált a boszniai iszlám radikális közbeszédben, hogy Jasmila Zbanić filmrendező a fundamentalizmusról szóló *Úton* c. filmjének főhőse is ezzel az indoklással utasítja rendre „hitetlen módjára" ünneplő családját.

[137] Várady 2006: 36.

[138] Hećimović 2013.

[139] Hamourtziadou, Lily: *The Bosniaks: from a nation to threat.* In: *Journal of Southern Europe and the Balkan.* 4. évf. 2002. 2. sz. 155.; Hećimović 2013.

téren a radikalizmus erősödése az öltözködés és a mecsetek terén nyilvánul meg leginkább. A vahhabiták jellegzetes öltözéke és a teljesen elfátyolozott nők látványa ma már nem szokatlan a bosnyák városokban.[140] Ezzel egyidőben egy sajátos ún. mecsetháború folyik a vallási irányzatok közt. A radikális irányvonalat állami szinten követő államok (Irán, Szaúd-Arábia) ugyanis komoly segélyekkel támogatja a muszlim imahelyek építését a Balkánon. Ezek a mecsetek azonban nem hasonlítanak a Bosznia-Hercegovinában megszokott díszes, oszmán stílusú dzsámikra. A fundamentalista purizmus szellemében dísztelen fehér falaikkal sokkal inkább az Arab-félsziget hasonló épületeit mintázzák.[141] Ez persze komoly ellenérzéseket szül azokban, akik számára a fundamentalista iszlám ugyanúgy idegen, sőt ellenséges kultúrának minősül, mint az 1990-es évek szerb agresszorainak eszméi.

A törésvonalak azonban nemcsak a nemzeti és iszlamista irányvonalak között, de magukon az iszlamistákon belül is vannak. A csoportok ugyanis nem különülnek el egymástól élesen, hanem átmeneteket alkotnak.[142] Számos *szalafista* ugyanis nem veti el a boszniai Iszlám Közösséget, vagy magát az államot, sőt esetleg valamely bosnyák nemzeti párt lelkes támogatója. Ezzel szemben jelen vannak az olyan közösségek, melyek működése túlmutat a Kavazović mufti által megfogalmazott „folyó koncepción" és egyértelműen ellenségesen állnak mind a bosnyák egyházszervezethez, mind magához Bosznia-Hercegovinához.

Számukra ugyanis kizárólag a muszlimok közössége, az *umma* (bosnyák, török: *ummet*) létezik, melyet a *saría* törvénykezés szerint kell irányítani.[143] Ezek a közösségek jellemzően a társadalomtól elkülönülten élnek, és bár a legtöbb bosnyák és a politikai vezetők nem örülnek jelenlétüknek, számuk növekszik. Kérdés, múló „divatról" vagy hosszú távú folyamatról van-e szó. A végkifejlet egyelőre ismeretlen. Az azonban tény, hogy a társadalmon kívüli radikális iszlám csoportok nem hatnak pozitívan a bosnyák nemzet fejlődésére.

[140] Mikor Mevlid Jašarević 2011-ben elkövette támadását a szarajevói amerikai nagykövetség ellen, vahhabita külseje miatt senkinek sem tűnt különösebben kirívónak – egészen addig amíg el nem kezdett lövöldözni.

[141] Hećimović 2013.

[142] Ebben nincs is semmi meglepő. Számtalan olyan ember van, aki magát vallásosnak tartja, ám aktívan mégsem vesz részt a vallási közösség életében, így a fundamentalista muszlimok között is van, aki egyszerű szimpatizáns, és van, aki akár fegyverrel is kész harcolni hitéért.

[143] International Crisis Group… 15–19.

5. A bosnyák politikai szereplőkről – röviden

A bosznia-hercegovinai politikai erők rendszere igen sajátos. Jugoszláviában, ahogy a többi szocialista államban, egypártrendszer működött, melyben a kizárólagos politikai szereplő a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége (Savez komunista Jugoslavije) volt. A többpártrendszer az 1990-es évek elején jött létre, ám meglehetősen felemásra sikeredett. A pártok ugyanis nem a klasszikus politikai választóvonalak mentén, hanem nemzetiségi alapon jöttek létre.

Ezek a pártok egészen a kétezres évekig meg is tudták őrizni az őket életre hívó nemzetiségek fölötti dominanciájukat, így egy újabb kvázi egypártrendszer alakult ki. Egyértelmű volt ugyanis, hogy a horvátok pártja a Horvát Demokratikus Közösség (Hrvatska demokratska zajednica, HDZ), a bosnyákoké az Demokratikus Akciópárt, a szerbeké pedig a Szerb Demokrata Párt *(Srpska demokratska stranka,* SDS). Bár nevükben mind demokratikusak, a pártok mai napig, megőrizve az 1990-es évek elejének struktúráját, nemzetiségi alapon szerveződnek, a demokrácia egészen új vállfajára adva példát. Igaz, az utóbbi időben megkezdődött a pártok szétaprózódása, ám ennek oka nem igazán világnézeti, inkább hatalmi természetű.[144] Míg a bosnyákokat a függetlenség kikiáltásának idején egyetlen párt képviselte, mára számuk háromra nőtt. A rendszerbeli pártokkal szemben áll a volt szocialista állampárt utóda, a vegyes nemzetiségű Szociáldemokrata Párt.

A bosnyákok első modern politikai szerveződése tehát az Alija Izetbegović vezette Demokratikus Akciópárt (SDA) volt. Ez a párt mai napig az egyik vezető erő a bosnyákság körében, jelenleg a legmeghatározóbb politikusa az államalapító fia, Bakir Izetbegović, aki jelenleg Bosznia-Hercegovina háromtagú elnökségének is tagja. A párt – ha mindenképpen szeretnénk a nyugati pártok rendszerébe sorolni – jobboldali, konzervatív politikát folytat. Világnézete a muszlim valláson alapul, de tagja a többnyire kereszténydemokrata erőket tömörítő Európai Néppártnak. Legfőbb politikai céljai az alkotmány reformja és a közeledés az Európai Unió felé. Ezzel egy időben az Iszlám Konferencia Szervezetében (Organization of the Islamic Conference, OIC) is

[144] A bosznia-hercegovinai pártok kissé talán a határon túli magyar politikai szereplőkhöz hasonlíthatóak: nemzetiségi alapon jöttek létre az 1990-es évek elején, majd hosszú „egypárti" időszak után osztódni kezdtek. A magyar példával ellentétben azonban ezek a pártok nem a klasszikus politikai felosztás mentén, hanem a vezetők hatalmi harcai és személyes szimpátia (hiánya) okán indultak szaporodásnak.

teljes jogú tagságot szerezne Bosznia-Hercegovinának.[145] A párt ideológiájában hangsúlyos szerepe van a srebrenicai népirtás emléke megőrzésének és az események közvéleménnyel való fokozott megismertetésének. Az SDA nemzeti eszméje majdnem két évtizedig szinte teljesen egybeesett a bosnyák nemzeti öntudat alapvetéseivel, sőt azoknak aktív alakítója volt, mára azonban veszített szerepéből.[146]

Ezt a visszaesést mutatja, hogy ma már két másik etnikai bosnyák párt is feltűnt a palettán. Mindkettő az SDA-ből vált ki. A Bosznia-Hercegovináért Párt (Stranka za Bosnu i Hercegovinu, SBiH) céljai nagyrészt megegyeznek a Demokratikus Akciópártéval. Haris Silajdžić[147] formációja szintén az alkotmányos reformot, az EU- és NATO-csatlakozást tartja fő prioritásainak.

Nem különbözik sokban az előző két párttól az új Jobb Jövőért Szövetség (Savez za bolju budućnost, SBB) sem. A Fahrudin Radončić vezette erő fő célja az alkotmányos reform, az EU- és NATO- és OIC-tagság, valamint Srebrenica emlékének ápolása.[148]

A nemzetiségi alapon szerveződő pártokkal szemben áll a posztkommunista Szociáldemokrata Párt (Socijaldemokratska Partija, SDP), mely szintén az ország nyugati orientációja mellett érvel, ám az Iszlám Konferenciában való tagság nem szerepel tervei között. A párt meghatározó témái azonban nem a közjogi, vagy ideológiai kérdések, sokkal inkább a hétköznapi élettel kapcsolatos problémák.[149]

A szandzsáki bosnyák pártok nagyjából a boszniai mintát követik, így túlzott ideológiai különbségekről ott sem lehet szó. Összességében véve kijelenthető, hogy a bosnyák politikai szereplők ma már nem igazán tudnak nagyhatású, a nemzeti öntudatra ható üzeneteket, programokat megfogalmazni és a jelek szerint nem is nagyon törekszenek erre. Tulajdonképpen még saját programjukat sem igazán próbálják megvalósítani.

A hétköznapi bosnyák ember politikából való kiábrándultsága és (ennek ellenére) konzervatív választói magatartása pedig nem teszi lehetővé bármilyen, radikális üzenettel fellépő erő sikerét, így a pártok programjai valószínűleg még jópár év múlva is hasonlóan egysíkúak lesznek, és hasonlóan esélytelen lesz a végrehajtásuk. Az viszont már egyáltalán nem biztos, hogy a politikusok meg tudják tartani egyre gyengülő pozícióikat a nemzeti sorskérdések alakításában.

[145] Jelenleg az ország megfigyeli státusszal rendelkezik a szervezetben.

[146] A Demokratikus Akciópárt programja. In: http://www.sda.ba/dokumentaSDA/PROGRAMSKA%20DEKLARACIJA.pdf

[147] Silajdžić korábban az SDA-kormányokban töltött be magas tisztségeket. 1990 és 1993 között külügyminiszter, 1993 és 1995 között miniszterelnök volt. 2006 és 2010 között már SBiH-színekben az elnökség tagja volt.

[148] A Jobb Jövőért Szövetség programja. In: http://www.sbbbh.ba/uploads/Dokumenti/PROGRAMSKA%20DEKLARACIJA.pdf

[149] A Szociáldemokrata Párt honlapja. in http://www.sdp.ba/home/sadrzaj/177

6. A bosnyákok és a világ

Már több aspektusból is szóba kerültek a bosnyákokra, a bosnyákok nemzeti öntudatára ható külső tényezők (például a vallás vagy a szomszédos népekkel való viszony). Eddig azonban még nem szóltam olyan, az ország jövőjét és ezzel együtt a nemzetek sorsát is nagyban befolyásoló folyamatokról mint az Európai Unió felé való közeledés (avagy attól való távolodás), vagy Törökország növekvő súlya a világpolitika alakításában és szellemi, anyagi befolyása a Balkánon. Itt, tehát azzal kívánok foglalkozni, milyen hatással van az EU, Törökország és a többi keleti állam a bosnyák nemzetre, valamint milyen módon képzelhető el a térség többi népének esetleges befolyása a bosnyák identitás elemeire a jelenben.

6.1. A bosnyákok és az Európai Unió

Bosznia-Hercegovina és az EU kapcsolatáról egyre bővülő szakirodalom áll rendelkezésre. Ezek a tanulmányok azonban elsősorban gazdasági, biztonsági kérdéseket vizsgálnak, esetleg olyan politikai kérdésekkel foglalkoznak mint a „demokráciaépítés”. Mivel dolgozatom témája a bosnyák nemzeti öntudat, ezért merőben eltérő perspektívából kívánom vizsgálni az EU szerepét Bosznia-Hercegovinában. Általánosságban elmondható, hogy a legtöbb elemzés egy felső, politikai szférából nézve mutatja be az integráció kérdéseit. Az a néhány munka, melyek az átlag polgár szemszögét kívánják bemutatni, többnyire nem mutatnak túl pár naiv elképzelés erőltetett bebizonyítására tett kísérletnél.

Noha az Európai Unióhoz való közeledés és csatlakozás a bosnyák politikai elit számára abszolút prioritást jelent, az EU Bosznia-Hercegovinában az ország függetlenné válása óta kudarcot kudarcra halmoz. Ez ugyan a politikusok szintjén nem jelent problémát, ám az átlag bosnyák polgár számára nem feltétlenül meggyőző.

Milyen tényezők hatnak tehát a bosnyákok érzelmeire Európával kapcsolatban, és mi lehet a folyamatok eredménye? Az első és legsúlyosabb a történelmi örökség kérdése. A második az Európai Unió kommunikációja és programjai a Balkánon. A harmadik azon vezető európai államok és politikusok viszony az iszlámhoz, amelyek és akik az EU politikáira a legnagyobb befolyással bírnak.

Az Európai Unió a délszláv háborúk kitörésekor egyből hatalmas bukást könyvelhetett el a bosnyákok szemében. Ugyanis képtelen volt egységes politika kialakítására, a határozatlanság pedig a bosnyákok számára olyan fájdalmasan kézzelfogható következményekkel járt mint a szerbek katonai sikerei és az azokat követő bosnyákok elleni súlyos humanitárius jogsértések. Tovább fokozta a bosnyákok ellenérzéseit a nyugattal szemben az ENSZ fegyverembargója, mely szinte lehetetlenné tette számukra a hatékony ellenállást az agresszióval szemben. A konfliktus menetébe tehát az EU nem tudott beavatkozni, ráadásul békefenntartóik még a polgári lakosságot is képtelenek voltak megvédeni. Srebrenica és a hozzá hasonló események mai napig Nyugat-Európa közönyét példázzák a bosnyákok számára.

1995-től az Európai Unió egyre növelte szerepét a Balkánon és Bosznia-Hercegovinában, lévén, fegyveres konfliktustól egyre kevésbé kell tartani, a békeépítés szükségességében pedig minden tagállam egyetértett. A nyugat-európai politikai kommunikáció elsősorban a demokrácia kiépítésének, valamint az intézményi és törvényhozási reformok szükségességét hangsúlyozza.[150] Ezzel együtt az EU támogatja az etnikumközi megbékélést és a menekültek visszafogadását a származásuk szerinti településekre.[151]

Ez a program persze eléggé felemásnak tűnik a boszniai polgárok szemszögéből, hiszen az ország politikai rendszerét éppen az EU-s politikusok egyetértésével hozták létre a daytoni békeszerződés keretében. Az intézményi és általában bármilyen reform pedig éppen ennek a rendszernek a működésképtelensége miatt megváltoztathatatlan. A szerbek által elfoglalt és etnikailag homogenizált területeket ugyanez a szerződés juttatta véglegesen a Republika Srpska kezére. A szigorú feltételek, melyek a boszniaiaktól várnák a nyugati stratégák által elkövetett hibák helyrehozását[152] az EU Bosznia-Hercegovinával szembeni vízumpolitikája és még számos, a bosnyákok büszkeségét sértő és lehetőségeit korlátozó intézkedés a politikailag amúgy is kiábrándult tömegeket még ellenségesebbé teheti az Unióval szemben.

A nemzetiségek közötti megbékélés és általában a nemzeti öntudat idejétmúltságának hangsúlyozása olyan nyugaton népszerű szlogeneken keresztül, mint például a „sokszínűség”, alapvetően értetlen fülekre talál a nemzeti függetlenséget kereső, és éppen a szomszédjaiktól való különbözőséget a legintenzívebben megélő nemzetek között. Ráadásul a nemzeti érzelmek elvetése éppen egybecseng a fundamentalista iszlám téziseivel, az identitásnélküliség pedig remek lehetőség a radikális vallási vezetők számára, hogy az ingadozókat megnyerjék maguknak.[153] Ezzel az Európai Unió ismét hatalmas „öngólt rúghat”. A muszlimok körében ugyanis egyre gyakoribb az a

[150] Vincze Dalma: *Az Európai Unió és a Nyugat-Balkán kapcsolatai és az unió bővítési stratégiáinak változásai*. In: *Külügyi Szemle,* 7. évf. 2008. 3. sz., 2.

[151] Uo. 4.

[152] A legutóbbi emblematikus eset a strasbourgi bíróság ítélete volt, melyben Bosznia-Hercegovinát a három alkotmányos nemzeten kívül eső polgárokkal szembeni diszkrimináció felszámolására szólította fel. A dolog szépséghibája, hogy a diszkriminatív alkotmányt nem is Bosznia-Hercegovina hozta létre, ellenben most őket fenyegetik szankcióval miatta.

[153] Depo portal…

vélekedés, hogy az EU iszlámellenes szervezet.[154] Ez pedig tovább fokozza a bosnyákok amúgy is erősödő keleti orientációját.

A nyugati államok iszlámellenes voltát sok muszlim alátámasztva látja abban, hogy a muzulmán bevándorlók társadalmi és politikai problémát jelentenek az Európai Unió egyes tagállamaiban. A balkáni muszlimok ugyanis, noha ők maguk európai eredetűek, nem tekintenek idegen kultúraként a Közel-Keletre vagy Észak-Afrikára. Számukra a híradásokból annyi derül ki, hogy a „keresztény politikusok" támadják „a muzulmánokat." A jövő pedig nem tűnik bíztatónak ebben a kérdésben, hiszen az iszlám-kérdés biztonságiasítása a nyugati rendszerek számára egyfajta kényszer, stabilitásuk megőrzése érdekében, keleten azonban katasztrofális hatással járhat.[155]

A jelenlegi adatok szerint a bosznia-hercegovinai polgárok nagy része mindezek ellenére támogatja Bosznia-Hercegovina uniós integrációját és még mindig inkább pozitívan ítéli meg az Európai Uniót.[156] Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ebben a pozitív megítélésben jelentős szerepet játszik a nyugati országok Bosznia-Hercegovinához viszonyított anyagi jólétének csodálata és az Európai Unió azonosítása a politikai stabilitással.[157] A csatlakozási folyamat végeláthatatlansága azonban megrengetheti ezt a képet és a hangsúlyokat az általam már vázolt, negatív tényezők fokozott figyelembevétele felé tolhatja el. A boszniai polgárok ugyanis eredményeket szeretnének látni. Eredmény azonban nincs, és ha a horvát csatlakozás után az EU bővítése lelassul, egy jó darabig nem is lesz. Kérdés, hogyan változik majd az EU megítélése a Horvátország 2013-as, de még inkább Montenegró és Szerbia későbbi felvétele után. Ha ugyanis Bosznia-Hercegovina egy vízumkorlátozásokkal sújtott enkláve marad az uniós államok között, az rendkívüli csalódást jelenthet majd a bosnyákok számára, tovább erősítve a keleti irányvonalat.

Röviden összefoglalva: az Európai Unió, bár jelenleg pozitív megítélésnek örvend, szemléletét, a nemzeti identitás kérdésében alkotott nézeteit nem igazán tudta elfogadtatni a bosnyákokkal.[158] Az integráció nem talált közös halmazt a nemzeti öntudattal.

---

[154] A politikában egyébként nem túl jártas muszlimoktól (de sokszor még jól informáltaktól is) gyakran hallani olyan véleményt, hogy az EU a kereszténységet képviseli és nem akarja elfogadni az iszlám vallást.

[155] Noel-Hill, Teddy: *We need to talk about Mevlid – Vehabije and extremism in Bosnia and Serbia*. Transconflict. In: http://www.transconflict.com/2011/12/we-need-to-talk-about-mevlid-vehabije-and-extremism-in-bosnia-and-serbia-812/

[156] Večernji list: *Moguć porast euroskepticizma.* In: http://www.vecernji.ba/vijesti/moguc-porast-euroskepticizma-clanak-531742

[157] Érdemes megjegyezni, hogy Bosznia-Hercegovinából nézve már Magyarország is jóléti uniós államnak tűnik. Annak ellenére, hogy a két ország közötti életszínvonalbeli különbség, jóllehet kétségtelenül létezik, csodálatra azért nem adna okot.

[158] Tulajdonképpen a „történelmi megbékélés" és tolerancia kérdéskörében az integráció nyugaton sem nevezhető sikeresnek. Gondoljunk csak a flamand–vallon ellentétre, vagy a Spanyolországtól függetlenséget követelő Katalóniára.

6.2. Törökország és az iszlám világ növekvő súlya

Törökország és az iszlám világ az Európai Uniótól merőben különböző helyet foglal el a bosnyák nemzeti mitológiában. A bosnyákok ugyanis egészen a XX. század elejéig ennek a kultúrkörnek voltak részesei és az Oszmán Birodalom összeomlása igen negatívan érte őket. Most, majd egy évszázadnyi szünet után, a régi kapcsolatok ismét egyre inkább felélednek. Ennek számos oka van.

Az Oszmán Birodalom romjain létrejött modern Törökország hosszú ideig elzárkózó politikát követett, a Balkán területén pedig mindössze annyi érdekeltsége maradt, hogy számos török, illetve balkáni muszlim emigrált Törökországba az évtizedek során. A Török Köztársaság ideológiájából adódóan negligálta a balkáni kapcsolatokat, hiszen nem vallási, hanem egy francia mintájú állampolgári nemzetként szervezte meg önmagát.

A török külpolitikában az Igazság és Haladás Pártja (Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP)[159] 2002. évi hatalomra jutásához szokás kötni az új időszak beköszöntét. Noha a párt valóban új alapokra helyezte mind a bel- mind a külpolitikát, az új-oszmánnak is nevezett irányvonal legfeljebb külsőségeiben jelenít meg tisztán AKP-s szemléletet, hiszen Törökország gazdasági súlya kormánytól függetlenül megköveteli az aktívabb szerepvállalást a világpolitikában.

De mit is jelent ez az új külpolitika a Balkán viszonylatában? Az Ahmet Davutoğlu külügyminiszter nevével fémjelzett irányvonal már nem fél az Oszmán Birodalom örökségét felhasználni, ez pedig meglehetősen kedvező fogadtatásra talál az egykori birodalom iránt nosztalgiát tápláló muszlimoknál. Bár az utóbbi időben Délkelet-Európa kapcsán is egyre gyakrabban beszélnek új török gazdasági és kulturális térfoglalásról, meg kell jegyezni, hogy a török politikának egyelőre „nagyobb a füstje, mint a lángja".[160]

Bár Törökország gazdaságát valóban nem viselte meg a jelenlegi válság és Nyugat-Európához képest robbanásszerű fejlődésnek lehetünk tanúi, a török vállalatok jelenleg még nem képesek felvenni a versenyt a nyugatiakkal a külföldi (például balkáni) befektetések terén.[161] Igaz, ez a jövőben még változhat. Ha Törökország gazdasági és politikai előretöréséről beszélünk Európában, meg kell jegyezni, hogy a témában sokszor optikai csalódás áldozatai lehetünk. Mi, magyarok, de általában mindenki a Balkántól északnyugatra, ugyanis egy új folyamatot látunk, mely mögött Törökország áll. Tény, hogy a balkáni térség szerepel Ankara külpolitikai prioritásai között, ám ott közel sem foglal el olyan fontos helyet, mint azt Európából sokszor gondolhatjuk. Ha

[159] Az AKP megítélése meglehetősen ellentmondásos, hiszen a párt igen sajátos politikát folytat. Morális, filozófiai kérdésekben következetesen az iszlám tanításaihoz nyúlnak vissza, ezért általában iszlamistának tartják őket. Tény, hogy az AKP az Atatürk által radikálisan szekularizált Törökországban számos alkalommal tabukat döntögetett a szekularizmust háttérbe szorító politikájával. Ezzel egyidejűleg azonban gazdaságilag az AKP neoliberálisnak nevezhető és – lévén Törökországban létezik egy stabil nagyvállalkozói réteg, aki élni tudott a lehetőségekkel – ez a politika látványos sikereket ért el az elmúlt tíz évben.

[160] Türbedar, Erhan *előadáas a Magyar Külügyi Intézetben Turkey`s Balkan policy, situation and perspectives of the Western Balkans region* címmel. 2012.05.21.

[161] Tübedar 2012.

egy képzeletbeli listát készítünk, fontossági sorrendben a Balkán talán a tizenkettedik – tizenharmadik helyre kerülne.[162]

Törökország azonban nem csak gazdasági és politikai téren próbál helyzetbe kerülni a Balkánon, hanem szellemi és kulturális kérdésekben is. A bosnyák nemzeti identitás szempontjából pedig ez talán még fontosabb is, mint a kézzelfogható, anyagi előretörés. Törökország mára egyértelműen egy eszmei igazodási ponttá vált a bosnyákok számára.[163] Ez egyrészt betudható az 1980-as évek óta erősödő, majd az ezredforduló után még nagyobb löketet kapó vallási szervezetek tevékenységének: Törökország aktív részese a boszniai muszlim megújulásnak például az ún. mecsetdiplomácián keresztül.[164] Ennek keretében török alapítványok vallásos, oktatási (a kettő sokszor egybemosódik) tevékenységeket támogatnak Bosznia-Hercegovinában. Meg kell említeni, hogy a különböző ösztöndíjprogramok keretében egyre több, a Balkánról származó diák tanul törökországi egyetemeken.[165]

Törökország politikája azonban kettős, hiszen bár igyekszik a Balkáni térséget és azon belül különösen a muszlimokat magához kötni, támogatja a régió európai integrációját is.[166] Igaz, vélhetően nem minden önérdek nélkül teszi ezt: a balkáni államok támogatása a jövőben még sok esetben jól jöhet Ankarának.

Összességében véve Törökország a gazdaság területén tapasztalt hiányosságait az elmúlt időszakban szimbolikus lépésekkel bőven pótolta. A gyakori politikusi látogatások Bosznia-Hercegovinában, a török vezetés határozott szavai Srebrenica kapcsán mind-mind olyan lépések, melyek rokonszenvet keltenek a bosnyákok körében. A nemzeti öntudattal kapcsolatos kérdésekben pedig ez sokkal többet nyom a latba, mint a materiális javak. Az összetartozás érzése mindkét oldalon egyre erőteljesebben nyilvánul meg: Törökországban szinte minden harmadik-negyedik család rendelkezik balkáni felmenőkkel,[167] a bosnyákok pedig az utóbbi időben egyre gyakrabban Törökországra tekintenek egyfajta anyaországként.[168]

Röviden szeretnék még visszatérni a bosnyákok és az iszlám világ kapcsolatára, melyről a vahhabizmusról szóló alfejezetben már részletesen írtam. Az iszlám vallási reneszánsz ugyanis olyan államokat kapcsolt be a bosnyák nemzettudat alakításába, melyekkel korábban a térségnek meglehetősen kevés kapcsolata volt. Törökország mellett

---

[162] Törökország számára a Balkán nem egy nagy falat, hiszen Ankara, mint regionális hatalom, olyan kérdésekkel van elsősorban elfoglalva, mint az Amerikai Egyesült Államokkal és az Európai Unióval való kapcsolat, az Oroszországgal, vagy Izraellel való ellentmondásos viszony, vagy akár éppen aktuálisan Szíria és a Közel-Kelet forrongó vidékei. Kut, Gün: *Turkish Foreign Policy*. Egyetemi előadás a Boğaziçi Egyetemen

[163] Várady 2006: 42., Kanin 2011.

[164] Noel-Hill 2011.

[165] Nyilván elsősorban muszlimok, bár sok keresztény is él az ösztöndíjak nyújtotta lehetőséggel.

[166] *A Török Köztársaság Külügyminisztériumának honlapja*. In: http://www.mfa.gov.tr/relations-with-the-balkan-region.en.mfa

[167] Türbedar.

[168] Ez az érzés különösen a Törökországgal hagyományosan szorosabb szálakat ápoló Szandzsákban olyannyira erős, hogy volt már példa rá, hogy egy török–szerb meccs idején Novi Pazarban török zászlók lobogjanak, a tömeg pedig azt skandálja: Ez Törökország!

ugyanis az iszlám kultúra támogatójának bizonyul például a távoli Malajzia is.[169] Emellett aktív támogató a már említett Szaúd-Arábia és Irán, azonban kérdéses, hogy meglehetősen kötött támogatásaik[170] mennyiben segítik a bosnyák és mennyire az egyetemes iszlám tudat kialakulását.[171]

6.3. A bosnyákok és a balkáni iszlám közösség

Ez az alfejezet több olyan témát érint, melynek már több aspektusát már vizsgáltam. Mégis maradt még pár kérdés, mely talán bővebb magyarázatra szorul. A bosnyákok ugyanis, noha egy tőlük földrajzilag talán kissé távol eső kulturális központhoz kapcsolódnak, mégis népek veszik őket körül, melyeknek sajátosságai természetesen a bosnyákok sorsára is rányomják bélyegüket.

Érdemessek tartom a különböző nyelvű balkáni muszlimok közötti kapcsolatokat bemutatni. Már utaltam rá, hogy Jugoszláviában nem jött létre muzulmán egység, az iszlámot követő népcsoport, a szerb–horvát (akkor még nem létezett a bosnyák nyelv fogalma) nyelven beszélők, az albánok, a macedón nyelvű muszlimok és a törökök között. Felvetődhet persze a kérdés, miért alakult így és várható-e változás ezen a területen a jövőben?

Noha a térképen a bosnyákok az iszlám kis szigetének tűnnek, a keresztény népek között, meg kell jegyezni, hogy ez koránt sincs így. A Balkánon ugyanis húzódik egy többé-kevésbé folyamatos sáv, melyet a szakirodalom „Zöld tengelynek”,[172] vagy „Zöld transzverzális zónának”[173] nevez. Ebben a sávban, mely Törökországtól Bulgárián, Macedónián, Albánián és a Szandzsákon keresztül egészen az északnyugat-boszniai Bihácsig húzódik, meglehetősen nagy a muszlim lakosság részaránya. A földrajzi folytonosság ellenére azonban mégsem tudott kialakulni egyfajta balkáni muszlim tudat.

Ennek egyik oka a nyelvi különbségekben keresendő: mint már említettem, a balkáni muszlimoknak csak egy része beszéli a bosnyák nyelvet. Másfelől a különböző nyelvű közösségek az iszlám sokszor eltérő irányzatainak hívei. A bosnyákok körében például elterjedtek a szúfi tanítások, a bulgáriai törökök között pedig gyakori az *alevi* hagyományok követése,[174] míg az iszlámhitű albánok egy része a *bektasi* iskolához tartozik.[175] Az utóbbi időben megjelent vahhabita irányzat ismertetésekor pedig már

[169] Várady 2006: 37.
[170] Morrison 2008: 5.
[171] Várady 2006: 37.
[172] Öktem, Kerem: *Between Emigration, De-Islamization and the Nation-state: Muslim Communities in the Balkans Today.* In: *Routledge – Southeast European and Black Sea Studies,* 11. évf. 2011. 2. sz. 157.
[173] Várady 2006: 41.
[174] Az alevi iskola követői túlnyomórészt törökök. A vallás a síizmuson és az anatóliai népi hagyományokon alapszik.
[175] A bektasi tanok a szúfizmuson alapulnak, de közel állnak az alevi hagyományhoz is. A vallás egyébként meglehetősen sajátos, például ellentétben az iszlám többi ágával, engedélyezi az alkoholfogyasztást is.

kifejtettem, hogy ezek a rítusok, bár ritkán ellenségesek egymással szemben, nem is kívánnak keveredni.

Erős különbség mutatkozik a közösségek valláshoz és államhoz való viszonyában is. A bosnyákok számára a nemzetiség és a vallás hagyományosan elválaszthatatlan egymástól, így ők érthetően erősen kötődnek az iszlámhoz. Velük ellentétben például az albánoknál a vallás csak másodlagos kérdés, hiszen számos albán tartozik a katolikus, illetve a görögkeleti egyházhoz. A bolgárul beszélő muszlimok, azaz a pomákok, illetve a macedónul beszélő iszlámhívők nemzeti öntudata egyelőre nem is tisztázott, a délszerb tájszólást beszélő koszovói muszlim goránok, vagy goranácok pedig még csak most kezdenek ráébredni szomszédjaiktól eltérő voltukra.

Így tehát a balkáni muszlim közösségekben nincs különösebb késztetés a szorosabb együttműködésre, vagy közösségi érzés kialakítására. Kérdés, hogy a jövőben változhat-e ez a hozzáállás, integráltabbá válhat-e a balkáni muszlim világ? A kérdés ismét csak Törökország szerepéhez vezet vissza, hiszen a törökök kulturálisan közel állnak a Balkánhoz és az oszmán nosztalgián keresztül hatással lehetnek a térség kulturális szférájára. Törökország befolyása azonban igen egyenetlen. Míg a török kisebbséggel rendelkező Macedóniával a viszony állami szinten is igen szívélyes, Albánia muzulmán többsége dacára mai napig megszállásként tekint az oszmán korra.

Kérdés az is, hogyha esetleg létrejöhetne egy balkáni muzulmán közösségi tudat, mi lenne az a kulturális minimum a valláson kívül, melyben minden csoport osztozhat? Egyesek szerint például lehetséges a török nyelv előretörése, különösen, ha a török állam és a török alapítványok továbbra is növekvő szerepet vállalnak az oktatás területén.[176] Történelmi hagyománya kétségtelenül lenne, ráadásul a térségben még mindig élnek törökök, ám meg kell jegyezni, hogy a balkáni török dialektus jelentősen eltér a mai modern török nyelvtől.

A balkáni muszlim közösség létrejötte tehát egyelőre a jövő homályába vész, hatása a bosnyák nemzeti tudatra egyelőre nem kimutatható.

[176] Öktem 2011: 162.

Összegzés helyett

Azt hiszem, igen nehéz egységes történelmi tanulságot levonni a bosnyák identitás fejlődéséből, és ugyanilyen nehéz helytálló jövőképet felvázolni a bosnyák nemzet számára. A kérdésnek számos aspektusa van, nagyon sok tényezőt kell figyelembe venni, a folyamat végeredményét illetően pedig csak találgatni lehet. Éppen ezért szinte lehetetlen egyetlen konklúzióban összefoglalni azokat a tényeket, melyeket szakdolgozatomban bemutattam. A levonható következtetések mind attól függnek, mit emelünk ki és mit tartunk kevésbé fontosnak.

Zárásképpen négy tézisszerű összegzést kívánok adni, négy különböző nézőpontból szemlélve a bosnyák identitást.

A bosnyák nemzet útja a világias, de a szomszédoktól elkülönülő identitás

Ha – a szakirodalom nagy részéhez hasonlóan – a vallási kérdéseket a modern világban egyre idejétmúltabbnak tekintjük, ám a nacionalizmus létjogosultságához ragaszkodunk, a következő tanulságot vonhatjuk le:

1993-ban a bosnyákok megtették a modern nemzetté válás felé vezető utolsó lépést, hiszen egyértelműen elválasztották egymástól a nemzeti és a vallási kérdéseket. Ahhoz, hogy valaki muszlimnak nevezhesse önmagát, logikusan, valamennyire hívőnek is kellett lenni. A bosnyák identitás vállalásához ez nem szükséges, bárki lehet bosnyák, aki ennek a nemzetnek a történelmi hagyományát magáénak vallja. Ez nem jelent beolvadást a szomszédos népek közé, hiszen a bosnyák népnek megvannak azok a köznapi megkülönböztető jegyei, melyek az iszlám hit aktív gyakorlata nélkül is elfogadhatóak az emberek számára. Igaz, hogy ezeknek sokszor vallási gyökerük van, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy az emberek továbbra is a hitélettel azonosítsák őket.[177]

A bosnyák identitás léte mára tény, a folyamatot visszafordítani nem lehet. Ám sokak szerint kevéssé valószínű, hogy Európa közepén egy szigorúan vallásos társadalom működjön, így a szekularizáció és a vallási elöljárók közéleti szerepének csökkenése hosszútávon valószínűsíthető. Különösen, mivel Bosznia-Hercegovina távlati célja az Európai Unióhoz való csatlakozás, az EU pedig – jelenlegi formájában – nem nevezhető

[177] Ezek a hagyományok lehetnek például hagyományos vallási ünnepek, melyek egyre inkább a családi szférába kerülnek át. Ilyen tartalmi változás a keresztény világban már régóta megfigyelhető és a muszlimoknál is elképzelhető. De nevezhetünk tipikus hagyománynak nyelvi jelenségeket is. Egy szerb vagy egy horvát sosem fogja a *mašala (azaz: Mā shā Allāh),* vagy *inšala (Insha'Allāh)* kifejezéseket használni – egy bosnyák viszont igen.

éppen a vallásos érzületek támogatójának, gondoljunk csak az EU alkotmánya körüli vitákra. Ráadásul a bosnyákok muszlimok, az iszlám hit pedig egyre gyakrabban a „biztonsági kockázat" fogalmával együtt szerepel a politikusok napirendjén.

Bár a függetlenné válás idején a vallásos attitűd növekedett, a harcok elmúltával és a nyugati kapcsolatok szélesedésével elképzelhető, hogy a bosnyákok is egyre kevésbé fogják fontosnak tartani hitük megélését a mindennapokban. Így egy szekularizált bosnyák identitás fejlődik ki.

Persze, ehhez az is szükséges, hogy Törökországból és az iszlámot államvallásnak tekintő országokból érkező „szellemi támogatás" mennyisége csökkenjen. Ennek részben gazdasági feltételei vannak, részben pedig (elsősorban Törökország esetében) a mindenkori kormányok ideológiai beállítottságától függ.

Milyen hatása lenne ennek a forgatókönyvnek Bosznia-Hercegovinára és a bosnyákokra? Tulajdonképpen az ország számára a jelenlegi helyzet tartós fennmaradását eredményezné. A politikában már megszilárdultak az etnikai választóvonalak, az ország vidékei pedig etnikailag nagyrészt homogénné váltak. Ez valószínűleg mit sem változna, hiszen a világias bosnyák identitás annyi erővel bírna, hogy a jelenlegi követeléseket (például az ország egységesítését) fenntartsa, ám ennél tovább aligha tudna lépni. Ráadásul külső támogatásra nem számíthatna – keletről világias jellege miatt, nyugatról pedig azért, mert mégiscsak nacionalizmus. A politikusok és elemzők számára tehát ez a lehetőség tartalmazza a legkevesebb kihívást, ha megvalósul, a bosnyák nemzeti törekvések ellenére még évtizedekig fennmaradhat az entitások és kantonok rendszere, valamint a politikai instabilitás – egy „valódi" konfliktus kirobbanásának a minimális esélye nélkül.

A muszlim–bosnyák szinkretizmus

Túl nagy változást a jelenlegi állapothoz képest nem jelentene, ha végleg konzerválódna a muszlim–bosnyák nemzetfogalom. Eszerint a bosnyákság alapvető eleme az iszlám hit és a kettőnek összhangban kell lennie. A bosnyákság számára ugyanis a vallás meghatározó tényező – különállásuk alapvető eleme. Ha a vallás nem lenne, bosnyákok sem lennének, így logikus, hogy az iszlám kiemelkedő szerepet töltsön be a nemzet öntudatában, anélkül persze, hogy felülkerekedne a nacionalizmuson. Tulajdonképpen ez az a felállás, melyet a jelenlegi bosnyák egyházi vezetők preferálnak. Támogatása tehát van, és ha fennmarad az a tendencia, hogy az emberek egyre kiábrándultabbá válnak a politikából és a „hagyományos értékek", azaz a hit és az egyház felé fordulnak, akkor ennek a forgatókönyvnek igen nagy létjogosultsága lesz.

Ez már csak azért is logikus lenne, mert jelenleg a világban az iszlám vallás reneszánszának lehetünk tanúi: az iszlamista erők egyre nagyobb politikai sikereket érnek el[178] és ebből a folyamatból vélhetően a bosnyákok sem maradnak ki. Ráadásul a nyugati kultúrkör ezzel egy időben egy meglehetősen összetett válságot él át. Gazdaságilag a világ súlypontja egyre inkább más területekre helyeződik át, de meg kell említeni például Európa kulturális válságát is: a kereszténység és a hagyományok

[178] Az „arab tavasz" nyomán számos országban erősödött az iszlamisták pozíciója, de gondoljunk csak Törökországra, ahogy már 2002 óta egy iszlám szellemiségű párt kormányoz.

szerepe csökkenőben van a kontinensen, olyan új értékeket, ideákat azonban, melyek hosszútávon ne lennének erőteljesen destruktív hatásúak az európai hagyományok, nemzetek mai rendszerére nézve, nem sikerült találni. Ez a válsággal sújtott, önmagát kereső kultúrkör a konzervatív bosnyák társadalom számára aligha vonzó alternatíva.

Egy muszlim–bosnyák nemzettudat azonban igen kedvező lenne a Balkánon pozíciókat kereső Törökország számára– lévén maga az elképzelés, hogy a világi nemzet és az iszlám vallás valamilyen összhangba kerülhet egymással, eredetileg török elképzelés. Az Európai Unió pedig – noha nem rokonszenvezne a vallás térhódításával – képtelen lenne ellene bármit is tenni, egyrészt politikai korrektsége, másrészt a konfliktusoktól való félelme miatt.

Az iszlám és a nacionalizmus hosszú távú együttélése azonban nem éppen könnyű, éppen az iszlám totális jellege miatt. Kérdés, mennyire tolerálhatja egymást a nemzeteket amúgy el nem ismerő tradicionális iszlám és az amúgy szimbolikájában vallásos jegyeket is hordozó, a nemzetet akár a vallás fölé is helyező, liberális alapokon nyugvó nacionalizmus.[179]

A modell még Törökországban sem működött soha tökéletesen: Atatürk idejében komoly vallásellenes intézkedések történtek, ma pedig az AKP-kormány sérti meg folyamatosan a nemzeti érzelmeket hangsúlyos iszlám és burkoltan antinacionalista retorikájával.

Tegyük fel mégis, hogy a bosnyák nemzeti öntudat szorosan összefonódik az iszlámmal: mi várható ettől? Tulajdonképpen már most is nagyjából egyenlő szerepet tölt be a vallás és a nemzeti öntudat a bosnyákok szemében, hiszen, aki nem muszlim, az nem is lehet bosnyák. A vallási elöljárók aktív alakítói a bosnyák nemzeti öntudatnak, szereplői a közbeszédnek. A kérdés azonban igen összetett, hiszen nem mindegy, mit is értünk nacionalizmus és mit iszlám alatt?

Ha a bosnyákok a török mintát követnék, mindenképpen fokozódnának az ellentétek a környező népekkel, hiszen vagy a nacionalizmus, vagy a vallás logikája alapján meg kellene próbálniuk kizárólagosságra törni Bosznia-Hercegovinában. Az eredmény azonban alighanem ugyanaz lenne, mint az első modellnél: nem valószínű, hogy a szerbeket belátható időn belül ki lehetne szorítani Bosznia-Hercegovinából, térfoglalásra legfeljebb a horvátok rovására van lehetőség, de ez csak fél országot jelentene a bosnyákok számára. Így a daytoni rendszer, ha változtatásokkal is, de fennmaradna.

A vallási alapú identitás

Meglepő, ám végső soron lehetséges forgatókönyv, hogy a bosnyák öntudat világias elemei lassan leépülnek és egyedüli identitásképző erővé az iszlám hit válik a bosnyákok (vagy immár ismét *Muslima*nok számára). Ez a modell tulajdonképpen már nem is csak a bosnyákok és környező népek viszonylatában lenne rendkívül érdekes,

[179] Noha ma már a nacionalizmust a konzervatív jelenségek közé soroljuk, nem szabad megfeledkezni róla, hogy létrejöttekor a nemzet minden tagjának egyenlőségéért és végső soron a nemzet tökéletes nyelvi és kulturális egységéért harcoló nacionalizmus szöges ellentétben áll a rendi és vallási alapokon nyugvó eredeti konzervatív eszmékkel.

hanem azon túlmutatóan, a történelem és a vallások szerepéről való diskurzusban is egy új fejezetet nyitna.[180]

Ha abból indulunk ki, hogy a modern bosnyák nemzet létrejötte tulajdonképpen egy az arab és török nacionalizmusokra, valamint a jugoszláv, nemzeteken alapuló rendszerre adott válasz, sőt tulajdonképpen történelmi kényszer volt, alapvetően nem elképzelhetetlen, hogy a nemzetfejlődés a körülmények változása nyomán merőben új irányt vegyen. A bosnyákok maguk, ameddig lehetett, kitartottak amellett, hogy kizárólag vallási közösségként határozzák meg magukat, de a világi nemzet kialakulása közben sem szűnt meg teljesen a nemzet helyett a vallással, az iszlám közösséggel való azonosulás igénye – gondoljunk csak az Iszlám kiáltványra.

Az előző két forgatókönyvvel szemben azonban ez a lehetőség valószínűleg alapjaiban formálná át a balkáni térség viszonyait. Ha ugyanis a bosnyákok a vallási önmeghatározás felé fordulnak, az valószínűleg nem a mérsékelt irányzatok követését fogja jelenteni. Sokkal inkább a modern fundamentalista iszlámot, mely a hívők számára az egyetlen lehetséges létező közösségként a világ muzulmán népességét nevezi meg, politikailag pedig a teljes ellenőrzésre, a saríán alapuló állam bevezetésére törekszik. Ez azonban még a vallásilag Bosznia-Hercegovinánál sokkal egységesebb Közel-Keleten sem sikerült zökkenőmentesen. A Balkánon ilyen rendszert szinte kizárólag a környező keresztény nemzetek (és nem utolsósorban az egész európai közösség) ellenállása mellett, erőszakos úton lehetne létrehozni. Kétséges, hogy az ilyen, radikális iszlám irányzatok támogatói, Szaúd-Arábia vagy Irán mennyire szeretnék céljaikat ilyen áron is megvalósítani Bosznia-Hercegovinában.[181] Nem szabad persze elfelejteni azt sem, hogy egy ilyen lehetőség a boszniai hatóságok, politikai vezetők, de a legtöbb bosnyák számára sem éppen kívánatos.

A vallási önmeghatározás tehát éppen azokat a balkáni „második Gázáról" szóló nyugati félelmeket keltené életre, melyek ellen 1994-ben a bosnyák–horvát szövetséget kikényszerítették. Kérdéses persze, létre tudna-e egyáltalán jönni egy ilyen balkáni muszlim entitás. Noha a fundamentalista közösségek jelenleg egyre terjedőben vannak Bosznia-Hercegovinában és a Szandzsák területén, és a „világiszlám" mutat ilyen tendenciákat, nem tartom túl valószínűnek, hogy ez a forgatókönyv megvalósul.

Egy új közös délszláv identitás létrejötte

Érdekes modell lehetne egy „új jugoszláv" öntudat létrejötte a volt délszláv állam területén. Kétségtelen, hogy vannak jelek, melyek utalhatnak egy ilyen régi–új önmeghatározás terjedésére. Ahogy az egykori Jugoszlávia egyre inkább történelmi távolságba kerül a jelentől, úgy növekednek a hozzá kapcsolt nosztalgikus érzelmek. Tény, hogy Bosznia-Hercegovinában, Szerbiában és Montenegróban (tehát azokban az államokban, melyeknek történelme a kilencvenes évek konfliktusainak lezárulása után

[180] A szakirodalom ugyanis a vallás szerepének csökkenését általában a modernizáció felé vezető út egyik állomásának tartja. A muszlim vallási identitás a nacionalizmussal szemben aratott „győzelmével" azonban éppen egy ellenkező folyamat zajlana le – talán meghaladva a XX. század végére kikristályosodott elméleteket.

[181] Ismert, hogy Szaúd-Arábia rendkívül szigorú vallásossága ellenére jó kapcsolatokat ápol a nyugati világgal, így nyíltan semmiképpen sem szállna szembe annak értékrendjével éppen Európában. Iránnak pedig valószínűleg nem lennének erőforrásai egy európai iszlám forradalom támogatásához.

is meglehetősen viharos volt) létezik egy erősödő ún. „jugonosztalgia", mely az közös államra „boldog békeidőként" tekint.[182]

Az új jugoszláv öntudat tehát egyrészt a nosztalgián alapszik, másrészt a jelenlegi rendszerrel szembeni csalódást is mutatja. Az elharapózó korrupció, a boszniai állam átláthatatlan rendszere, a gazdasági stagnálás és a nyugati vízumrezsimek miatti utazási nehézségek már a fiatalabb generáció számára is olyan megfogható dolgok, melyek mind a jugonosztalgiát erősítik.

Meg kell jegyezni, hogy a huszadik század vívmányai, a tömegkultúra elterjedése a térségben éppen Jugoszlávia idejére esett, így tény, hogy a bosnyákok, szerbek, horvátok rendelkeznek egy bizonyos közös kulturális identitással és ezt a háború is csak időlegesen tudta megtörni. Ne felejtsük el, hogy több generáció is a közös országban nőtt fel, számos közös kulturális elemet, emléket halmozva fel, melyeket igen nehéz volna elszakítani.

Szinte közhelyszerű, hogy filmek, zenei alkotások terén Jugoszlávia tulajdonképpen még mindig egy létező egységet képvisel: a nyelvek hasonlósága okán ezen a területen akadálytalan az információ terjedése. Aki egyik tagállamban híres, az a többiben is azzá válik.[183] Ezek a tényezők mind egy közös identitás irányába hatnak, ráadásul tény, hogy a térség gazdaságilag is kezd újraegyesülni.

Mégsem jelenthetjük ki egyértelműen, hogy a jugoszláv idők iránti nosztalgia nem csupán múló divat. A régi rendszer iránt táplált pozitív érzelmek minden közép-európai országban megfigyelhetőek, a volt Jugoszláviában csak egy pluszt jelent, hogy ezekhez egy ma már nem létező államot is lehet kötni. Fontos megjegyezni azt is, hogy bár a háborúról saját emlékekkel már nem rendelkező fiatalok közül egyre többen vallják, hogy a nemzeti alapú gyűlölködésnek véget kellene vetni, ezeknek a fiataloknak a nagyobbik része része már etnikailag homogén környezetben nőtt fel és nincs is napi kapcsolatban más nemzetiséghez tartozókkal. Így persze nem nehéz megbékélésről beszélni, kétséges azonban, hogy a gyakorlatban hogyan működne az együttélés?

A már Jugoszlávia felbomlását is némi ellenszenvvel, vagy rezignáltsággal kísérő, elsősorban nyugati vezetők és szakértők persze valószínűleg örülnének egy ilyen, nemzeti különbségeket háttérbe szorító opciónak. Nem lehet elmenni amellett a tény mellett, hogy a nyugati kormányok, alapítványok (éppen úgy, ahogy az iszlám világ a muzulmán tudatot) folyamatosan egyfajta identitásbeli bizonytalanságot próbál sulykolni a volt Jugoszláviában a nyugati „multikulturalizmus" mintája alapján.

Bár a tanulmányok előszeretettel hangsúlyozzák és helyiekkel is szívesen hangsúlyoztatják a térség etnikai sokszínűségét és a vegyes házasságok magas számát,[184] a valóság az, hogy a balkáni emberek, ha az 1990-es évekig nem is voltak

[182] A nosztalgia persze nyilvánvalóan torzít, hiszen Jugoszlávián belül is léteztek igen erős törésvonalak és az életszínvonal sem feltétlenül jobb annál, ami jelenleg a Balkánon általános.

[183] Kivételt talán csak Koszovó és kisebb mértékben Szlovénia képez.

[184] Seigel-Bottner, Jacob: *Our peoples? My identities. Transconflict.* In: http://www.transconflict.com/2010/10/our-peoples-my-identities

minden esetben biztosak nemzeti hovatartozásukat illetően,[185] mára többnyire eldöntötték azt, milyen identitásúnak tartják magukat, vagy legalábbis, hogy minek semmiképpen. Noha a tanulmányok előszeretettel mutatnak be olyan embereket, akik magukat a kilencvenes évekig „jugoszlávnak" vallották, a valóság az, hogy a népszámláláson ez a kategória alig pár százalékot tett ki.

Az etnikai homogenizáció pedig minden ellentétes erőfeszítés dacára nagyjából eldöntött ténynek tűnik. Az új jugoszlavizmusnak tehát nem sok esélye van a frissen kialakult nemzeti identitásokkal szemben. Ráadásul a horvátok, szlovének, koszovóiak (és talán a macedónok sem) nem érdekeltek egy új jugoszlavizmus létrehozásában, de a szerbeknek is egyre kevésbé van rá valódi szükségük (félretéve a nosztalgikus hangokat). Ennek az opciónak tehát nem igazán van létjogosultsága, legfeljebb a szórakoztatóipar és kultúra egy bizonyos területén. Létrejöhet persze egy szorosabb gazdasági összefogás is a térség államai között, éppen a régi kapcsolatokra alapozva, ebből azonban messzemenő politikai következtetéseket nem vonnék le a jövőre nézve.

Összességében véve legvalószínűbbnek az első két forgatókönyv valamelyikének megvalósulását tartom.

[185] A szerbek, horvátok, szlovének, albánok és magyarok között elenyésző volt a bizonytalanok száma. A meghatározatlan identitás tehát inkább a nemzetfejlődés megkésettségének volt eredménye kimondottan a bosnyákoknál.

Hivatkozás jegyzék

A Demokratikus Akciópárt programja. In: http://www.sda.ba/dokumentaSDA/PROGRAMSKA%20DEKLARACIJA.pdf

A Jobb Jövőért Szövetség programja. In: http://www.sbbbh.ba/uploads/Dokumenti/PROGRAMSKA%20DEKLARACIJA.pdf

A Szociáldemokrata Párt honlapja. In: http://www.sdp.ba/home/sadrzaj/177

A Török Köztársaság Külügyminisztériumának honlapja. In: http://www.mfa.gov.tr/relations-with-the-balkan-region.en.mfa

Al Jazeera Balkan: *beszélgetés a televízió Recite Al Jazeeri c. műsorában Husein ef. Kavazović főmuftival,* 2012.11.15.

Al Jazeera Balkan: *beszélgetés a televízió Recite Al Jazeeri c. műsorában Muamer ef. Zukorlić főmuftival,* 2012.04.23.

Al Jazeera Balkan: *Udžbenici maternjeg jezika u regiji, beszélgetés a televízió Kontekst c. műsorában,* 2013.03.08.

Banac, Ivo [2009]: *What Happened in the Balkans (or Rather ex-Yugoslavia?).* In: *East European Politics and Societies,* 23. évf. ősz.

Bugarski, Ranko [2010]: *Multiple Language Identities in Southeastern Europe (with a Focus on Serbo-Croatian).* In: Könönen, Maija – Nuorluotu, Juhani (szerk.): *Europe – Evropa : cross-cultural dialogues between the West, Russia, and Southeastern Europe.* Uppsala univerzitet, Uppsala. 34–39.

Depo portal: *Popisna groznica, licemjerje i istorijske laži: Zna li bošnjačka elita da je upravo ona kriva za atrofiju bošnjačke nacionalne svijesti?!* 2012.10.22. In: http://depo.ba/nedjeljni-magazin/zna-li-bosnjacka-elita-da-je-upravo-ona-kriva-za-atrofiju-bosnjacke-nacionalne-svijesti

Đilas, Milovan [1998]: *The Bosniak – Adil Zulfikarpašić in dialogue with Milovan Đilas and Nadežda Gaće.* C. Hurts, London.

Dimitrijević, Nenad (szerk.) [2000]: *Upravljenje multietničkim lokalnim multietničkim zajednicama u zemljama bivše Jugoslavije.* Budapest, Open Society Institute, 207 – 231. o.

Dimitrovová, Bohdana [2001]: *Bosniak or Muslim? Dilemma of the nation with two names.* Szakdolgozat, Közép-európai Egyetem, Budapest.

Fine, John V. A. [2002]: *The Various Faiths in the History of Bosnia: Middle Ages to the Present.* In: Shatzmiller, Maya (szerk.): *Islam and Bosnia: conflict resolution and foreign policy in multi-ethnic states.* McGill-Queen's University Press, Montréal. 3–23.

Garde, Paul [2008]: *Balkáni beszéd.* Kairosz, Budapest.

Hamourtziadou, Lily [2002]: *The Bosniaks: from a nation to threat.* In: *Journal of Southern Europe and the Balkan,* 4. évf. 2. sz.

Hećimović, Esad [2013]: *Radical Movements: A challenge for moderate Balkan-Islam?* In: http://www.bmlv.gv.at/pdf_pool/publikationen/rel_exterm_vs_fried_beweg_05_radical_movements_moderate_balkan_islam_e_hecimovic_17.pdf

Imamović, Mustafa [2006]: *Bosnia and Herzegovina: Evolution of its Political and Legal Institutions.* Magistrar, Szarajevó.

International Crisis Group [2013]: *Bosnia's Dangerous Tango: Islam and Nationalism.* Szarajevó – Brüsszel.

Izetbegović, Alija [1970]: *Iszlám Nyilatkozat (Islamska deklaracija)*

Juhász József – Márkusz László – Tálas Péter – Valki László [2003]: *Kinek a békéje? – Háború és béke Jugoszláviában.* Zrínyi, Budapest.

Jularić, Lidija [2008]: *Beyond Nation-State?Framing National Identities of Bosnia and Herzegovina into One State.* Szakdolgozat, Közép-európai Egyetem, Budapest.

Kanin, David B. [2011]: *The importance of being Bosniak.* Transconflict. In: http://www.transconflict.com/2011/09/the-importance-of-being-bosniak-149

Kántor Zoltán (szerk.) [2004]: *Nacionalizmuselméletek.* Rejtjel, Budapest. 204–229.

Kemenszky Ágnes [2010]: *Az európai muszlim közösségek sajátos színfoltja: a balkáni muszlimok.* In: Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában. Az európai muszlim közösségek differenciáltsága.* Aula, Budapest. 447–485.

Könönen, Maija – Nuorluotu, Juhani (szerk.) [2010]: *Europe – Evropa : cross-cultural dialogues between the West, Russia, and Southeastern Europe.* Uppsala univerzitet , Uppsala. 34–39.

Kut, Gün: *Turkish Foreign Policy.* Egyetemi előadás a Boğaziçi Egyetemen.

Lovrenović, Ivan [2001]: *Bosnia: A cultural history.* Saqi Books, London.

Malcolm, Noel [1995]: *Povijest Bosne.* Erasmus, Zágráb – Szarajevó.

Mihajlović Trbovc, Jovana [2008]: *Forging Identity through Negotiations: The Case of the Contemporary Bosniak Nation.* Szakdolgozat, Közép-európai Egyetem. Budapest.

Morrison, Kenneth [2008]: *Wahhabism in the Balkans.* Advanced Research and Assessment Group, Balkan Series, Defence Academy of the United Kingdom, 2. sz.

Noel-Hill, Teddy [2011]: *We need to talk about Mevlid – Vehabije and extremism in Bosnia and Serbia. Transconflict.* In: http://www.transconflict.com/2011/12/we-need-to-talk-about-mevlid-vehabije-and-extremism-in-bosnia-and-serbia-812/

O'Laughlin, John [2010]: *Inter-ethnic friendships in post-war Bosnia-Herzegovina: Sociodemographics and place influences.* In: *Ethnicities,* 10. évf.1. sz.

Öktem, Kerem [2011]: *Between Emigration, De-Islamization and the Nation-state: Muslim Communities int he Balkans Today.* In: *Routledge – Southeast European and Black Sea Studies,* 11. évf. 2. sz.

Pasch, Paul (szerk.) [2012]: *Bosnia and Herzegovina 2025: Scenarios on Future Development.* Friedrich-Ebert-Stiftung, Szarajevó.

Perica, Vjekoslav [2002]: *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States.* Oxford University Press, Oxford.

Preporod: *Jednom i zauvijek potvrdimo naš stvarni bošnjački identitet. Interjú Husein Buljubašić íróval,* lejegyezte Fahrudin Vojić. In: http://www.preporod.com/index.php/intervju/3268-jednom-i-zauvijek-potvrdimo-nas-stvarni-bosnjacki-identitet.html

Ramet, Sabrina Petra [1992]: *Balkan Babel: politics, culture and religion in Yugoslavia.* Boulder, Oxford, San Francisco, Vestview.

Ress Imre [2004]: *Kapcsolatok és keresztutak – Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában.* L'Hartmann, Budapest.

Rogan, James S. [2000]: *Podsticanje uspostave lokalne multietničke vlasti u poratnoj Bosni i Hercegovini.* In: Dimitrijević, Nenad (szerk.): *Upravljenje multietničkim lokalnim multietničkim zajednicama u zemljama bivše Jugoslavije.* Open Society Institute, Budapest, 207–231.

Rostoványi Zsolt (szerk.) [2010]: *Az iszlám Európában. Az európai muszlim közösségek differenciáltsága.* Aula, Budapest. 447–485.

Rostoványi Zsolt [1998]: *Az iszlám a XXI. század közepén.* Aula, Budapest.

Rostoványi Zsolt: *Európai (euro-)iszlám vagy iszlám Európában.* In: Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában: az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Aula, Budapest, 2010. 13–97.

Schindler, John R. [2007]: *Unholy Terror: Bosnia, al-Qa'ida, and the rise of global jihad.* Zenith Pr. St. Paul.

Seigel-Bottner, Jacob: *Our peoples? My identities. Transconflict.* In: http://www.transconflict.com/2010/10/our-peoples-my-identities

Shatzmiller, Maya (szerk.) [2002]: *Islam and Bosnia: conflict resolution and foreign policy in multi-ethnic states.* McGill-Queen's University Press, Montréal. 3–23.

Smith, Anthony D. [2004]: A nemzetek eredete. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek.* Rejtjel, Budapest. 204–229.

Svjetski bošnjački kongres: *Kako i zašto?* In: http://www.sbk.eu.com/dokumenta/svjetski-bosnjacki-kongres-kako-i-zasto

Türbedar, Erhan előadás a Magyar Külügyi Intézetben *Turkey`s Balkan policy, situation and perspectives of the Western Balkans region* címmel. 2012.05.21.

Várady Nóra [2006]: *Iszlám a Nyugat-Balkánon.* TDK-dolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem.

Várady Nóra [2008]: *Az iszlám Bosznia-Hercegovinában.* TDK-dolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem.

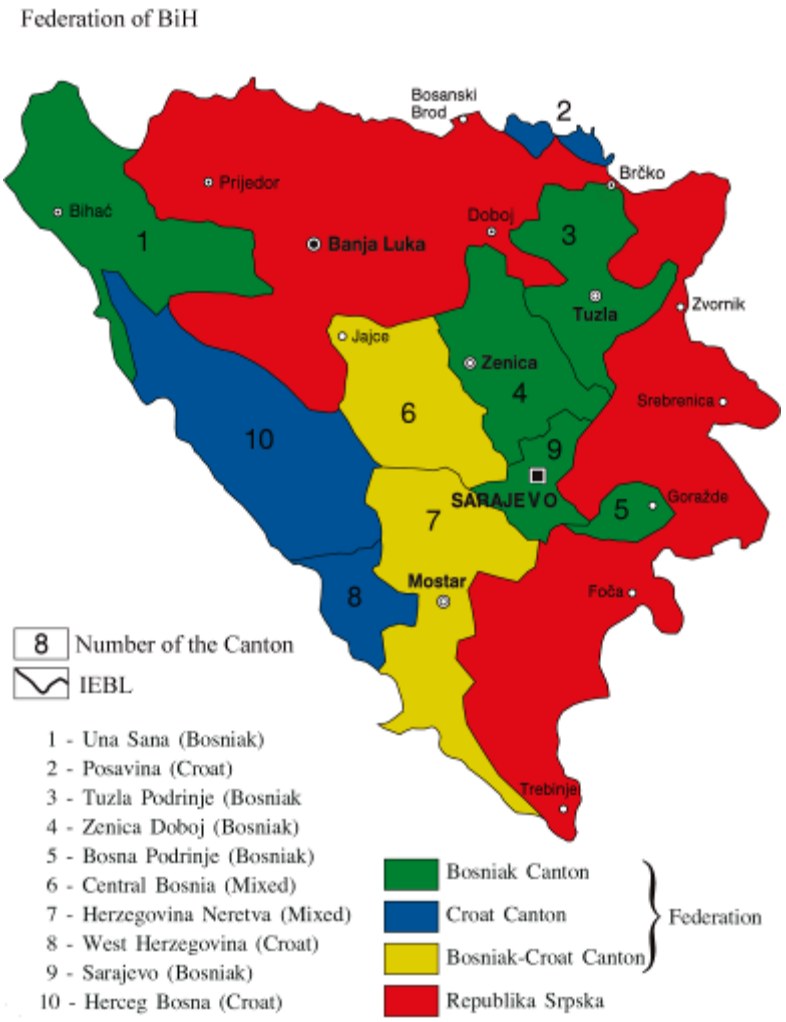
Večernji list: *Moguć porast euroskepticizma.* In: http://www.vecernji.ba/vijesti/moguc-porast-euroskepticizma-clanak-531742

Vincze Dalma [2008]: *Az Európai Unió és a Nyugat-Balkán kapcsolatai és az unió bővítési stratégiáinak változásai.* Külügyi Szemle, 7. évf., 3. sz.

Yılmaz, Hakan [2006]: *Islam, Sovereignity and Democracy: A Turkish View.* In: *Middle East Journal,* 61. évf. 3. sz.

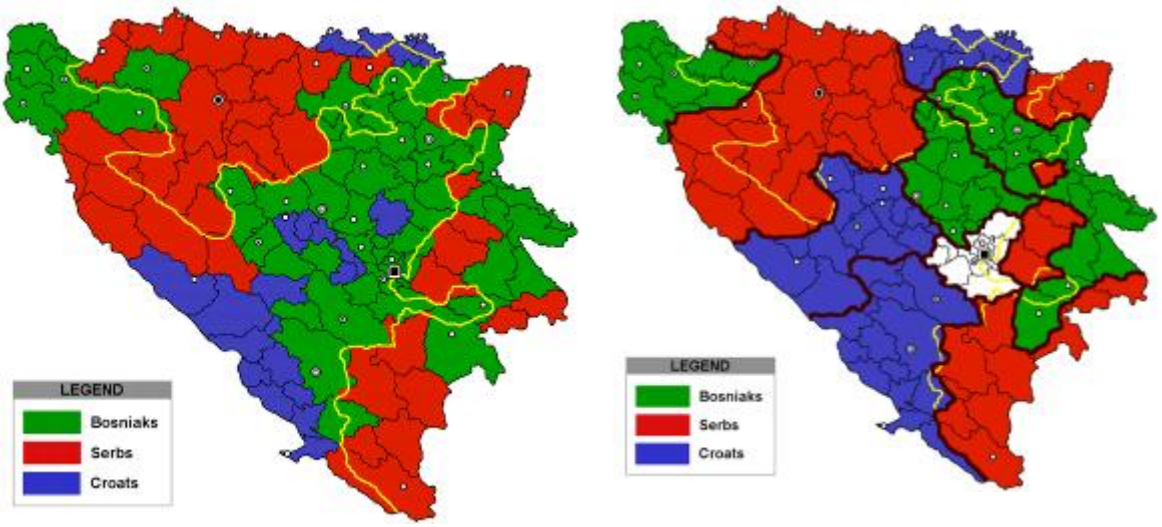
MELLÉKLET

1. sz. melléklet: Bosznia-Hercegovina közigazgatása

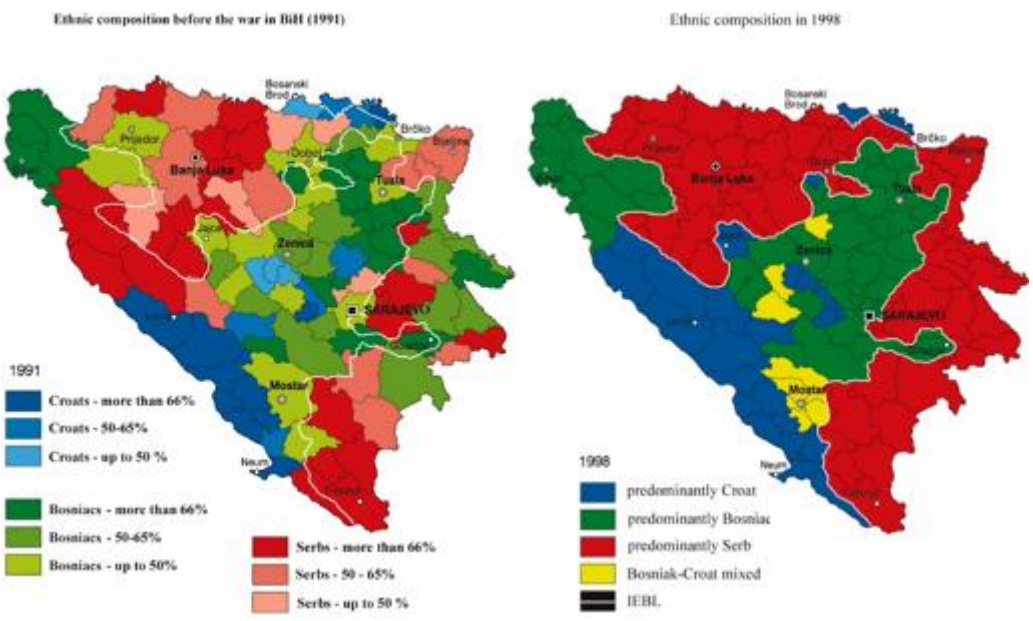
forrás: http://www.ohr.int/ohr-info/maps/images/federation-of-bih.gif

2. sz. melléklet: Bosznia-Hercegovina javasolt felosztása a Cutileiro-terv és a Vance – Owen-terv szerint

forrás:
http://www.thefullwiki.org/Peace_plans_offered_before_and_during_the_Bosnian_War

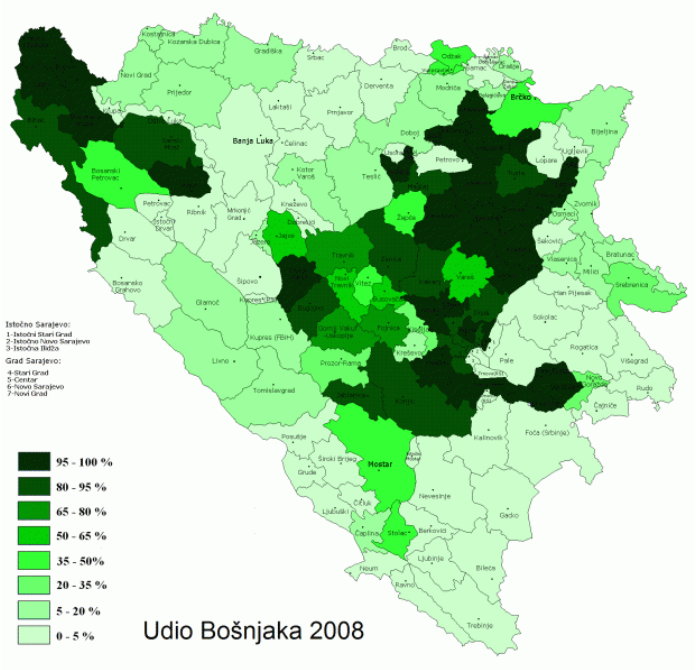
3. sz. melléklet: Bosznia-Hercegovina etnikai viszonyai 1991-ben és 1998-ban

forrás: http://www.michaeltotten.com/archives/2008/06/a-dark-corner-o-1.php

.

4. sz. melléklet: A bosnyák etnikum aránya Bosznia-Hercegovinában járásonként

forrás: www.hercegbosna.org

5. sz. melléklet: Bosznia-Hercegovina Köztársaság zászlaja (1992-1998) és Bosznia-Hercegovina zászlaja (2008) óta

forrás: kootation.com

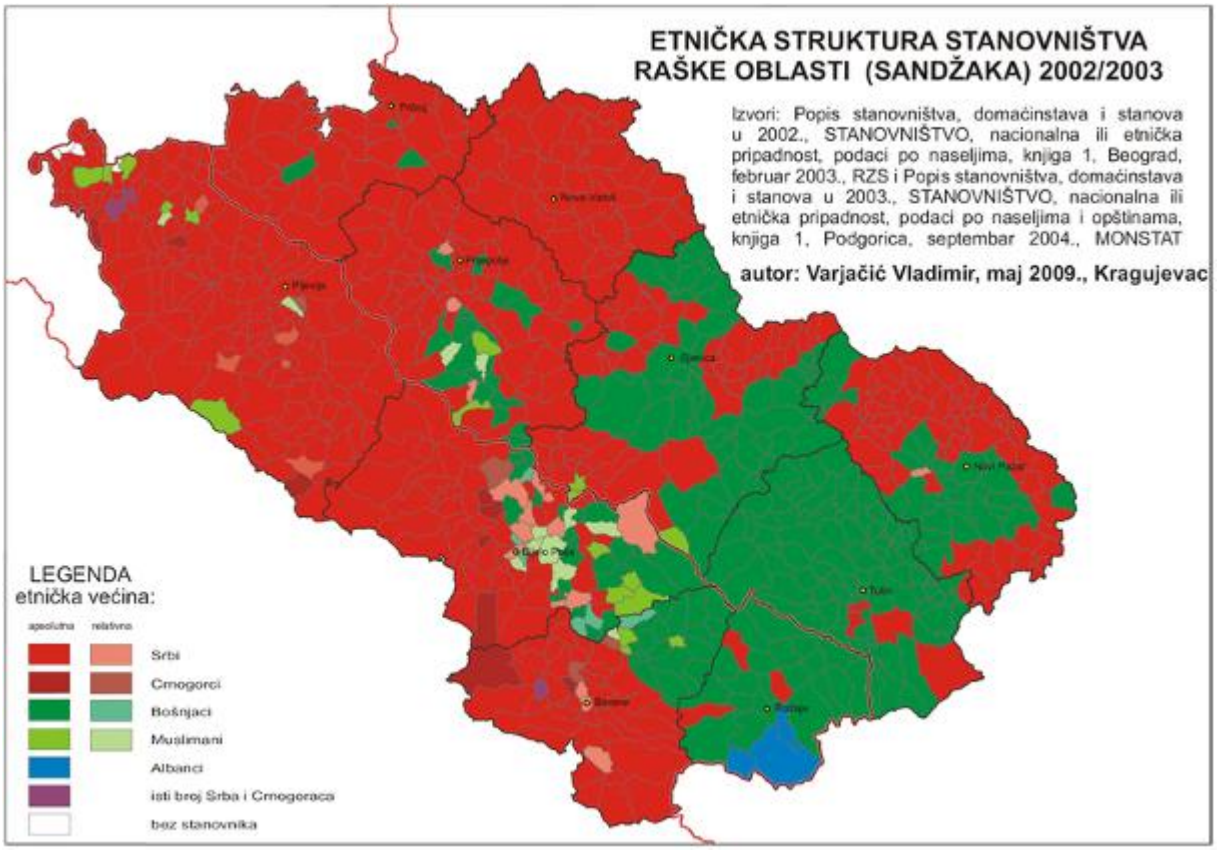
forrás: www.flags.net/BOHE.htm

6. sz. melléklet: A Szandzsák területe az egykori Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (később Szerbia-Montenegró) területén

forrás: http://www.avlija.me/historija/sandzak-u-drugom-svjetskom-ratu

7. sz. melléklet: A Szandzsák lakosságának etnikai megoszlása (a bosnyákok és *Muslimano*k külön vannak feltüntetve)

forrás: http://www.thefullwiki.org/Sand%C5%BEak

8. sz. melléklet: A Szandzsák területén élő bosnyákok zászlaja

forrás: http://althistory.wikia.com/wiki/File:Bosniak_National_Flag_in_Sandzak.png